

colloquium-journal

ISSN 2520-6990

Międzynarodowe czasopismo naukowe

Culturology

Jurisprudence

Economic sciences

Philological sciences

Pedagogical sciences

Psychological sciences

Physical education and sports

№32(225) 2024

Część 1

colloquium-journal

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Colloquium-journal №32 (225), 2024

Część 1

(Warszawa, Polska)

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak**
Ewa Kowalczyk

Rada naukowa

- **Dorota Dobija** - profesor i rachunkowości i zarządzania na uniwersytecie Koźmińskiego
- **Jemielniak Dariusz** - profesor dyrektor centrum naukowo-badawczego w zakresie organizacji i miejsc pracy, kierownik katedry zarządzania Międzynarodowego w Ku.
- **Mateusz Jabłoński** - politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- **Henryka Danuta Stryczewska** – profesor, dziekan wydziału elektrotechniki i informatyki Politechniki Lubelskiej.
- **Bulakh Iryna Valerievna** - profesor nadzwyczajny w katedrze projektowania środowiska architektonicznego, Kijowski narodowy Uniwersytet budownictwa i architektury.
- **Leontiev Rudolf Georgievich** - doktor nauk ekonomicznych, profesor wyższej komisji atestacyjnej, główny naukowiec federalnego centrum badawczego chabarowska, dalekowschodni oddział rosyjskiej akademii nauk
- **Serebrennikova Anna Valerievna** - doktor prawa, profesor wydziału prawa karnego i kryminologii uniwersytetu Moskiewskiego M.V. Lomonosova, Rosja
- **Skopa Vitaliy Aleksandrovich** - doktor nauk historycznych, kierownik katedry filozofii i kulturoznawstwa
- **Pogrebnaya Yana Vsevolodovna** - doktor filologii, profesor nadzwyczajny, stawropolski państwowy Instytut pedagogiczny
- **Fanil Timeryanowicz Kuzbekov** - kandydat nauk historycznych, doktor nauk filologicznych. profesor, wydział Dziennikarstwa, Bashgosuniversitet
- **Aliyev Zakir Hussein oglu** - doctor of agricultural sciences, associate professor, professor of RAE academician RAPVHN and MAEP
- **Kanivets Alexander Vasilievich** - kandydat nauk technicznych, profesor nadzwyczajny Wydział Agroiżynierii i Transportu Drogowego, Państwowy Uniwersytet Rolniczy w Połtawie
- **Yavorska-Vitkovska Monika** - doktor edukacji, szkoła Kuyavsky-Pomorsk w bidgoszczu, dziekan nauk o filozofii i biologii; doktor edukacji, profesor
- **Chernyak Lev Pavlovich** - doktor nauk technicznych, profesor, katedra technologii chemicznej materiałów kompozytowych narodowy uniwersytet techniczny ukraiны „Politechnika w Kijowie”
- **Vorona-Slivinskaya Lyubov Grigoryevna** - doktor nauk ekonomicznych, profesor, St. Petersburg University of Management Technologia i ekonomia
- **Voskresenskaya Elena Vladimirovna** doktor prawa, kierownik Katedry Prawa Cywilnego i Ochrony Własności Intelektualnej w dziedzinie techniki, Politechnika im. Piotra Wielkiego w Sankt Petersburgu
- **Tengiz Magradze** - doktor filozofii w dziedzinie energetyki i elektrotechniki, Georgian Technical University, Tbilisi, Gruzja
- **Usta-Azizova Dilnoza Ahrarovna** - kandydat nauk pedagogicznych, profesor nadzwyczajny, Tashkent Pediatric Medical Institute, Uzbekistan
- **Oktay Salamov** - doktor filozofii w dziedzinie fizyki, honorowy doktor-profesor Międzynarodowej Akademii Ekoenergii, docent Wydziału Ekologii Azerbejdżańskiego Uniwersytetu Architektury i Budownictwa
- **Karakulov Fedor Andreevich** – researcher of the Department of Hydraulic Engineering and Hydraulics, federal state budgetary scientific institution "all-Russian research Institute of hydraulic Engineering and Melioration named after A. N. Kostyakov", Russia.
- **Askaryants Wiera Pietrowna** - Adiunkt w Katedrze Farmakologii, Fizjologia. Taszkencki Pediatryczny Instytut Medyczny. miasto Tasz kent

    SlideShare

INDEX
INTERNATIONAL

COPERNICUS

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa

Annopol 4, 03-236

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>

CONTENTS

CULTURAL STUDIES

<i>Харрасова Р.Ф., Алиева С.А.</i> КОНТЕНТ-СТРАТЕГИИ СЕМЕЙНОГО ЖУРНАЛА «ДОМАШНИЙ»	4
<i>Kharrasova R.F., Alieva S.A.</i> CONTENT STRATEGIES OF THE FAMILY'S MAGAZINE «DOMASHNIY»	4

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

<i>Лисюк Я.О.</i> <i>Лопасва О.М.</i> ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	8
<i>Lysyuk Ya.O.</i> <i>Lopasva O.N.</i> STUDY OF PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FIRE TRAINING IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION	8

PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

<i>Аксьонова О.П.</i> СТРАТЕГІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	12
<i>Aksonova O.P.</i> STRATEGIES OF INCLUSIVE PHYSICAL EDUCATION: INTERNATIONAL EXPERIENCE	12

PHILOLOGICAL SCIENCES

<i>Garayeva A.</i> OBSOLETE WORDS IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE	17
<i>Гусейнова Т.Э.</i> СОСЛАГАТЕЛЬНОЕ, УСЛОВНОЕ И ПРЕДПОЛАГАЕМОЕ НАКЛОНЕНИЕ ГЛАГОЛА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНОСТИ	21
<i>Huseynova T.E.</i> THE SUBJUNCTIVE, CONDITIONAL AND SUPPOSITIONAL MOOD OF THE VERB IN AZERBAIJANI AND ENGLISH LANGUAGES AS A MEANS OF EXPRESSING MODALITY	21

ECONOMIC SCIENCES

<i>Кульганік О.М.</i> ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	25
<i>Kulhanik O.M.</i> IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE PROGRAM OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES	25
<i>Эсанова Ш.М.</i> КЛАСТЕРЫ КАК ПЕРСПЕКТИВНАЯ ФОРМА УПРАВЛЕНИЯ ТЕКСТИЛЬНЫМИ И ШВЕЙНЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ	31
<i>Esanova Sh.M.</i> CLUSTERS AS A PROMISING FORM OF MANAGEMENT OF TEXTILE AND CLOTHING ENTERPRISES	31

LEGAL SCIENCES

Салуха Р.С., Поповський Я.А., Копилов Е.В. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ СИТУАЦІЇ	34
Salukha R.S., Popovsky Ya.A., Kopylov E.V. INDIVIDUAL ISSUES OF THE CONCEPT OF THE OPERATIONAL AND SEARCH SITUATION	34
Зиков Б.О., Ярцев .Ю., Копилов Е.В. ПРАВОВА ОСНОВА ЗАСТОСУВАННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ТЕХНІКИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	38
Yartsev R.Yu., Zykov B.O., Kopylov E.V. LEGAL BASIS FOR THE APPLICATION OF OPERATIONAL TECHNIQUES IN THE CONDUCT OF OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITIES	38

PEDAGOGICAL SCIENCES

Джалилова Т.М. НАПРАВЛЕННЯ ДЕЛОВОГО ОБЩЕННЯ НА АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ	42
Jalilova T.M. AREAS OF BUSINESS COMMUNICATION IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE	42
Mammadova S. N. FOLKLORE ELEMENTS IN ZAHID KHALIL'S FAIRY TALE-NOVELLAS	44
Aliyeva T. S., THE FABLE GENRE IN M. A. SABIR'S WORKS	47
Заскалета С.Г., Буглай Н.М. ІНОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	50
Zaskaleta S.G., Buhlai N.M. INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING HUMANITIES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION	50
Шапочка К.А., Михальченко Н.В., Шапочка В.А. СУПЕРВІЗІЯ – ПРОФЕСІЙНА ПІДТРИМКА В ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ	55
Shapochka K.A., Mykhalchenko N.V., Shapochka V.A. SUPERVISION – PROFESSIONAL SUPPORT IN INCLUSIVE EDUCATION	55

CULTURAL STUDIES

УДК 070

*Харрасова Р.Ф.¹, Алиева С.А.²**Харрасова Регина Финатовна¹ - магистрант, Уфимский университет науки и технологий,
Россия, г. Уфа**Алиева Соно Абдимаматовна² - доцент, кандидат филологических наук,
Уфимский университет науки и технологий;
Россия, г. Уфа*<https://doi.org/10.5281/zenodo.14196979>

КОНТЕНТ-СТРАТЕГИИ СЕМЕЙНОГО ЖУРНАЛА «ДОМАШНИЙ»

*Kharrasova R.F.¹, Alieva S.A.²**Kharrasova Regina Finatovna¹ - student, Ufa University of Science and Technology,
Russia, Ufa**Alieva Sono Abdimatovna² - associate Professor, candidate of Philological Sciences,
Ufa University of Science and Technology;
Russia, Ufa*

CONTENT STRATEGIES OF THE FAMILY'S MAGAZINE «DOMASHNIY»

Аннотация:

В данной статье рассматриваются содержательная и оформительская модели контент-стратегии семейного журнала «Домашний». Проведен анализ тематики, рубрик и оформления материалов.

Abstract:

This article examines the content and design models of the content strategy of the family magazine "Domashniy". An analysis of the topics, headings and design of materials is conducted.

Ключевые слова: журнал «Домашний», семейный журнал, содержательная модель, оформительская модель.

Keywords: magazine «Domashniy», family's magazine, content model, design model.

Начиная с 30-х годов XIX века в России активно развивался сегмент журнального рынка, который принято обозначать как издания «для семейного чтения». Несмотря на столь долгую издательскую практику, данный тип периодики не получил терминологической определенности, что отражается и сегодня в практике издателей. Принято относить к данному виду журналов литературно-художественные издания для всей семьи, ряд детских журналов, некоторые профессиональные издания и т. д. [1]

По сей день семейные журналы занимают неотъемлемую часть прессы, выполняя воспитательную функцию общества. Основной тематикой таких журналов является сад, дом, кулинария, садоводство и практические советы в различных бытовых вопросах.

Как известно, содержательная модель контент-стратегии СМИ включает в себя в основном тематику, жанровую палитру, модальность и лексико-стилистические элементы, исходя из интересов и запросов целевой аудитории. Принято считать, что семейные журналы ориентированы на широкую и разнородную аудиторию, основной интерес которой сосредоточен на вопросах, касающихся семьи, быта, здоровья, воспитания детей и личных отношений. Рассмотрим подробнее ключевые сегменты целевой аудитории таких изданий:

1. Женщины являются основной аудиторией семейных журналов. Чаще всего это матери, которые активно интересуются вопросами здоровья семьи, кулинарией, домашним хозяйством и вопросами саморазвития. Такие издания часто предлагают практическую информацию о совмещении работы и семейных обязанностей, управлении домашним бюджетом и поддержании гармонии в отношениях с партнером.

2. Молодые семьи и родители с детьми. Эти читатели интересуются новыми методиками воспитания, советами по детскому развитию, а также вопросами здоровья и питания детей.

3. Мужчины, ориентированные на семейные ценности. Хотя традиционно семейные журналы более ориентированы на женщин, в последнее время они все чаще включают контент для мужчин, который охватывает темы активного отцовства, досуга с детьми, финансового планирования. Это важно для тех мужчин, которые активно участвуют в семейной жизни и воспитании детей.

4. Пожилые люди. Старшее поколение интересуется статьями о поддержании здоровья, семейных традициях, взаимоотношениях с взрослыми детьми и внуками, а также темах, связанных с ведением домашнего хозяйства, садоводством и досугом.

Главными темами таких журналов, как правило, выступают:

1. Советы по воспитанию детей и семейной жизни, обсуждение этапов развития ребенка, а также проблем, с которыми сталкиваются родители, являются ключевым элементом семейных журналов. Часто в таких статьях фигурируют советы психологов, педагогов, а также истории из опыта других родителей.

2. Здоровье и уход за собой. Темы, связанные со здоровьем семьи, включают советы по поддержанию физического и психического благополучия, рекомендации по питанию, физическим нагрузкам, уходу за телом. В семейном журнале больше

поднимают темы, связанные с психологией, общей красотой, то есть ухода за собой, которого придерживаются не только женское население, но и мужское. Меньше информации про косметологию, косметику, моду (рис 1, 2).

3. Кулинария и домашний уют. Рубрики, посвященные рецептам блюд, кулинарным идеям для семейных обедов и праздников, составляют значительную часть контента. Также уделяется внимание вопросам организации домашнего пространства, улучшения интерьера, уборки, а также сезонных и праздничных украшений дома.

Улыбка с картинки

Вредят ли зубам популярные отбеливающие полоски, знает стоматолог Александр Троцкий, г. Витебск.

**МОЖНО,
НО ОСТОРОЖНО**

Я бы посоветовал прежде сходить к стоматологу, чтобы он проверил

ставлять не менее 12 часов). При разовой акции результата не будет.

**Длинную полоску
надо приложить**

(рис 1.)

Зубной сканер

Слышала об индикаторах зубного налёта. Что это такое и безопасно ли ими пользоваться?

ЕЛЕНА, г. ПИНСК

**Отвечает стоматолог-терапевт
Ирина Мельникова, г. Витебск:**

(рис. 2)

4. Психология и отношения. Освещаются вопросы психологии, что помогает читателям решать

конфликты, улучшать коммуникацию с партнером и детьми, а также поддерживать эмоциональное

здоровье в семье. Семейные журналы часто включают рубрики о взаимоотношениях.

Разделы психологии не только рассказывают про то, как справиться с проблемами в отношениях, но и раскрывают темы, связанные с мотивацией, вдохновением и саморазвитием.

5. Финансовое планирование. Советы по управлению семейным бюджетом, инвестициям, страхованию и накоплениям также являются важ-

ным элементом контента. Такие материалы помогают семьям планировать расходы, эффективно распределять ресурсы.

6. Досуг и развлечения. Многие журналы предлагают идеи для семейного досуга: статьи о поездках, отдыхе, организации праздников и хобби. Часто публикуются рекомендации по играм, развлечениям для детей и взрослых, которые можно организовать дома или на природе.

Например, различные интересные лайфхаки для дома и жизни (рис.3)

ВЗЛОМАТЬ КОНСЕРВЫ

Какие консервные ножи лучше вскрывают банки, выяснял автор и ведущий программы «Чудо техники» на НТВ Сергей Малозёмов, г. Москва.

ЭЛЕКТРОНОЖ ВСЕМ ХОРОШ

Вместе с учащимися кулинарного техникума, которых учат вскрывать консервы в рамках отдельного предмета, команда программы провела эксперимент. У участников

Любимый Дом Экспертиза

и вскрытые учащимися консервы. Самые травмоопасные срезы получились у обычного консервного и механического. Оста-

(рис. 3)

7. Интервью и истории реальных семей. Важным элементом журналов являются интервью с различными личностями, которые делятся своим опытом семейной жизни. Эти истории часто вдохновляют читателей, показывая, как можно решать трудности в семье или делиться счастливыми моментами. В основном любители, специалисты в соответствующей области. Приглашенных звезд не так много и не все героини публикаций являются известными личностями. Один из примеров являются советы от Анны Большовой в 8 выпуске журнала.

Оформительская модель, которая выражается в композиционном решении, графическом исполнении, обычно включает в себя размещение и оформление заголовочного комплекса, средства выделения, иллюстрации, использование цвета. Особенности оформления журнала «Домашний» как и во всех журналах подобного типа заметна в расположении разделов, кстати, отличающихся обилием визуальных элементов [2]. В журнале 5 основных разделов и каждый из них выделяется определенным цветом, что позволяет читателю их легко различать и запоминать, например:

- 1) Психология (фиолетовый цвет).
- 2) Красота (красный цветом).
- 3) Здоровье (зеленый цвет).
- 4) Любимый Дом (оранжевый цвет).
- 5) Досуг (коричневый цвет).

Объем

Количество страниц примерно равно поделено между рубриками. Один номер издания состоит из

32 страниц, при этом материал каждой рубрики занимает примерно 6 страниц, что свидетельствует о частоте использования объемных текстов с иллюстрациями.

Социальные сети

Журнал не имеет социальных сетей, не развивает онлайн сообщества и предлагает только онлайн-подписки. Это, скорее всего, минус в деятельности журнала, так как лишает потенциальных читателей-родителей более молодого поколения получать медиаконтент через соцсети и мессенджеров. С другой стороны, редакция намеренно так поступает, зная, что основной костяк читателей составляют люди старшего и среднего поколения, привыкшие получать журнал по подписке.

Таким образом, анализ содержания материалов и оформления журнала показал, что «Домашний» ориентирован на запросы разнородной аудитории (в возрасте от 40 лет и старше), которая интересуется вопросами воспитания детей, ведения домашнего хозяйства, укрепления здоровья, соблюдения традиций семьи. Среди журналов, находящихся в этой нише, он менее популярен и не входит в топ 20 самых читаемых изданий.

Список использованной литературы:

1. Автаева, Н. О. Журналы для семейного чтения на отечественном рынке периодики / Н. О. Автаева. – DOI 10.24411/2070-0717-2019-10201 // Медиасреда. – 2019. – № 2. – С. 6-10. – (Теория и практика журналистики). – Библиогр. в конце ст.

—
URL: <http://library.csu.ru/rbooks2/view2?code=vch/mediasreda/2019/02/001>.

2. Харрасова Р.Ф., Алиева С.А. Как менялся дизайн женских журналов (на примере журнала «Новый очаг»). Colloquium-journal №14 (210), 2024, С.8 <https://colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2024/05/Colloquium-journal-2024-207-1.pdf>

3. Журнал «Домашний» № 11, 2024 год
4. Журнал «Домашний» № 8, 2024 год
5. Журнал «Домашний» № 10, 2024 год
6. Журнал «Домашний» № 6, 2024 год
7. Журнал «Домашний» № 3, 2024 год
8. Журнал «Домашний» № 2, 2024 год

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК: 355.4: 159.9

Лисюк Ярослав Олександрович

курсант 2-го курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпровського державного університету внутрішніх справ, м.Дніпро
Співавтор:

Лопасва Олена Миколаївна,

старший викладач кафедри вогневої підготовки
Дніпровського державного університету внутрішніх справ, м.Дніпро
ORCID: 0000-0003-1132-9357

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14196999>

ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Lysyuk Yaroslav Oleksandrovych
Lopasva Olena Nikolaevna,

STUDY OF PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FIRE TRAINING IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Анотація

Вогнева підготовка є однією з найважливіших складових підготовки здобувачів вищої освіти у закладах із специфічними умовами навчання Міністерства внутрішніх справ України. Оволодіння навичками користування вогнепальною зброєю, стрільби та тактичних дій в умовах стресу є необхідним для успішного виконання службових обов'язків. Проте, поряд із фізичними навичками, надзвичайно важливим аспектом є психологічна підготовка, яка впливає на ефективність дій курсанта в реальних ситуаціях.

Психологічний стан особи, що користується зброєю, може істотно змінити результат виконання завдання. Стрес, страх або невпевненість можуть заважати правильному прийняттю рішень, у той час як психологічна стійкість і готовність до стресових ситуацій можуть значно підвищити ефективність дій.

Психологічна підготовка курсантів до вогневої діяльності є надзвичайно важливою складовою їхнього навчання, оскільки вона безпосередньо впливає на ефективність прийняття рішень у критичних ситуаціях. Вивчення психологічних аспектів вогневої підготовки включає в себе аналіз впливу стресу, емоційного стану, мотивації та групової динаміки на поведінку особи, що виконує службові обов'язки.

Summary

Fire training is one of the separate components of the training of higher education applicants in institutions with special training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Mastering skills in the use of firearms, shooting and tactical actions under stress is necessary for the successful performance of official duties. However, along with physical skills, an extremely important aspect is psychological preparation, which affects the effectiveness of the cadet's actions in real situations.

The psychological state of the person using the weapon can significantly change the outcome of the task. Stress, fear, or uncertainty can hinder good decision-making, while psychological resilience and preparedness for stressful situations can significantly increase the effectiveness of actions.

Psychological preparation of cadets for fire activity is an extremely important component of their training, as it directly affects the effectiveness of decision-making in critical situations. The study of psychological aspects of fire training includes the analysis of the impact of stress, emotional state, motivation and group dynamics on the behavior of a person performing official duties.

Ключові слова: психологічна підготовка, курсанти, вогнева підготовка, вогнепальна зброя, стрільба, бойові дії, стрес, емоційний стан.

Key words: psychological training, cadets, fire training, firearms, shooting, combat operations, stress, emotional state.

Постановка проблеми: Психологічні аспекти вогневої підготовки є надзвичайно важливими в навчанні курсантів для підготовки до реальних бойових ситуацій. Адже під час стресу, небезпеки або під загрозою життя, психічна стійкість і

готовність діяти є вирішальними факторами успіху та виживання. Проблематика полягає в тому, як підготувати курсантів не лише технічно, а й психологічно, забезпечуючи здатність адекватно реагувати на виклики під час реальних зіткнень. По

– перше, стрес в умовах бою може негативно впливати на здатність приймати рішення, знижувати точність стрільби та загострювати почуття страху. Курсантам необхідно навчитися керувати стресом, щоб зберігати зосередженість, холоднокровність і ефективність. Стрес може проявлятися у вигляді фізіологічних реакцій (підвищений пульс, потовиділення, тремор) або психологічних блоків (паніка, дезорієнтація). Надзвичайно важливо формувати впевненість курсантів у власних навичках. Тренування повинні бути поступово ускладнені, щоб курсанти набували впевненості у своїй здатності діяти в умовах стресу. Часті тренування з використанням реалістичних сценаріїв допомагають виробляти вміння автоматично діяти під час небезпечних ситуацій. Використання наближених до реальності умов тренувань, зокрема, стрільби в умовах обмеженої видимості, шуму, або під час симуляції атаки, сприяє тому, що курсант буде готовий до раптових змін обстановки. Чим більше реалістичних сценаріїв пройде курсант, тим більше він навчиться залишатися спокійним і діяти раціонально під час справжніх бойових дій. Правильна психологічна підготовка може знизити ймовірність розвитку ПТСР у майбутньому. Це включає навчання технікам саморегуляції, контроль емоцій, роботу над стресостійкістю. Також важливою є підтримка командного духу та соціальна підтримка, що допомагає знизити ризик серйозних психічних травм.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Дослідження психологічних проблемних аспектів вогневої підготовки здійснювали у своїх працях: Волков Ю. М., Поливанюк В. Д., Зеленський Є.С., Казначеев Д.Г., Гуцуляк М. Я, Равлюк І.І., Наточій А.Д. та інші, однак в їх працях не були розглянуті проблеми психологічної підготовки до дій в реальних умовах.

Виклад основного матеріалу: На нашу думку, слід розглянути окремі аспекти, які впливають на курсантів під час занять з дисципліни «Вогнева підготовка». По – перше, це стрес, що є природною реакцією організму на загрозу або виклик.

У контексті вогневої підготовки, підвищений рівень стресу може призводити до порушення уваги, спотворення сприйняття та уповільнення реакцій. Наприклад, дослідження, проведене деякими психологами, показує, що у стресових ситуаціях люди можуть приймати рішення на основі емоцій, а не логіки, що може загрожувати безпеці. Крім того, вогнева підготовка повинна враховувати механізми управління стресом. Техніки розроблені експертами, включають методи релаксації, дихальні вправи та ментальну візуалізацію, які можуть допомогти курсантам зменшити тривожність і підвищити ефективність дій під час стресових ситуацій.

Важливе значення під час утримання зброї і наведення її на ціль має дотримання ритму дихання. Визначивши для себе необхідне положення для

стрільби, стрілець у момент прицілювання повинен дихати вільно і рівномірно, затамувавши подих на природному напіввидиху лише при натисканні на хвіст спускового гачка, тобто безпосередньо перед самим пострілом. При цьому затримання дихання не повинно бути більше 5–7 секунд, чого цілком достатньо для здійснення пострілу. Також необхідно враховувати, що під час стрільби після фізичних навантажень дихання потрібно затримувати на вдиху [1, с. 84].

По – друге, емоційний стан курсантів, який також відіграє важливу роль у вогневій підготовці. Багато хто з психологів зазначає, що емоції, такі як страх, гнів або захоплення, можуть впливати на вибір стратегії дій. Позитивні емоції, наприклад, можуть підвищити мотивацію та впевненість у власних силах, тоді як негативні — призвести до паралічу волі або хибних рішень. Важливим аспектом є розвиток емоційного інтелекту, який включає вміння розпізнавати та керувати власними емоціями, а також емоціями інших. Це може бути досягнуто через програми навчання, що включають ігри та симуляції, які допомагають курсантам розвивати необхідні навички .

Третім ключовим фактором, що впливає на вогневу підготовку є мотивація. Вчені, підкреслюють важливість розуміння потреб особи. Курсантам необхідно створити мотиваційний контекст, який би сприяв не лише оволодінню технічними навичками, а й розвитку стійкості, впевненості та готовності до викликів. Для досягнення цього можуть використовуватись різноманітні методи, такі як змагання, сценарії із захоплюючим сюжетом, що спонукають курсантів до активного навчання і саморозвитку [2, с. 347].

Ще одним фактором є групова динаміка, що також має значний вплив на психологічну підготовку курсантів. Психологи, такі як Курт Левін, довели, що взаємодія в групі може впливати на індивідуальну поведінку. Курсантам важливо вміти працювати в команді, оскільки часто їхня діяльність вимагає спільних дій та координації. Інтеграція групових тренінгів, які включають вправи на співпрацю та вирішення конфліктів, допомагає покращити командну роботу і спільне прийняття рішень у стресових ситуаціях.

До вказаного слід додати, що під час навчання курсантів не варто забувати, що в практичній діяльності при несенні поліцейським служби на обставини застосування зброї впливають різні об'єктивні і суб'єктивні чинники. Виходячи з цього, при моделюванні тренувальних вправ зі стрільби для курсантів необхідно включати ситуації із правомірним застосуванням або незастосуванням зброї по рухомим або нерухомих мішеням різного розміру. При поєднанні різних психологічних і фізіологічних факторів у поліцейського розвивається почуття впевненості у компетентному застосуванні зброї. Зазначене почуття полягає у критичному ставленні до зовнішніх чинників: погодних умов, часу доби, поганому освітленні, динаміці розвитку ситуації, агресії правопорушників, а також суб'єктивних факторів:

психологічної та фізичної втоми, поганого настрою і самопочуття поліцейських [3, с. 8].

Тому, на основі вищезазначеного для покращення психологічної підготовки здобувачів освіти у рамках вогневої підготовки рекомендується [4, с. 270]:

1) включення програм, що орієнтуються на розвиток емоційного інтелекту, управління стресом та зміцнення мотивації;

2) проведення сценарних тренувань, які дозволяють курсантам відпрацьовувати дії в умовах, максимально наближених до реальних;

3) розробка завдань, що сприяють зміцненню командної роботи і взаємодії між курсантами;

4) регулярна оцінка психологічного стану курсантів перед і після тренувань з метою виявлення можливих проблем і корекції навчального процесу;

Психологічна підготовка здобувачів вищої освіти МВС є складним процесом, що залежить від різноманітних факторів. Ці фактори можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми, і вони мають значний вплив на готовність курсантів до виконання службових обов'язків, зокрема в умовах стресу та небезпеки.

До індивідуальних характеристик здобувачів вищої освіти слід віднести:

1) темперамент і особистісні риси;

2) психологічна готовність;

3) підтримка з боку викладачів та інших курсантів;

4) групова динаміка.

Темперамент і особистісні риси. Кожен курсант має свій унікальний темперамент, який впливає на його реакції в стресових ситуаціях. Наприклад, особи з холеричним темпераментом можуть бути більш агресивними і готовими до ризику, тоді як флегматики можуть демонструвати більшу витримку і стабільність. Дослідження психологів підкреслюють, що особистісні риси, такі як екстраверсія, інтроверсія, невротизм та психотизм, також впливають на стресостійкість і спосіб реагування на загрози.

Психологічна готовність, що включає в себе вміння контролювати емоції, швидко приймати рішення та адаптуватися до змін. Як зазначає вчений С. Р. Качанов, підготовка курсантів до стресових ситуацій повинна включати тренінги з розвитку стресостійкості та емоційної саморегуляції. До соціальних факторів слід віднести [5, с. 86]:

Підтримка з боку викладачів та інших курсантів. Соціальна підтримка від однокурсників та викладачів може суттєво підвищити психологічну стійкість. Психологічні дослідження показують, що курсанти, які мають міцні стосунки в навчальному середовищі, легше справляються зі стресом і показують вищу ефективність у виконанні завдань.

Групова динаміка, що впливає на формування колективної свідомості та взаємодію в ситуаціях, що вимагають спільних дій. Теорія соціальної ідентичності підкреслює, що курсанти, які

відчувають себе частиною групи, більш мотивовані та схильні підтримувати один одного в стресових ситуаціях.

Також на нашу думку слід розглянути культурні аспекти до яких можна віднести:

1. Культурні цінності, що впливають на сприйняття ризику та стресу. У різних культурах можуть бути різні підходи до виховання мужності, витримки та готовності до ризику. Ці фактори можуть впливати на те, як курсанти реагують на небезпечні ситуації.

2. Якість освітньої підготовки курсантів грає ключову роль у їхній психологічній готовності. Програми, які поєднують теоретичні знання з практичними навичками, можуть суттєво підвищити рівень впевненості курсантів у своїх здібностях. Як зазначають деякі вчені, інтеграція психологічних тренінгів у навчальні програми є необхідною для розвитку стресостійкості.

До навчальних методів слід віднести:

1. Симуляції та рольові ігри, що імітують реальні ситуації, дозволяють курсантам відпрацьовувати навички в умовах, наближених до бойових. Це допомагає зменшити тривожність і страх перед невідомим [5, с. 86].

2. Важливим є також забезпечення підтримуючої атмосфери під час навчання. Викладачі повинні враховувати емоційний стан курсантів та надавати позитивний зворотний зв'язок, що сприяє формуванню впевненості.

У процесі вивчення психологічних аспектів вогневої підготовки в закладах вищої освіти МВС стало очевидним, що успішна підготовка до реальних ситуацій вимагає комплексного підходу, який враховує як технічні, так і психологічні фактори. Психологічна готовність курсантів грає вирішальну роль у їхній здатності ефективно діяти в стресових умовах, приймати швидкі рішення та адекватно реагувати на загрози.

Виявлені індивідуальні характеристики, такі як темперамент і особистісні риси, впливають на стресостійкість і способи реагування на виклики. Соціальна підтримка від однокурсників і групова динаміка створюють позитивне середовище, що сприяє формуванню колективної свідомості та підтримує мотивацію. Культурні та освітні аспекти, а також якість навчальних програм є важливими факторами, які можуть суттєво вплинути на психологічну підготовленість курсантів [6, с. 270].

Запровадження методів, що розвивають психологічну стійкість, таких як симуляції, тренінги з управління стресом та емоційним інтелектом, може істотно підвищити готовність курсантів до реальних викликів. Створення підтримуючого навчального середовища, де курсанти відчувають себе безпечно і впевнено, є важливим кроком у формуванні їхньої професійної ідентичності.

Впевнене та правомірне поведіння зі зброєю є однією з ключових якостей, які формуються у поліцейських ще на етапі навчання і підтримуються практичними навичками під час виконання службових обов'язків. Для досягнення високого

рівня професійного володіння вогнепальною зброєю у вищих навчальних закладах з особливими умовами навчання в межах дисципліни «Вогнева підготовка» проводяться комплексні практичні заняття. Вони включають нестандартні вправи з використанням вогнепальної зброї та створення психологічних ситуацій, які максимально наближені до реальних умов застосування зброї. Під час таких практичних вправ оцінюється здатність курсантів взаємодіяти з правопорушниками та громадянами, працювати в парі з напарником, правильно давати команди, а також їхні тактичні навички, вміння дотримуватися правил безпеки при поводженні зі зброєю та боєприпасами, і знання матеріальної частини [7, с. 456].

Висновки. Отже, для підвищення ефективності вогневої підготовки курсантів важливо інтегрувати психологічні аспекти в навчальний процес, що дозволить не лише покращити технічні навички, а й забезпечити високий рівень психологічної готовності до виконання службових обов'язків. Це сприятиме не тільки успішному виконанню професійних завдань, але й забезпеченню безпеки як самих курсантів, так і суспільства в цілому. Вміння негайно реагувати на зміни в обстановці і приймати правомірні рішення сприяє більш ефективному виконанню службових обов'язків. Вважаємо, що фундамент психологічної підготовки поліцейських в ситуаціях щодо застосування вогнепальної зброї формується, серед іншого, на практичних заняттях з вогневої підготовки, під час яких викладач моделює різні ситуації і формує стрілецькі вправи, що сприяють виробленню у курсантів навичок застосування вогнепальної зброї в екстремальних ситуаціях (в обмежений час, з однієї руки, у напівтемряві, у парі та ін.). Вогнева підготовка курсантів є невід'ємною частиною формування особистості поліцейського і його професійних якостей. У процесі систематичного виконання тренувальних вправ з вогневої підготовки у курсанта формуються навички щодо протистояння впливу як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Водночас особливістю психологічної підготовки курсантів під час вивчення навчальної дисципліни «Вогнева підготовка» є моделювання екстремальних ситуацій із застосуванням відволікаючих, факторів на фоні фізичного навантаження кожної особистості курсанта.

Список використаних джерел:

1. Казначеев Д.Г., Лопасєва О.М., Особливості формування психологічної стійкості і готовності працівників поліції у процесі навчання з вогневої підготовки *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (97). с. 82-85 ULR: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3221>
2. Лопасєва О.М. Застосування мультимедійних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів МВС України. МНПК Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фіз. підготовки ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Харків: ХНУВС, (2022. с. 440)
3. Антипова А.К., Зеленський Є.С. Необхідність використання мультимедійного обладнання для покращення навичок вогневої підготовки Матеріали II міжнародної конференції. *Науковий простір: Актуальні питання, досягнення та інновації*. Том 2, 2021, с. 7–9.
4. Гавриш Б. О., Великий Ю. М. Особливості використання мультимедійних технологій на практичних заняттях з вогневої підготовки з курсантами в зво, які здійснюють підготовку поліцейських. *Modern trends of scientific development*, 2022, с.311.
5. Лопасєва О.М. Основні психологічні аспекти підготовки співробітників поліції до застосування та використання вогнепальної зброї. *Ін: Актуальні питання протидії злочинності: вітчизняний та зарубіжний досвід: Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро: ДДУВС, 2017. С. 84-87.*
6. О.М. Лопасєва Особливості вогневої підготовки особового складу системи МВС України в умовах сучасних світових викликів Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 29 лютого 2024 р.). Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 267-269
7. Лопасєва О.М. Сучасний стан вдосконалення вогневої підготовки майбутніх правоохоронців *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. с.812

PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

УДК: 37.042-056.2/.3:[37.016:796(045)]

Аксьонова Олена Петрівна

Кандидат педагогічних наук, доцент

Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14197003>

СТРАТЕГІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Olena Petrivna Aksonova

PhD of Pedagogical Sciences, associate professor

Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

STRATEGIES OF INCLUSIVE PHYSICAL EDUCATION: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Анотація.

В умовах кризових ситуацій в Україні та світі найбільш ураженою категорією населення є люди з обмеженими можливостями, в першу чергу діти і підлітки з особливими освітніми потребами. З метою пошуку раціональних педагогічних технологій, розширення меж наявного педагогічного досвіду важливі в тому числі перспективні напрацювання зарубіжних колег з питань інклюзії в системі фізичного виховання. У статті розглядається міжнародний досвід інклюзивного фізичного виховання. При цьому виокремлені концептуальні засади, принципи, педагогічні стратегії інклюзивної фізичної активності, індикатори успіху та навички інклюзивного фізичного виховання.

Abstract.

In the context of crisis situations in Ukraine and the world, the most affected category of the population is people with disabilities, primarily children and teenagers with special educational needs. In order to find rational pedagogical technologies and to expand the boundaries of the existing pedagogical experience, promising works of foreign colleagues on issues of inclusion in the system of physical education are important. The article examines the international experience of inclusive physical education. At the same time, the conceptual foundations, principles, pedagogical strategies of inclusive physical activity, indicators of success and skills of inclusive physical education are highlighted.

Ключові слова: *інклюзивне фізичне виховання, педагогічні стратегії, міжнародний досвід, особливі освітні потреби.*

Keywords: *inclusive physical education, pedagogical strategies, international experience, special educational needs.*

В умовах кризових ситуацій в Україні та світі найбільш ураженою категорією населення є люди з обмеженими можливостями, в першу чергу діти і підлітки з особливими освітніми потребами. Успішна реалізація на практиці вимог сьогодення та ідей інклюзивної освіти можлива лише при створенні такого освітнього середовища, яке буде сприяти розвитку всіх суб'єктів освітніх відносин, у тому числі учнів із різними освітніми можливостями. Закон України «Про освіту» визначає поняття «інклюзивне освітнє середовище» як «сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей» [10].

Поширеною є думка, що інклюзивне навчання – це лише навчання дітей із певними діагнозами, захворюваннями, зокрема з інвалідністю, у класах закладів загальної середньої освіти. Проте до категорії таких осіб можуть підпадати не тільки учні з інвалідністю, а й внутрішньо переміщені особи, діти-біженці та діти, які потребують додаткового та тимчасового захисту, особи, які здобувають

спеціалізовану освіту та/або можуть прискорено опанувати зміст навчальних предметів тощо.

«Фактично нині кожна дитина – це дитина з особливими освітніми потребами, тому що діти, навіть якщо вони більш-менш стійкі емоційно, переживають вкрай важкий період. Війна – травматичний досвід для дітей. Їм складно впоратися зі своїми емоціями. Втрата стабільності, безпеки, звичного способу життя дестабілізують їхній стан» [11]. Саме тому для таких молодших людей вкрай важливо створити освітнє середовище, яке підтримує їхню безпеку, інтеграцію, соціалізацію та благополуччя та функціонує на засадах політики інклюзії, розвиває інклюзивну культуру [9]. Реформування освіти в Україні буде нездійсненним, якщо не з'являться педагоги нової формації, сміливі та амбітні професіонали, здатні модернізувати освітній процес відповідно до викликів сьогодення. З приводу означеного сучасному вчителю фізичної культури нової української школи важливо опанувати перспективний досвід інклюзивного фізичного виховання (міжнародний і національний) з метою створення безпечного та ефективного освітнього процесу.

Інклюзивне фізичне виховання – здоров'яцентрована дидактична система вчителя фізичної культури, яка функціонує на засадах принципів педагогіки партнерства з опорою на стратегії освіти без бар'єрів [7]. В свій час, на основі систематизації вітчизняних досліджень та перспективного досвіду нами були визначені стратегії інклюзивного фізичного виховання; впроваджено в освітню практику проведення інклюзивних ігор «Ми разом» [8] і конкурсу фахової майстерності з інклюзивного фізичного виховання «Без бар'єрів».

Однак час не стоїть на місці, світ потужено розвивається і висуває перед педагогічною спільнотою нові виклики. З метою пошуку раціональних педагогічних технологій, розширення меж наявного педагогічного досвіду звертаємо увагу на

напрацювання зарубіжних колег з питань інклюзії в системі фізичного виховання.

Автори Bailey, R., Sweeney, R. на основі систематизації висновків ряду сучасних досліджень розкривають сутність принципів і відповідних педагогічних стратегій інклюзивної фізичної активності. «Стаття завершується пропозицією десяти концепцій, взятих із емпіричних результатів, які можуть стати відправною точкою для розробки концепції інклюзивної програми фізичної активності» [2]. В результаті структурованого аналізу автори виокремили чотири принципи і чотири стратегії інклюзивних підходів до фізичної активності щодо зміцнення здоров'я всіх верств населення (Ошибка! Источник ссылки не найден.).

Таблиця-1

Принципи та стратегії інклюзивних підходів до фізичної активності (Bailey, R., Sweeney, R. [2])

ОПОРНА ЦИТАТА ВІД АВТОРІВ	ПРИНЦИПИ	СТРАТЕГІЇ
«У багатьох відношеннях давнє занепокоєння «чому» фізичної активності було витіснене фокусом на її «як», особливо серед маргіналізованих людей»	Зосередженість на потребах учасників	Адаптація правил і цілей програми до здібностей учасників
«Сукупність численних соціально-культурних факторів, що впливають на неблагополучні групи, означає, що групам, які отримали б найбільшу користь від регулярної, різноманітної та безпечної фізичної активності, пропонується найменше можливостей»	Зосередженість на здібностях учасників	Застосування адаптивних методів навчання
«Інклюзія – міждисциплінарна та багатофакторна основа, яка надає пріоритет справедливому та рівному доступу та участі всіх громадян, незалежно від відмінностей»	Включення у планування дітей з ООП	Бути доступним і толерантним для учасників
«Інклюзивна практика, щоб бути гідною такої назви, повинна виражати прогресивне розширення масштабу від вузько визначених проблем»	Заохочення різних можливостей	Створити моделі, щоб переконатися, що голоси учасників почуті

Залучення учнів, які мають особливі освітні потреби, до загального уроку фізичної культури є звичною практикою в більшості сучасних освітніх закладів Європи. Karin Bertills, Mats Granlund, Lilly Augustine (Sweden) присвятили своє дослідження встановленню зв'язку між тим, як залучені учні до спільної діяльності та моделлю викладання. «Повідомлення про передбачуваний результат навчання, міркування щодо змісту заняття, що відповідає навчальній програмі, зворотній зв'язок/попередній зв'язок під час навчальних вправ/тренувань і використання живого емоційного тону під час навчання використовувалися як показники високого рівня викладання» [3]. Серед індикаторів інклюзивного

фізичного виховання автори виокремлюють такі «елементи успіху»:

- професійна підготовка вчителя;
- колегальна співпраця;
- наявність навчальної програми, яку легко адаптувати до потреб і можливостей учасників різних типологічних груп;
- навчальні заходи, які сприяють співпраці та зменшують виключні змагальні ігри;
- кооперативне навчання (діяльність у складі малих груп).

Результатом дослідження Karin Bertills, Mats Granlund, Lilly Augustine є система навичок інклюзивного викладання та залучення дітей до фізичного виховання (табл. 2).

Навички інклюзивного викладання та залучення дітей до фізичного виховання ([3])

ГРУПА НАВИЧОК	ЗМІСТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ
Поведінкова участь	Розвиток інклюзивного освітнього середовища	Взаємодія, рефлексивний діалог, спільне прийняття рішень, відповідальність, дотримання спільних правил
Емоційна участь	Врахування соціальних та емоційних станів	Співпраця, виключення конкурентних видів діяльності
Когнітивна участь	Увага на індивідуальне функціонування	Кооперативне навчання в малих групах, де учасники працюють разом, щоб вчитися та допомагати вчитися іншим; гнучкі переходи між видами діяльності
Концепція залучення	Розробка різних моделей участі	Залучення до запланованого контексту навчання. Комунікативна близькість до педагога

Вартий уваги погляд на концептуальний зміст інклюзії, який систематизовано у публікації Michael Woods під назвою «Сім стовпів інклюзії». За словами автора, «це основа для визначення спільних рис інклюзії у спорті. Це забезпечує послідовний підхід і послідовну мову, що може допомогти

вашому клубу чи організації перейти від простого оцінювання та розуміння інклюзії як чогось важливого до реальних дій і культурних змін» [4]. Змістовно концепція має такий вигляд (табл. 3).

Таблиця-3

Сім стовпів інклюзії. Використання спільного як відправної точки для інклюзивного спорту ([4])

КОМПОНЕНТИ	КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ
ДОСТУП	наявність доброзичливого оточення та звичок, які його створюють; відчуття фізичного та нефізичного навколишнього середовища, культури місця
СТАВЛЕННЯ	готовність людей сприймати інклюзію та різноманітність; готовність вживати значущі, реальні дії
ВИБІР	дізнатися, які варіанти хочуть люди та як вони хочуть брати участь; спектр включення – це пов'язана ідея, яка може допомогти вам діяти на основі вибору
ПАРТНЕРСТВО	як формуються індивідуальні та організаційні відносини та наскільки вони ефективні; це те, що об'єднує нас і об'єднує наші спільноти
СПІЛКУВАННЯ	як ми повідомляємо людям про варіанти участі та про культуру; відповідність потребам спілкування
ПОЛІТИКА	як організація бере на себе зобов'язання та відповідальність за включення; мати механізми, щоб фактично виконувати ці заяви
МОЖЛИВОСТІ	які варіанти доступні для людей з обмеженими можливостями; коли є і вибір, і можливості.

Як продовження вищезазначеної концепції, на сайті, присвяченому Австралійському спорту, подається модель TREE: «...практичний інструмент, призначений для підтримки вчителів і тренерів у адаптації та модифікації діяльності, щоб вона була більш інклюзивною для учнів з різними здібностями. Кожна картка «Спортивні здібності» містить

низку запропонованих методів, які можуть допомогти в реалізації інклюзивного спортивного досвіду, і підтримує розвиток ваших нових ідей» [1; 6]. Структурно Модель має такий вигляд (рис. 1).

СТИЛЬ ВИКЛАДАННЯ	• Комунікація та стратегії / ідеї подачі, щоб допомогти учням досягти успіху
ПРАВИЛА	• Спрощення або зміна правил, а потім запровадження заново у міру підвищення рівня сформованості навичок
ОБЛАДНАННЯ	• Використання обладнання різних розмірів, форм, кольорів, текстур, ваги тощо
СЕРЕДОВИЩЕ	• Зміна довжини, висоти, масштабу зони активності, покриття, умов для сидіння / стояння / знаходження в зоні активності

Рисунок-1. Модель TREE ([1])

Більшість фахівців інклюзивного фізичного виховання значну увагу приділяють питанням адаптації, модифікації, диференціації та індивідуалізації навчання. Саме вирішенню цих питань присвячений підручник Ruairi O'Donnell, в якому в тому числі подається блок-схема індивідуалізації навчальної діяльності осіб з обмеженими можливостями в інклюзивному середовищі та рівні мотивації. «Ключовий момент: ми можемо адаптувати або індивідуалізувати нашу діяльність, якщо це створить більш відповідне навчання для дитини. Це може бути для одного, кількох або для всіх дітей у групі» [5].

Ruairi O'Donnell пропонує такі поради своїм колегам:

Думаємо про участь. Чи можемо ми організувати заходи з фізкультури, щоб усі учні могли брати участь? Це залежить від того, як ми організуємо заходи та середовища, в якому вони відбуваються.

Думаємо про різні здібності в групі. В одному класі діти відрізнятимуться за багатьма параметрами: зріст, статура, колір волосся, здібності, смаки, види спорту. Також слід розглянути інші способи, якими діти відрізнятимуться: здатність рухатися; як вони можуть бачити чи чути; як вони сприймають і обробляють інформацію про навколишній світ.

Автор пропонує чотири групи прийомів адаптації:

- 1) адаптація форми руху: замість бігу, ходьби, кидків, ловіння, зупинки, передачі м'яча;
- 2) адаптація середовища: підлога, обладнання, зони активності та відпочинку, спеціалізовані опорні устаткування;
- 3) адаптація обладнання: вага, швидкість, тип, сенсорний вхід, текстура, колір; (ціль) розмір, відстань, обарвлення, висота, додаткові сенсорні устаткування;
- 4) адаптація правил та інструкцій: дозована кількість; починаємо з малого; мінімум різних слів; мінімум фонового шуму; фліп-чарт; добрий зоровий контакт; очі в очі; мультисенсорний підхід; музичні сигнали або записані сигнали; не використовувати складні або абстрактні описи рухів тіла.

Навчити будь-якого вчителя працювати з усіма одночасно, не створювати штучні бар'єри, по-новому, бачити кожного і всіх – такої методики не повинно бути. Бо методика – це певна стала конструкція. Стан і ситуації змінюються постійно, особливо на уроках фізичної культури, де все і всі мають бути в динаміці. Однак взяти за основу принцип – навчити кожну дитину використовувати свої здатності, можливості заради безпечного і здорового існування в оточенні може кожний небайдужий до дитячого життя педагог. Тому збагатити педагогічний інструментарій прийомами моделювання рухових завдань учням з різним руховим досвідом – перспективне завдання для кожного педагога, який володіє самосвідомістю та вміє навчатися впродовж життя.

Кожен сучасний фахівець з фізичного виховання, який не байдужий до освітнього процесу в Україні, має знайти відповіді на такі запитання:

Як навчитися працювати разом, на рівних?

Як розвинути здоров'я, сформувані компетентності?

Як навчитися спілкуватися, комунікувати чез вправління?

Як усунути штучні бар'єри?

Виходячи із зазначеного, з метою розширення діапазону розуміння інклюзії учасниками освітнього процесу за межі спеціальної корекційної педагогіки та корекційно-розвиткової роботи, а також заради популяризації засобів фізичної культури як інструменту адаптації та соціалізації здобувачів освіти, в 2021 році в Запорізькій області розпочато проведення обласного конкурсу фахової майстерності з інклюзивного фізичного виховання «Без бар'єрів».

Завдання Конкурсу: удосконалення знань, умінь і навичок учасників стосовно інклюзивної та проектувальної професійної компетентності; презентація ефективних інклюзивних практик стосовно різних освітніх стратегій педагога щодо інклюзивного фізичного виховання; запровадження інноваційних форм організації безбар'єрної рухової активності дітей і підлітків в умовах сучасного закладу освіти або інклюзивно-ресурсного центру.

В таблиці подані критерії та показники оцінювання матеріалів Конкурсу (табл. 4).

Критерії оцінювання конкурсних робіт

№№	Критерій	Показники	Максимальний бал
ОЦІНЮВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ РОЗРОБКИ РУХОВОГО ЗАВДАННЯ			
1.	Збереження, розвиток здоров'я	Забезпечення психологічної, фізичної безпеки учасників. Відсутність примусу, нав'язування, авторитаризму, булінгу, дискримінації та сегрегації. Моторна щільність – вище 90%. Відповідність навантаження індивідуальним можливостям і потребам учасників	4
2.	Партнерство	Спільні завдання учасникам різного рівня підготовленості. Співпраця, підтримка, взаємодія всіх учасників	2
3.	Різноманітність	Наявність диференційованих завдань учасникам різного рівня підготовленості. Гнучкий та творчий підхід до навчання учасників. Використання різних стилів навчання, методів (зоровий, слуховий, кінестетичний тощо)	3
4.	Оформлення	Грамотність. Творчий нестандартний, унікальний стиль	2
Оцінювання відео			
5.	Відео	Відповідність відео методичній розробці. Тривалість – 7-9 хвилин. Відсутність монтажу. Кількість учасників – 4 і більше, в тому числі дитина з особливими освітніми потребами	4
РАЗОМ:			15

Критерії і показники, які подані в таблиці, змістовно посилюють увагу педагогів – учасників Конкурсу на основні принципи інклюзивного фізичного виховання (збереження та розвиток здоров'я, партнерство, різноманітність).

Систематизація матеріалів зарубіжних колег з питання інклюзивного фізичного виховання дозволить збагатити педагогічну практику. Відповідно, мають оновлюватися критерії і показники оцінювання конкурсних матеріалів.

Список літератури

1. AIS (сайт). URL: <https://1LL/J302K>
Bailey, R., Sweeney, R. Principles and strategies of inclusive physical activity: a European Delphi study. *J Public Health (Berl.)* 31, 2021–2028 (2023). URL: <https://doi.org/10.1007/s10389-022-01770-8>
2. Karin Bertills, Mats Granlund, Lilly Augustine, Inclusive Teaching Skills and Student Engagement in Physical Education. *Front. Educ.*, 16 August 2019, Sec. Special Educational Needs, Volume 4 – 2019. URL: <https://doi.org/10.3389/educ.2019.00074>
3. Michael Woods, 7 Pillars of inclusion. Using commonalities as the start point for inclusive sport. URL: <https://www.inclusivesportdesign.com/blog-posts/7-pillars-of-inclusion-using-commonalities-as-the-start-point-for-inclusive-sport>
4. Ruairí O'Donnell, Inclusive Physical Education. URL: <https://www.nchpad.org/248/1627/Inclusive~Physical~Education>
5. Sainsbury's Inclusive PE Training - The Activity Inclusion Model.

URL: https://www.youtube.com/watch?v=IGqBv-Ao5Vs&t=33s&ab_channel=ActivityAlliance

6. Аксьонова О. П. Методика уроку фізичної культури в інклюзивному класі. Prešovská univerzita v Prešove Pedagogická fakulta «VZDELÁVANIE A SPOLOČNOSŤ V.», Medzinárodný nekonferenčný zborník, Renáta Bernátová, Tetyana Nestorenko (Eds.) PREŠOV 2020, p. 287-293. URL: <http://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova14/subor/978055524382.pdf>

7. Аксьонова О. П., Півненко Ю. В. Методика визначення освітнього ефекту проекту «Перші інклюзивні ігри» // Педагогічні науки та освіта : збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. – Вип. XXXVI–XXXVII. – Запоріжжя: СТАТУС, 2021. – С. 8 – 17. URL: <https://drive.google.com/file/d/11OLEcVwtLqo hNZoab9wa3BAhQiEWT4ar/view>

8. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі. Схвалено Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text>

9. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145- VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178-179). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

10. Що з інклюзивною освітою в Україні під час війни. URL: <https://nus.org.ua/articles/shho-z-inklyuzyvnoyu-osvitoju-v-ukrayini-pid-chas-vijny/>

PHILOLOGICAL SCIENCES

Garayeva Aynur

Philosophy doctor on philology sciences of the Department of Language and Literature, Sumgayit State University, Azerbaijan Republic

<https://orcid.org/0009-0000-2785-6587>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14197011>

OBSOLETE WORDS IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

Abstract:

The obsolescence of lexical unit in the language is a complex process. The degree of their obsolescence is different, not the same. Obsolete words in the modern Azerbaijani language are of two types. a) Words that are obsolete only from the point of view of the modern literary language. Such words are not used in the literary language, but are used only in dialects. b) Words that are obsolete for the general language. These words were previously in the literary language, but are not used in the modern period either in the literary language or in dialects. Archaic words are formed as a result of the emergence of a new word expressing other concepts and its displacement of the previously used word. Nowadays, obsolete words are used in artistic and scientific works. These words are used for various purposes. In the work of a poet and writer, archaic words are used in order to give the color of the past era a real, vivid image when describing a certain historical period or historical event of past life. Obsolete words are also used to describe the typical characteristics of a person who lived at that time (clothing, weapons used, money, units of measurement, weight, etc.). Obsolete words cover various areas. Archaicisms in the Azerbaijani language can be divided into several parts according to their origin: archaic words of Turkish origin, archaic words of Arabic and Persian origin, archaic words of Russian-European origin.

Keywords: *language, meaning, archaic words, lexicon, style*

During the historical development of the Azerbaijani language, changes occur in the vocabulary of the language, some of the language units fall out of use in the communication process and enter the passive fund, becoming obsolete. On the other side, new language units are created in the language in accordance with the requirements of the time and era. It is known that words that are not actively used and fall out of use are obsolete words.

Despite the fact that obsolete words and neologisms are contradictory word groups, both are included in the passive fund of the vocabulary. The reason for this is that both word groups are not widely used by everyone in the language. Obsolete words are attributed to the passive fund because they have fallen out of use, and neologisms are attributed to the passive fund because they have just entered the language.

Any archaic word that is obsolete for the current period was an actively used lexical unit in the language for the period in which it was used. Any archaic word that is obsolete for the current period was an actively used lexical unit in the language for the period in which it was used. Obsolete words in the Azerbaijani language reflect the past vocabulary of our language. The obsolescence of this or that lexical unit in the language is a complex process. Sometimes a word becomes obsolete after being used as an active unit in the language for a long time, and sometimes, for certain reasons, it becomes obsolete after a short period and falls out of use. This is a natural phenomenon occurring in the development of languages. The main criterion for determining the obsolescence of words is the modern state of the language. A word that was common for one or another period may become obsolete as a result of processes taking place in the language for another period.

The obsolescence of each lexical unit is clear from the extent to which it is used or not in the modern Azerbaijani language today. The principle of historicity is the basis for determining obsolete words. The words *yuzbashi, darga, kendkhuda, murov, yasovul*, etc. used in works of the XIX century can be cited as examples. B.A. Khalilov notes about lexical archaisms: "These are words that have ceased to express objects and events and have completely become archaic. For example: *ayitmaq - to say, ay - to tell, asruk - drunk, uyuyug - to sleep, iraq - far*, etc. Semantic archaisms are archaisms that have retained their previous form, but their meaning has become obsolete. For example: the word "-ər" was once used in the sense of a hero, but now it denotes the concept of a spouse" [1, p. 82].

The degree of obsolescence of obsolete words in the language varies, they are not the same. There are two types of obsolete words in the modern Azerbaijani language. a) Words that are obsolete only in terms of the modern literary language. Such words are words that are not used in the literary language, but are used only in dialects and dialects. For example, the word "ari", which is used in its pure meaning for the literary language, is used in the dialects of Western Azerbaijan. b) Words that are obsolete for the common language. These words were previously in the literary language, but are words that are not used in the literary language, nor in dialects and dialects in the modern era.

Obsolete words in our language are divided into two parts: historicisms, archaisms. Some linguists who deal with stylistics do not agree with the idea of dividing obsolete words into archaisms and historicisms. They write that this is unfounded and that there is no need for such a division. In literary texts, historicisms is used to create the historical color of the period. When

talking about historicisms, it should be noted that they arose on the basis of extralinguistic factors. The emergence of archaisms is associated with linguistic factors.

In archaic words, the concept, notion, event expressed by the lexical unit remains, while the words themselves become obsolete. It can be said that archaic words are formed as a result of the emergence of a new word expressing this or that concept, displacing the previously used word. Words completely pass into the archaic plane, are already forgotten in our modern language. The functionality of archaic words ceases in a living language. Sometimes there is a dispute among linguists about obsolete words. The reason for this is which word is considered historicism or archaism.

It is known that many Arabic and Persian words have entered the vocabulary of the Azerbaijani language during its historical development. Some of the archaic words are words that once passed into our language from Arabic and Persian. These words are especially common in the works of classical poets. Examples of phonetic archaisms in the Azerbaijani language include *xəlq – xalq (people)*, *həna – xına (khina)* etc.

In modern times, obsolete words are used in artistic and scientific works. Historicisms are widely used in works written about history. They are used in artistic works for various stylistic purposes. When a poet and writer describe a certain historical period of past life in a work, they use obsolete words in order to give a real, vivid color to the era. Obsolete words are also used when describing typical features of the person who lived at that time (clothing, weapons used, money, units of measure, weight, etc.). Writers and poets sometimes resort to obsolete words with the intention of creating a solemn style in the work, adding pomp to the poem in poetry, and the atmosphere of the era. Obsolete words are also found in works as a means of creating irony, satire, and humor. Unlike other styles, in the artistic style, lexical units from all word groups belonging to the vocabulary of the vernacular language can be used. When describing the characteristics of time and structure in their works, writers and poets use obsolete words to create a clear, vivid image in the reader. This is especially common in novels and works written in a historical aspect. The use of obsolete words is necessary to create the color of any era. The use of archaisms in texts related to the past time and era requires knowledge, skill, and mastery from the writer. Obsolete words used in different styles are used for different purposes. Let us note that one of the ways to create stylistic synonyms in the language is the use of archaisms. A foreign word that comes into the language displaces its own word and removes it from the active vocabulary of the language. Some archaisms arise in this way.

It is possible to identify obsolete language elements in the composition of words in the modern Azerbaijani language. Some of the word roots that are part of the lexical units currently used in our language are obsolete. In our language, there have been cases where word roots in historically formed lexical units have lost their independence, with these words becoming archaic or changing their composition. For example, the word “yash” which is the root of the words *gizlə(mək)*, *yaşmaq*, *yaşın(maq)*-(to hide) have lost their meaning

now. A researcher who follows the changes in the meaning of words in historical development should approach materials from ancient times with great care.

These facts show that our native words, which are part of our language, do not disappear completely when they become obsolete. However, this process does not occur in borrowed words, and in most cases, when they become obsolete, they do not even leave a trace in the words.

It is also necessary to observe the changes in the meaning of words from the point of view of language history. Although the word “alchag” was once used in the sense of “zərif, yumşaq təbiətli (gentle, soft), today it is used in the negative sense of vile. In M. Kashgari’s “Divani-lughati-turk”, the word “alchag” is explained in the sense of “gentle, soft nature”. The word “ash”, which is used as a synonym for the word “pilov” in modern Azerbaijani, was historically used in the sense of “yemek”. In M. Kashgari’s dictionary, the word “yemish” is used in the sense of “fruit”. The semantics of this word have changed. In modern Azerbaijani, this word is used in the sense of melon. One reason why various words of Turkic origin, which were used for a long time in the language of written monuments, starting from the “Kitabi-Dede Gorgud” epics, have become obsolete in our modern language is that synonyms of these words were used in literature using the vocabulary of dialects at the time when those monuments were created.

H.A. Hasanov also noted various reasons for the making words archaic:

1. “When a word encounters a synonym used in a wide range: *soba – peç, tamu – cəhənnəm, uçmaq – cənnət, miz – stol* etc.

2. When a word falls into the circle of homonyms: *çöl – düz, çöl – bayır, çöl – yazı*. The *çöl* component used in the meaning of writing of the homonym series is archaic.

3. When a word is related to morphological and phonetic substitution and change processes: *ol – o, kim – ki, qapıq – qapı, ayırıq – ayırı* etc. [2, p.152].

Obsolete words cover various areas. F.ex, words related to the old administrative system (*divanxana, kokha, darga, ferrashbashi, kendkhuda*), words related to agriculture, names of tools, words denoting professional names (*khishş, cutchu, khishci, cut, vel*), old weight, measure, length, monetary unit, etc. words denoting: (*khalvar, batman, dirham, shahi, dinar, misqal, batmanlıq, girvanke, dinar, girvankelik, arshin, taghar, chetvar, cherek*), words denoting the names of old clothes (*əba, çuxa, çuxalıq, cübbə, qurşaq, çarığı, əmmamə*), words related to the old way of education: *hujra, mollakhana, falaqqa, darilfunun, madrasa, alifchi*), words related to trade (*sovdeger, baggal, shovdegerlik, dellal, ellaf, arshinmalchi, serraf, kherekdar, bezzaz, binekdar*), some words related to religion (*zahid, minbar, azançı, vaiiz, huri, kilman, etc.*)

It is possible to trace the processes taking place in the historical development of the language of our people by studying the obsolete words that existed historically in the Azerbaijani language separately. It can be concluded that in terms of modern language the expla-

nation of obsolete words in the “Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language” is important in terms of mastering and understanding their semantics more broadly. When analyzing the archaic words recorded here by parts of speech, it becomes clear that these words belong to both the main parts of speech and auxiliary parts of speech. The identification and inclusion of numerous obsolete words in our language from the time of Nasimi to the present day in the dictionary makes it possible to follow the process of change that has historically occurred in the vocabulary of our literary language.

It is impossible to determine in which specific period some of the lexical units attributed to archaic words became obsolete. Some of the obsolete words became archaic as a result of the historical development of the language, as a result of the removal of words from the language or their replacement with other words. The obsolescence of a word and its meaning is determined over time by the consciousness of the speakers of that language. Not all obsolete words have the same fate. Thus, some are completely forgotten, some live only in one dialect, and some regain their activity and can be used in the modern language. Some obsolete words that have fallen out of use become active when they acquire a new meaning in the language. After Azerbaijan gained independence, this process can be observed, albeit to a lesser extent, in obsolete words.

The word “gizir” is also one of the lexical units that was previously used in our language and then became obsolete. The word “gizir” historically meant “low-ranking administrative employee”, “Assistant” in our language. When Azerbaijan gained independence, this word was one of the words that returned to the active fund of the language. In the Azerbaijani Armed Forces, there is a rank of ensign – a junior commander.

The word “sergeant” is one of such lexical units. During the Soviet period, this word became obsolete in the language. At one time, this word was used in the Koroglu epic (*Koroglu dedi: – Yaz ki, çavuş Rövşəni Məkkədən sənin yanına yollayıram*). In the “Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language”, the sergeant historicism is explained as follows: 1. In the past: a person who loudly announced decrees, decisions, and rulings to the public. 2. A low-ranking official. Previously, that is, two years ago, he was a sergeant under the governor, Khudayar Bey. J. Mammadguluzade. 3. In the past: a person who accompanied the pilgrims and loudly announced their departure and arrival to the public. The sergeant’s prayer would cover the village at dawn, sometimes coming from this neighborhood, sometimes from that neighborhood. J. Mammadguluzade. [3, p.463]. Currently, there is a sergeant (junior commander) rank in the Azerbaijani Armed Forces.

Archaisms in the Azerbaijani language can be divided into several categories according to their origin: archaic words of Turkic origin, archaic words of Arabic and Persian origin, archaic words of Russian European origin. Archaic words of Turkic origin occupy a special place among obsolete words. In the “Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language”, the following archaic words of Turkic origin can be found. It should be noted that some of the words of Turkish origin given in

this dictionary are simple words, while some are corrections and complex words formed in our language by adding national suffixes or word roots to borrowed words. *Uçmaq* - *paradise*, *çadırçı* - *tent maker*, *çarig* - *leather shoes*, *çarıgçı* - *a person who sews and sells sandals*. *àrishteçi* - *a person who cooks and sells noodles*, *arançı* - *a peasant who does not move to the summer pasture and works on his farm*, etc.

The newly published three-volume “Dictionary of Archaisms of Turkic Origin” is a rich source of material for the historical phonetics, historical lexicology, historical morphology, historical syntax of the Azerbaijani language and is very useful for researchers conducting research in both diachronic and synchronous aspects. The dictionary collects archaisms used in written monuments of the medieval Azerbaijani language and provides explanations.

Some of the Arabic and Persian words that have become obsolete in our language have been introduced into the language without any necessity or need. Such words are more often found in the works of classical poets. Khatai, Nasimi, Fuzuli, Vidadi, Hadi, Akhundov, Sabir, etc. The words *pah*, *arbab*, *punhan*, *puz kamkhor*, *sarmast*, *bimar*, *zeban*, *khak*, *bad*, *hushyar*, *nand*, *ab*, *khun*, *bulent*, *bahr*, *eshk*, *ulema*, *arbab*, etc. found in the works of our classical poets have disappeared from our literary language today.

Some of the obsolete words in the modern Azerbaijani language belong to the Arabic and Persian languages. F.ex: *ruzname* - newspaper, *pishkhidmet* - house servant, servant. *palanduz* - a master who builds palanquins, *muvarrih* - historian, *mumtaz* - chosen, distinguished from others, privileged, *garya* - village, *kabutar* - pigeon, etc.

There are archaic words of Russian and European origin in the Azerbaijani language. When comparing the number of archaic Turkish, Arabic and Persian words in the “Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language”, it becomes clear that the number of obsolete words of European origin is small. Chervon is the name of gold coin in Tsarist Russia in Russian. Kontor is the general name of administrative and economic departments of offices or enterprises in German. Gonka (rus.) – In the past, when there were no electric trams, a railway carriage pulled by horses on rails in cities. Clerk (fr.) – 1) Office clerk. 2) Priest. Kartochka (rus.) – A blank with a cut-off coupon for purchasing food, etc. according to the norm. Jelonka (rus.) – An oblong container resembling a bucket used in the past to extract oil from wells.

One of the features observed in obsolete words during the study is that despite the fact that some of them have gone out of use and have become part of the passive vocabulary of the language, they have not been completely forgotten. Some of them have only a limited scope of use. Today, there are obsolete words used in proverbs. *Aydan arı sudan duru. Ağır otur, batman gəl. Dini dinara satan dindən də olar, dinardan da. Ağacın yemişini ye, qabığını soyma.*

The classification of words in the dictionary of the Azerbaijani language according to parts of speech is carried out according to their meanings, grammatical

features, and their relationships with each other. Archaic words used in the Azerbaijani language belong to the main and auxiliary parts of speech. A large part of the archaic words in our language are archaic nouns and verbs. These words were used in certain periods of history, and later these lexical units were replaced by other words.

Archaic words can be divided into two groups according to the change in sound composition: 1) Words that are completely archaic for the language. Among these words, it is possible to find examples belonging to each part of speech. *aqıp (ağıb) – to rise, bozlamak – to cry loudly, dikmek – to plant (verb), sadak – to quiver, çaravul – to rob, çarçi – to shopkeeper, dekd – to chin, dabe-yara (noun), çepel – ugly, yek – good, diluğ – to speak, dürlü – to be different (adjective), dadlası – to be delicious, apul-apul – to be a langar, dün-gün – to be night-day, dunun – to be night time (adverb), deginca – to be, kimi (adjective), etc.*

2. Words with certain changes in composition: *kulqaq – ear, der-ter, dikan – tikan, depe – tepe, adag – ayag (noun), anta – onda, anlar – onlar, (pronoun), azışmaq – azmaq, azıtmak – azdırık, dekşürmek – deyishmek (verb), qani – hani (pronoun),*

H.I. Mirzazadeh in his textbook “Historical Morphology of the Azerbaijani Language” provided extensive information about reflexive pronouns (*öz, kendi*), demonstrative pronouns (*öyle, söyl, ol, şol*), question (*ne, ganqi, hangi, khansi, qansı, nisha, neshun, qağan, khachan, han, hachaq, hachağ, ganjaru, khanjar, hanjari*), definite pronouns (*kimse, kimi, biri*) and etc. (4, pp. 125-131).

We can distinguish obsolete words based on the different numbers of sounds in their sound composition. Those consisting of two sounds (*al – trick*), those consisting of three sounds: *alp – brave, dup – center, dush – sleep, bay – rich, bil – belly, tun – night, bat – face, chohra, guz – fall, those consisting of four sounds bile – birlikda, börk – hat, chalu – bouyurtiken, those consisting of five sounds asruk – drunk, burke – flea,*

tanig – witness, dutam – handful, uçmaq – heaven, barlu – bari, jerik – battle line, sira, zerge, those consisting of six sounds qazgan – win, charak – quick, ag-ile, choqmaq – choqmaq, batman – unit of measure, balgar – wounded, those consisting of seven or more sounds karndash – brother, balqımaq – sparkle, bandırık – bulamak, bulalak, etc.

The change in the semantics of words occurs due to extra-linguistic and intra-linguistic reasons. There are semantic archaisms in the language, which have retained their old form and sound. However, they are words which meaning has changed. Although a word preserved in the main vocabulary of the language today has preserved its form and structure until modern times, its meaning has changed.

There are 3 types of obsolete words in terms of structure. Examples of simple obsolete words include the words *alp – igid, dup – merkel, dush – yukhu, bay – varlı, etc. The lexical units garangu – kurak, bayluğ – varlılıq, arısız – çikli, utlu – abirli; utsuz, udsuz – abir-siz, ağçalı – pullu, etc.* can be cited as examples of lexical units. There are few complex words among obsolete words. Examples include *yürüyü-yürüyü* meaning walking-by walking, *issi-issi* meaning by loving, etc. The study of obsolete words in the dictionary of the Azerbaijani language allows us to reveal the unique environment of the linguistic history of the Azerbaijani language.

References

1. Khalilov B.A. Lexicology of the Modern Azerbaijani Language. Baku: Nurlan, 2008, 442 p.
2. Hasanov H.A. Lexicon of the Modern Azerbaijani Language. Baku: Maarif, 1988, 308 p.
3. Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language. In four volumes. Volume I. Baku, “East-West”, 2006, 744 p.
4. Mirzazade H.I. Historical Morphology of the Azerbaijani Language. Baku: Azertedrisneshr, 1962, 370 p.

Гусейнова Тюркан Этibar
Гянджинский Государственный Университет
Преподаватель, кафедра «Практические иностранные языки»
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14197029>

СОСЛАГАТЕЛЬНОЕ, УСЛОВНОЕ И ПРЕДПОЛАГАЕМОЕ НАКЛОНЕНИЕ ГЛАГОЛА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНОСТИ

Huseynova Turkan Etibar
Ganja State University
Lecturer, department of “Practical foreign languages”

THE SUBJUNCTIVE, CONDITIONAL AND SUPPOSITIONAL MOOD OF THE VERB IN AZERBAIJANI AND ENGLISH LANGUAGES AS A MEANS OF EXPRESSING MODALITY

Аннотация:

Все языки прошли свой путь развития и заняли определенное место в обществе. Среди сотен языков нашей цивилизации нет двух языков, которые были бы полностью идентичны. Уникальная структура языков свидетельствует о многообразии их предсказаний. Есть так называемые мировые языки, которые широко используются в межнациональном и международном общении, есть разговорные языки и пишут всего несколько сотен человек в одной отдельно взятой деревне. Но, при всей одинаковости языков мира и их истории, существуют закономерности, присущие всем или большинству языков, языковые универсалии. К таким универсалиям относится и категория модальности, которая была исследована в данной статье. Сравнение способов их языкового выражения и номенклатуры модальных значений в английском языке позволяет классифицировать различия и сходства, которые могут служить основой для составления типологических рядов: признаки алломорфизма в проявлениях модальности в английском языке могут быть изоморфны с другими языками. Исследование средств выражения модальности на материале языков с разным строем также позволяет расширить и углубить наши лингвистические представления о категории модальности. Систематизация средств выражения языковой модальности связана с комплексным и систематическим изучением английского и азербайджанского языков. В частности, в этот период в глагольной системе этих языков была выявлена категория наклонения.

Abstract:

All the languages have passed their own way of development and taken a certain place in society. Among the hundreds of languages of our civilization, there are no two languages that are completely identical. The unique structure of languages testifies to the variety of their predictions. There are so-called world languages that are widely used in interethnic and international communication, and there are spoken languages and only a few hundred people in one single village write. But, with all the sameness of the languages of the world and their histories, there are patterns inherent in all or most languages, linguistic universals. Such universals also include the category of modality which was studied in this article. Comparison of the methods of their linguistic expression and nomenclature of modal meanings in English language lets us to classify differences and similarities that can serve as the basis for compiling typological series: features of allomorphy in manifestations of modality in English language can be isomorphic with other languages. Investigating expressive means of modality on the material of languages that have different systems also lets us to expand and deepen our linguistic ideas about the category of modality. The systematization of the means of expression of linguistic modality is associated with a comprehensive and systematic study of the English and Azerbaijan languages. In particular, during this period, the category of mood was identified in the verb system of these languages.

Ключевые слова: модальность, категория наклонения, сослагательное, условный, предположительный, грамматический, глагол

Key words: modality, the category of mood, subjunctive, conditional, suppositional mood, grammatical, verb

Modality is one of the most controversial and complex in linguistics, although this term has got a history of more than one thousand years. It is thought that, the author of the concept on which the interpretation of linguistic modality in its modern form is based was the Swiss linguist Charles Bally [1, p. 225].

According to this concept, an utterance is divided into two parts: dictum and modus, the first of them is an objective statement, but the second is a personal assessment of this statement by the speaker [2, p. 69-82]. Of course, the usual interpretation of modality is also

connected with this position, which assumes its division into subjective and objective components. Objective modality - expresses the relationship of the communication with the reality in terms of unreality (non-feasibility) and reality (feasibility) - such a feature is necessarily represented in any sentence;

- subjective modality - is the speaker's attitude to the reported speech, that expresses the optionality (non-obligatoriness) of this feature for the sentence. This subdivision of modality is assumed by most researchers.

The concept of modality which was put forward by Sh. Bally, was further developed, forming a coherent theory in the works of linguist V.V. Vinogradov and other followers of his school. V.V. Vinogradov classifies that, everything is related to the speaker's attitude to reality as a category of modality. But, not all scientists supported such an classification of modality. Consequently, two various classifications of modality emerged, respectively called "narrow" and "broad".

Critics of the "broad" interpretation of modality exclude emotionality evaluativeness and target setting from the sphere of modal meanings (completely or partially). Researches that accept "narrow" understanding of modality mainly proceed from the opposition reality and unreality, which testifies to the great influence of V.V. Vinogradov's theory of modality on the other scientists, when categorizing the concept denoted by the term modality, the principle of connection of the utterance with reality is considered fundamental. But, there is no consensus on the matter of what is the determining factor in fixing the connection of the speech with reality. Various kinds of oppositions are provided by linguists, from which one should continue. Divergent views on the nature of linguistic modality involve varying interpretations of the categorical relationship between this idea, and various academics categorize it into distinct groups. Today, modality is considered as more or less generalized based on the classification that it is a "functional-semantic category that expresses different types of the connections of the utterance to reality and different types of subjunctive qualification of the communicated" [3, p. 303].

Here, we also address the following issues: the "objectivity" of linguistic modality, where the idea of the sufficiency of such a characteristic is expressed only in terms of an assumption for research purposes; the relationship between modality and predicativity, where the syntactic essence of the latter is noted; and the question of how linguistic modality is interpreted by the laws and categories of the physical world, which is discussed in a separate section. For the first time, a framework for comprehending problems pertaining to the fundamental traits of modality, mode, and dicta is put forward. It should be recognized, therefore, that there is a lack of active and regular research being done within the parameters of the contemporary theory of modality. As a result, there are still a lot of unanswered questions about how the statement relates to reality, which sparks debate. The temporal indicators of the presumptive action implied within the general paradigm with the future doubtful tense cases of the present and past tense of the grammaticalized expression of the presumptiveness of the action turned out to be, in a sense, "superfluous" in it. Grammatical category means putting similar objects and events into specific groups. In simpler terms, a group of similar grammatical events is referred to as a grammatical category. Homogeneous grammatical events refer to both their grammatical symbols and the grammatical meanings they are made of.

Mood is a type of verb that shows how the speaker sees an action in connection to reality (as real, hypothetical). It has a significant role in learning English grammar.

The topic of the mood classification in the structure of the contemporary The English language verb is very complex and confusing. However, learning how to utilize various moods in grammar is an important goal for students.

This project focuses on examining techniques for expressing English subjunctive mood forms when translating into Azerbaijani.

From the perspective of the biosociocultural approach to language and speech communication, an individual is a linguistic personality with knowledge and experience of interacting with the environment. Being a linguistic personality, he tends to examine his past actions and create hypothetical scenarios for the future development of events. To convey these thoughts, a person uses the subjunctive form of the verb when speaking.

The subjunctive mood of the verb is the subject of numerous studies on the theory and history of the grammatical structure of the English language.

The use of the subjunctive mood of the verb has been the focus of many studies in the field of English language grammar theory and history.

The use of the subjunctive mood of verbs in English is very interesting to us because it allows for a variety of ways to express different levels of possibility and unreality in actions. When translating any text, particularly fiction, it's crucial to communicate not just the meaning of the message, but also its emotional tone, which can be expressed, especially, using the subjunctive mood. Thus, it is important to examine its characteristics, establish its function in the text, and recognize translation techniques. The current variations in the types of verb mood in two languages mainly involve how the subjunctive mood is expressed, specifically the forms. In this case, a number of commonly experienced challenges are recognized when converting structures from English to Azerbaijani.

As it is commonly understood, translating is more than just swapping words from one language to another. On the other hand, it is a complicated process that involves several challenges that the translator must address. Translation is a form of art that goes beyond just word-for-word conversion, so the translator needs to have a talent for writing.

An important challenge is accurately translating the subjunctive forms of English into the original text. The primary challenges of working with moods revolve around the inability to utilize them in sentences of varying tenses. Furthermore, Azerbaijani and English have different linguistic structures. Various translation methods result in discrepancies in conveying a text, stemming from incomplete similarity or variations between the two languages. The similarity in the grammatical characteristics of Azerbaijan and English is based on their shared membership in the Indo-European family. This similarity is shown through their common grammatical meanings, categories, and functions, such as:

noun number categories, adjective comparison categories, verb tense categories, and the functional importance of word order. Simultaneously, the contrast in the grammatical structure principles, shown through the classification of these languages into different grammatical groups, results in notable distinctions in grammatical characteristics. These include differences in grammatical categories such as articles in English and adverbial participles in Azerbaijani, as well as full-valued agreement in Azerbaijani and fixed word order in English, and distinct systems of verb tense forms. All of the factors mentioned above determined the importance of this work.

Linguists noticed a similarity in the definition of verbal mood and modality. This suggests that there may be some issues in resolving this problem, since the definition of modality as a lexical, semantic, and syntactic category cannot be the same as morphological categories.

Mood is a type of verb that shows the speaker's attitude towards reality and how they express it.

1. A part of speech of a verb that shows the speaker's attitude towards the truth of what is being said.

2. Meanings of different types of moods. 3. Various ways of conveying modal concepts.

In general, languages have three primary moods - declarative, commanding, and hypothetical. The latter can have various types depending on the language and encompass multiple interpretations."

The subjunctive mood. A part of speech, as defined by early language experts, that indicates a connection of reliance (Greek grammar). *Hypotaktikos*, abbreviated as lat. *Subjunctive mood*, as opposed to the indicative mood, is a more relaxed and straightforward way of speaking. The primary interpretations typically stem from the concept of an action perceived or envisioned from the speaker's perspective. Depending on whether the action is seen as desirable, required, hypothetical, assumed, possible, etc., it is common to differentiate the subjunctive exhortative, volitional, deliberative, prospective, jussive, possible, concessive.

In contemporary dictionaries, we can find this definition: "*The subjunctive (conditional) mood, also known as the conjunctive (Latin conjunctivus), is a verb mood that indicates an action that appears desirable or possible under specific conditions or circumstances*". Verbs in the subjunctive mood do not have specific tense or person forms" [4, p. 604].

The subjunctive mood is a set of unique verb forms found in most Indo-European languages. These forms are used to express a subjective attitude towards a potential, assumed, desirable, or described action. Let's think about the meaning of the subjunctive mood in English.

The mood category in the modern English verb system is very complicated and has different interpretations. In current English grammar literature, there are many different opinions about the essence and nature of verb moods. Various researchers have established anywhere from over ten moods to completely denying the existence of mood forms in the English verb [5, p. 185].

For example, L. Barkhudarov identifies only the binary paradigm of the category of mood in English, arguing that "*the grammatical category of mood in the English language system is formed by the opposition of two categorical forms - indicative and imperative*" [6, p.134-135].

A.I. Smirnitsky suggests identifying five moods: *indicative, imperative, subjunctive, optative, conditional moods* [7, p. 341]. As we can see, the scientist identifies the subjunctive mood as a separate type of verb forms. V.Ya. Blokh also identifies the subjunctive mood form [5, p.188].

G. Sweet's effort to comprehend the intricate combination of forms and meanings of the subjunctive mood did not result in clarity, even though it was more effective than several later theories. In the challenging issue of dealing with forms that sound the same as the past tense and past participle forms (*If he came, if he had come...*). Sweet held a middle ground, categorizing these forms as Tense-moods. This generally aligns with the evaluation of these forms as still related to the forms of the indicative mood; therefore, Sweet did not choose to assess forms solely based on their meaning.

This article focuses on examining the subjunctive mood in terms of its function and meaning in contemporary English. During the study of how language expresses unreal ideas in English and Azerbaijani, we tried to find specific and common ways by comparing all possible ways of showing the meaning of uncertainty. The primary focus was on the characteristics of translating subjunctive mood forms.

After examining the language material, we reached several conclusions:

- In the English language, the subjunctive mood category consists of four subcategories - Subjunctive Mood

- the classification of subjunctive mood in English is very challenging to identify because it contains a wide variety of forms and causes disagreements in interpretation. The group of forms includes, first, artificial forms that have been kept from the previous pattern: *be*, which are very limited in style at present and mostly considered archaic (*If it is true...*), the collection of forms consists of, first, artificial forms retained from the previous model: "*be*" stylistically very limited at present, mostly outdated (*If it is true...*), the form was, working without stylistic limitations (*If he was you, he should do it*) and a form that matches the pattern of the present tense of the main category, but without *-s (-es)* in the third person singular (*I suggest that she go*); The English version of this form is also stylistically restricted; in the American version, it doesn't have the formal, artificial quality that is present in the British version of English.

Additionally, the collection contains shapes that have the same name as the past tense and present perfect tense, but they vary in their time relationship and do not have a specific time meaning (there is a homonymy of verb forms).

The various meanings of the subjunctive mood in English include presumable/unreal action, real action,

wish/desire, regret, and more. A similar range of semantic components is also seen in the Azerbaijani language.

- Verbal analytical forms are the main way to show the subjunctive mood in Azerbaijani and English (English also has synthetic forms). It is necessary to point out a number of difficulties that we encountered in the process of translation analysis: by using the words *should* and *would* with a basic or past form of a main verb without the particle “to”, which are commonly used in today's English and also from the verb stem: *to be*. Most forms of the subjunctive mood coincide with forms of the indicative mood, which complicates the task of identifying them in the text;

- It can be hard to recognize the meaning of conventionality in a statement because the subjunctive mood looks like the indicative mood and is often translated as sentences with a condition. (a complex sentence together with a conditional clause);

- The definition of conformity often overlaps with the idea of potential, which is a part of the meanings of the indicative mood. (as a rule, modal verbs appear here, as well as other constructions - not of the subjunctive mood - that have the contextual meaning of conventionality, with an unreal modality) and the mode of obligation;

- The meaning of the subjunctive mood is closely related to the overall context. (that is, in order to decipher this or that meaning and identify it as conditional, it is necessary to refer to a broader context).

The absence of agreement in defining the concept of modality is shown in the inconsistency of how the ways it is used are described in individual languages. When comparing the grammar of this language with the grammar of the unrelated English language and is identified as an inflectional language with a synthetic structure, research in this area becomes very valuable in theoretical terms. There are only a couple of observations that support the need for additional and thorough research on the semantic category of modality in the Azerbaijani language and its forms of mood, including the subjunctive mood. The primary issue seems to be the lack of consensus on the definition of the subjunctive mood in grammatical descriptions of the Azerbaijani language.

The meaning of the subjunctive mood is often confused with the broader concept of modality. This results in a wide variety in both the amount of ways the subjunctive mood is expressed in different works and in the understanding of their meanings. As we can observe, there is a wide range of opinions regarding the forms of

expression and different meanings of the subjunctive mood of the Azerbaijani language verb. Various perspectives are primarily attributed to the lack of clear theoretical standards for interpreting the material. The subjunctive tense in English is used to convey hypothetical and unsure circumstances, viewpoints, wants, and uncertainties. The subjunctive mood is often overlooked in grammar explanations or simply mentioned without being thoroughly analyzed and defined. This lack of clarity can cause confusion when translating between English and Azerbaijani, as well as when teaching Azerbaijani to English speakers.

References:

1. Селезнёва, Т.А. К проблеме логико-филологических истоков языковой модальности / Т.А. Селезнёва // Вестник МГИМО Ун-та.- 2013.-№2(29).- С.225-227
2. Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. - М.: Эдиториал УРСС, 2001.-416с.
3. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / ред.кол. Н.Д. Арутюнова, В.А.Виноградов, В.Г.Гак [и др.];гл.ред. В.Н.Ярцева. - М.: НИ Большая российская энциклопедия,1998.-688с.
4. Голикова Ж.А. Перевод с английского на русский – Learn to Translate by Translating from English into Russian: учеб. пособие / Ж.А. Голикова. – 5-е изд., стер. – Минск: Новое знание, 2008. – 287 с.
5. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник. Для студентов филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов. – М.: Высшая школа, 1983. – 383 с.
6. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1975. – 156 с.
7. Смирницкий А.И. Морфология английского языка / Ред. В.В. Пассек. – Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1959. – 440 с.
8. Azərbaycan dilinin qrammatikası [Mətn]: Morfologiya /Red.: R.Ə.Rüstəmov, Z.İ.Budaqova; Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu I hissə.-1960.-334 s.
9. Rəhimov M.Ş. Azərbaycan dilində feil şəkillərinin formalaşması tarixi. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1965, 267 səh.
10. Azərbaycan dilində feil şəkillərinin semantikas [Mətn] : filol. e. n. a. dər. al. üçün təq. ed. dis.: 10.02.02 / N. K. Məmmədova ; M. Ə. Rəsulzadə ad. BDU.

ECONOMIC SCIENCES

УДК: 352:331.5

Кульганік О.М.

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14197037>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Kulhanik O.M.

Vinnytsia Institute of Trade and Economics SUTE

IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE PROGRAM OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Анотація

У статті розглянуто можливості імплементації концепції сталого розвитку в програми соціально-економічного розвитку територіальних громад. Акцентовано увагу на значущості інтеграції економічних, екологічних та соціальних компонентів для досягнення комплексного розвитку. Проаналізовано основні виклики, пов'язані із впровадженням принципів сталого розвитку, та запропоновано ключові інструменти і механізми для їх практичної реалізації. Визначено, що впровадження цих підходів сприяє підвищенню ефективності управління місцевими ресурсами, забезпечуючи стійке зростання громад.

Abstract

The article considers the possibilities of implementing the concept of sustainable development in programs of socio-economic development of territorial communities. The emphasis is on the importance of integrating economic, environmental and social components to achieve comprehensive development. The main challenges associated with the implementation of the principles of sustainable development are analyzed, and key tools and mechanisms for their practical implementation are proposed. It is determined that the implementation of these approaches contributes to increasing the efficiency of local resource management, ensuring sustainable growth of communities.

Ключові слова: сталий розвиток, територіальні громади, соціально-економічний розвиток, інтеграція, ресурси, екологічна стійкість..

Keywords: sustainable development, territorial communities, socio-economic development, integration, resources, environmental sustainability.

У сучасних умовах соціально-економічна стабільність територіальних громад залежить від здатності адаптувати стратегії розвитку до викликів глобалізації, екологічної нестабільності та соціальної нерівності. Концепція сталого розвитку, яка базується на гармонійному поєднанні економічного зростання, соціального добробуту та збереження навколишнього середовища, є однією з ключових моделей, здатних забезпечити довгострокову стійкість громад. Проте на практиці більшість програм соціально-економічного розвитку територіальних громад зосереджені переважно на економічних аспектах, часто ігноруючи екологічний компонент і недостатньо враховуючи соціальну складову. Це призводить до обмеженої ефективності таких програм у досягненні комплексного розвитку, а також до виникнення дисбалансів у використанні ресурсів.

Дослідженням питань концепції сталого розвитку присвятили свої роботи такі вчені, як: Б. Данилишин, С. Дорогунцов, З. Герасимчук, О.Гальцова, В.Захарченко, В.Мищенко, В.Коваль, О.Новоторов, М.Паламарчук, Б.Патон, О.Покатаєва, В.Трофимова, В.Шевчук та багато ін. Ідеї, механізми та інструменти практичного втілення стратегії сталого розвитку з позиції широкого спектру

проблем економічного зростання на державному, регіональному та муніципальному рівнях знайшли своє втілення у наукових працях О.Алімова, В.Беседіна, Р.Брусак, Б.Буркинського, В.Геєця, З.Герасимчука, В.Гриньова, В.Гришка, М.Долішнього, Я.Жаліла, І.Крючкова, В.Ляшенка, А.Мельника, М.Скрипніченко, А.Сухорукова та ін. Метою статті є обґрунтування логістичних рішень в міжнародній діяльності підприємства в умовах нестабільного економічного середовища, впливу військових дій на кон'юнктуру світового ринку.

Метою статті є дослідження можливостей імплементації концепції сталого розвитку в програми соціально-економічного розвитку територіальних громад, визначення ключових інструментів, механізмів та етапів інтеграції принципів сталого розвитку, а також оцінювання їх впливу на підвищення ефективності управління місцевими ресурсами і забезпечення стійкого розвитку громад.

Сьогодні свідчить, що зі зростанням свідомості щодо екологічних, економічних і соціальних проблем, концепція сталого розвитку залишається однією з найважливіших та нагальних для сучасного суспільства. До сьогоднішнього дня в багатьох країнах переважала модель економіки, яка базу-

ється на принципі «take, make, waste». Вона була основою соціально-економічного розвитку з часів промислової революції. Однак наростаючий дефіцит сировинних і енергетичних ресурсів, волатильність цін на товарних ринках, забруднення навколишнього середовища, що посилюється, підштовхнули бізнес, політиків, наукове співтовариство, простих громадян до думки про необхідність пошуку альтернативного способу ведення господарства.

Зусиллями вчених багатьох поколінь у принципі підготовлено й створено концепцію сталого розвитку (sustainable development), що отримала міжнародне визнання й по суті є системою поглядів на рух економічних систем і спільноти як несуперечливу їх взаємодію між собою та з природою. Вона визнається сьогодні найціннішою моделлю майбутнього світової цивілізації, у якій позначено якісно новий стан розвитку суспільства, що визнається постіндустріальним. Поняття сталого розвитку (англійський аналог «sustainable development», що дослівно означає «розвиток що підтримується»), українською мовою перекладають по різному - «стійкий», «постійний», «усталений», «збалансований», «зрівноважений» розвиток, але найчастіше використовують слово «сталий» [1]. Теорія і практика сталого розвитку суспільства як на глобальному, так і на національному, регіональному чи місцевому рівнях є віддзеркаленням об'єктивної потреби переорієнтації економічного, усього суспільного розвитку з урахуванням нагальної вимоги збереження природного та людського потенціалу для нинішнього та прийдешніх поколінь [4].

На думку Л. Г. Мельника, сталий розвиток забезпечується постійним виходом системи із рівноважного стану [5]. Сталий розвиток трактується, як загальна концепція щодо необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі [10]. За визначенням Всесвітнього комітету з питань довкілля і розвитку при ООН «сталий розвиток» можна розглядати як зобов'язання суспільства діяти у спосіб, що підтримуватиме життя, і

дозволить нашим нащадкам жити комфортно у дружньому, чистому і здоровому світі. Іншими словами сталий розвиток – це розвиток суспільства без зростання, яке призводить до виходу за межі господарської ємності біосфери [1]. Тут під розвитком мається на увазі якісне поліпшення, а під зростанням – кількісне збільшення. Також, сталий розвиток – це спосіб управління нашою планетою таким чином, щоб добробут сучасних людей не означав обмеження ступеня задоволення потреб майбутніх поколінь [11]. Як зазначає в роботі [2] В. М. Боголюбов, сталий розвиток – це керований процес, основою керованості є системний підхід, який дає змогу моделювати сценарії розвитку з урахуванням стратегічної мети. Сталий розвиток виконує важливі загальносистемні цілі: задоволення потреб людини; прогресивне нарощування ресурсів (економічних, соціальних, природних); довгострокове забезпечення умов існування біосфери. Відтак, сталий розвиток - це систематично керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та вибрати найбільш оптимальний [10]. В законі України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року» зазначено, що сталий розвиток орієнтований насамперед на людину та поліпшення якості її життя у сприятливому соціально-економічному середовищі та екологічно чистому, здоровому, різноманітному природному довкіллі. Високий інтелектуальний рівень людського потенціалу має забезпечити конкурентоспроможність країни у майбутньому [8].

Концепція сталого розвитку передбачає виділення трьох підходів: економічного, соціального та екологічного, що відображають їх особливу значимість, наявність між ними взаємозв'язку і взаємозалежності, при цьому ігнорування хоча б однієї з них може підірвати загальну стійкість системи [3]. Розглянемо складові концепції сталого розвитку (рис. 1).

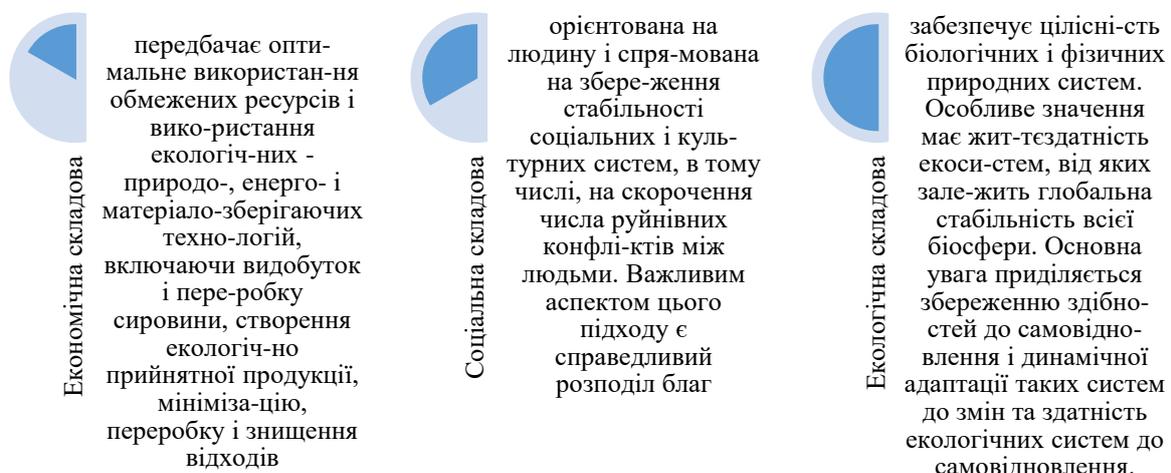

Рисунок 1. Характеристика складових концепції сталого розвитку

Економічний і соціальний елементи, взаємодіючи один з одним, породжують такі нові завдання, як досягнення справедливості всередині одного покоління (наприклад, щодо розподілу доходів) та надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення. Механізм взаємодії економічного та екологічного елементів породив нові ідеї щодо вартісної оцінки та зовнішніх впливів на довкілля. Нарешті, зв'язок соціального та екологічного елементів викликала інтерес до таких питань як внутрішньопоколінна і міжпоколінна рівність, включаючи дотримання прав майбутніх поколінь, та участі населення в процесі прийняття рішень. Економіка

сталого розвитку - це економіка, яка має відносно стабільні головні показники, такі як чисельність населення і рівень споживання, розмір яких не перевищує здатність екосистеми. Основна мета полягає в тому, щоб досягти стійкого масштабу, який не перевищує екологічних обмежень. Економічний ефект включає в себе наступні фактори, які зображені на рис. 2. Стійкий стан економіки визначається фізичними обмеженнями, такими як запаси природних ресурсів, людська популяція та розмір капіталу. Реальний ВВП залишається стабільним в економіці стійкого стану.

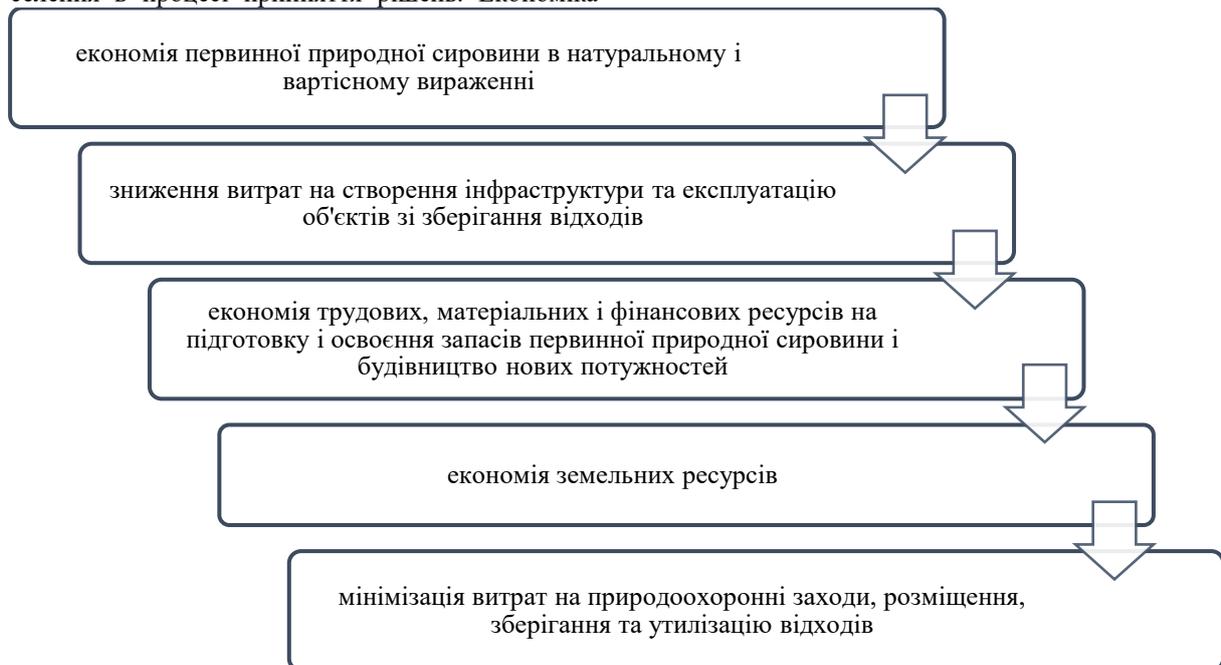

Рисунок 2 Фактори економічного ефекту реалізації концепції сталого розвитку

Концепція економіки сталого розвитку виникає з переконання, що економічне зростання має свої межі [6]. Важливо зберігати біофізичні межі зростання та уникати безперервного зростання.

Соціальний ефект від сталого розвитку включає в себе ряд позитивних змін у суспільстві, які ви-

никають внаслідок впровадження соціально-економічних практик та політик (рис. 3). Стале економічне зростання сприяє збільшенню доходів населення та зниженню рівня бідності. Соціальні програми, які спрямовані на підтримку найбільш уразливих верств населення, також сприяють зменшенню нерівності.

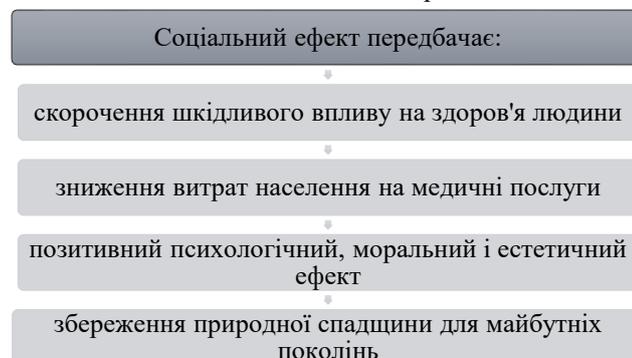

Рисунок 3. Фактори соціального ефекту реалізації концепції сталого розвитку

Екологічний ефект від сталого розвитку включає в себе ряд позитивних змін у суспільстві, які виникають внаслідок впровадження соціально-економічних програм (рис. 4).

Рисунок 4. Фактори соціального ефекту реалізації концепції сталого розвитку

Крім того, екологічні підходи сприяють оптимальному використанню обмежених ресурсів, таких як вода, ліси, ґрунти та мінерали. Зменшення викидів та збереження біорізноманіття є важливими аспектами екологічного ефекту.

Головне завдання сталого розвитку полягає у забезпеченні умов збалансованого функціонування соціальної, економічної та екологічної складових системи «Суспільство-Природа». До завдань формування концепції сталого розвитку можна віднести основні складові, які зображені на рис. 5.

Рисунок 5. Завдання збалансованого функціонування соціальної, економічної та екологічної складових системи сталого розвитку

Загалом, концепція сталого розвитку є однією з найважливіших та нагальних для сучасного суспільства. Вона визнається як модель майбутнього світової цивілізації, що враховує якісно новий стан розвитку суспільства. Стале економічне зростання, соціальний ефект та екологічний ефект взаємодіють і сприяють збалансованому функціонуванню системи сталого розвитку. Концепція сталого розвитку передбачає оптимальне використання ресурсів, збереження природного та людського потенціалу для майбутніх поколінь.

Сучасний світ стикається з викликами, пов'язаними зі збереженням природних ресурсів, забезпеченням соціальної справедливості та збалансованим економічним розвитком. В цьому контексті концепція сталого розвитку набуває особливого значення.

Впровадження принципів сталого розвитку потребує формування стратегічного бачення напрямів розвитку, що ґрунтуються на новій філософії мислення та нових аспектах політичної діяльності. Перехід на засади сталого розвитку потребує глибоких структурних змін в управлінні та нових методів роботи в різних галузях економічного, соціального

та політичного життя. З управлінського погляду соціальна та демократична держава, зокрема територіальні громади мають бути також і природозберігаючими.

Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проєктів прогностичних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку територіальних громад [9]. Відповідно до Указу Президента від 30 вересня 2019 року № 722/2019, в країні мають бути реалізовані наступні цілі сталого розвитку на період до 2030 року (табл. 1). Розробка та реалізація програм соціально-економічного розвитку територіальної громади має базуватись на цілях сталого розвитку, що сприятиме підвищенню економічної продуктивності та конкурентоспроможності громади. Це може включати підтримку місцевого бізнесу, створення нових робочих місць та залучення інвестицій. Забезпечення рівних можливостей для всіх членів громади, незалежно від їхнього соціального статусу, віку, статі або етнічної приналежності.

Таблиця 1

Цілі сталого розвитку на період до 2030 року в контексті розробки програм соціально-економічного розвитку територіальної громади

№ за порядком	Характеристика цілей сталого розвитку
Ціль 1	Подолання бідності.
Ціль 2	Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства.
Ціль 3	Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці.
Ціль 4	Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх.
Ціль 5	Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат.
Ціль 6	Забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією.
Ціль 7	Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх.
Ціль 8	Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх.
Ціль 9	Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям.
Ціль 10	Скорочення нерівності.
Ціль 11	Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів.
Ціль 12	Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва.
Ціль 13	Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками.
Ціль 14	Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку.
Ціль 15	Захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття.
Ціль 16	Сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях.
Ціль 17	Зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

Збереження природних ресурсів та біорізноманіття, зменшення забруднення та адаптація до зміни клімату. Збереження та розвиток місцевої культури, традицій та історичної спадщини. Підвищення рівня освіти та професійних навичок населення, забезпечення доступу до якісної освіти для всіх членів громади. Покращення здоров'я населення через забезпечення доступу до якісних медичних послуг, здорового харчування та активного способу життя. Залучення громадян до управління громадою, підвищення їхньої активності та відповідальності за майбутнє своєї громади.

Програма соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади – є документом, що визначає стратегічні цілі та пріоритети розвитку об'єднаної територіальної громади на коротко- та середньостроковий період (3 - 5 років), конкретизує завдання та заходи у рамках таких цілей та пріоритетів, відповідальних виконавців та строки виконання заходів, обсяги фінансування, джерела фінансування та індикатори (показники) оцінки результативності виконання заходів Плану.

Стратегія розвитку об'єднаної територіальної громади – є документом, що визначає на довгостроковий період (7 років) стратегічні та оперативні цілі, індикатори (показники) їх досягнення, пріоритети та завдання для сталого економічного і соціального розвитку об'єднаної територіальної громади та який розробляється з урахуванням положень Закону України «Про засади державної регіональної політики» і постанови Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 року № 932 «Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів».

В ході розробки програми економічного і соціального розвитку територіальної громади повинні бути відображені [7]:

- аналіз соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці за попередній і поточний роки та характеристика головних проблем розвитку її економіки та соціальної сфери;

- стан використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, екологічна ситуація у відповідній адміністративно-територіальній одиниці;

- можливі шляхи розв'язання головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

- цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці в наступному році;

- система заходів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації соціально-економічної політики з визначенням термінів виконання та виконавців;

- основні показники соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

- дані про отримання та використання доходів від розпорядження об'єктами права комунальної власності, ефективності використання об'єктів права комунальної власності, показники розвитку підприємств та організацій, що є об'єктами права комунальної власності [7].

Таким чином, імплементація концепції сталого розвитку в програми соціально-економічного розвитку територіальних громад є необхідною умовою забезпечення їх довгострокової стабільності та ефективності. Найбільші виклики пов'язані з недостатнім урахуванням екологічної складової та соціального балансу в існуючих програмах розвитку. Ефективне використання ресурсів, гармонізація економічного зростання із захистом навколишнього середовища та соціальною справедливістю є ключовими елементами сталого розвитку громад.

Список літератури

1. Боголюбов В.М. Стратегія сталого розвитку: Підручник / [В.М.Боголюбов, М.О. Клименко, Мельник Л.Г., О.О. Ракоїд]. За редакцією професора В.М.Боголюбова і. К.: ВЦ НУБІПУ, 2018. – 446 с.

2. Боголюбов В.М., Прилипко В.А. Стратегічні цілі сталого розвитку. Херсон: Олді-плюс. 2009. 321 с.

3. Зайцева Л. О. Складові концепції сталого розвитку. Ефективна економіка. 2019. № 11. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7401>. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.55

4. Котов І. В. Теоретичні основи управління сталим розвитком територіальних громад. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2023/12.pdf

5. Мельник Л.Г. Поняття про сталий розвиток. Суми : Університетська книга, 2007. 442 с.

6. Олександр Жмай. Реалізація концепції сталого розвитку в Україні: екологічний, економічний і соціальний аспекти (на прикладі проекту Econote). Філософія та гуманізм. 2019. Вип.2(10). С. 34-43. URL: <file:///C:/Users/Oksana/Downloads/68838250.pdf>

7. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України. Редакція від 02.12.2012, підстава - 5463-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text>

8. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: Проект Закону України від 07.08.2018 № 9015 (Одержаний ВР України). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332>

9. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

10. Сталий розвиток. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA

11. Сталий розвиток – чому це так важливо? URL: bit.ly/49hBTUk

Эсанова Шазода Мамировна
доцент кафедры «Метрология, стандартизация и
менеджмент качества продукции», к.т.н.
Андижанский машиностроительный институт, Узбекистан
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14197053>

КЛАСТЕРЫ КАК ПЕРСПЕКТИВНАЯ ФОРМА УПРАВЛЕНИЯ ТЕКСТИЛЬНЫМИ И ШВЕЙНЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

Esanova Shazoda Mamirovna
Associate Professor of the Department of Metrology, Standardization and Product Quality Management,
PhD in Engineering
Andijan Machine-Building Institute, Uzbekistan

CLUSTERS AS A PROMISING FORM OF MANAGEMENT OF TEXTILE AND CLOTHING ENTERPRISES

Аннотация.

Развитие кластеров в текстильной и швейной промышленности позволяет повысить конкурентоспособность отрасли, сократить издержки и увеличить инновационный потенциал предприятий. В условиях глобальной конкуренции кластерный подход становится важным инструментом повышения эффективности управления и создания синергетического эффекта среди участников текстильного и швейного производства. В статье анализируются основные преимущества кластерной формы организации, ее структура и перспективы развития в текстильной промышленности.

Abstract:

The development of clusters in the textile and clothing industry makes it possible to increase the competitiveness of the industry, reduce costs and increase the innovative potential of enterprises. In the context of global competition, the cluster approach is becoming an important tool for improving management efficiency and creating a synergistic effect among participants in the textile and clothing industry. The article analyzes the main advantages of the cluster form of organization, its structure and prospects for development in the textile industry.

Ключевые слова: Текстильная промышленность, швейные предприятия, кластеры, промышленные кластеры, региональные кластеры, преимущества кластеров, эффективность производства

Keywords: Textile industry, garment enterprises, clusters, industrial clusters, regional clusters, advantages of clusters, production efficiency

Введение. На сегодняшний день текстильная и швейная промышленность нуждается в эффективных формах управления, позволяющих повысить производительность, оптимизировать цепочки поставок и создавать добавленную стоимость для конечных потребителей. Кластеризация, объединяющая предприятия, научные организации, образовательные учреждения и органы государственной власти, позволяет реализовать эти цели за счет создания единой экономической системы. Кластерная модель обеспечивает возможности для улучшения взаимодействия между участниками, обмена опытом, быстрого внедрения инноваций и продвижения продукции на международные рынки [2]. Целью данной статьи является анализ концепции кластеров в текстильной и швейной промышленности, рассмотрение их структуры, преимуществ и возможностей для развития отрасли.

На сегодняшний день текстильная отрасль является одной из наиболее динамично развивающихся в Узбекистане, обеспечивая свыше 9% ВВП страны и более 12,5 % всего экспорта. По итогам 2023 года реализовано за границу продукции на 3,1 миллиарда долларов [9]. Увеличение производства и экспортных поставок текстильной продукции стало возможным благодаря ряду государственных

программ, направленных на модернизацию отрасли и привлечение инвестиций.

Решением Кабинета Министров республики разработана Концепция развития предприятий текстильной и легкой промышленности на 2019-2025 годы. В стране проводится работа по привлечению иностранных инвестиций, техническому перевооружению, реконструкции и строительству более 170 объектов за счет кредитов коммерческих банков и собственных средств. В результате в 2025 году планируется производство 940 тыс. тонн пряжи, 1425,9 млн. кв.м. тканей, 406,8 тыс. тонн трикотажного полотна, 1519,6 млн. шт. трикотажных изделий, 429 млн. пар чулочно-носочных изделий. По сравнению с 2019 годом ожидается увеличение ассортимента готовой продукции в 4,7 раза, пряжи — в 4,4 раза, трикотажа — в 5,2 раза, чулочно-носочных изделий — в 2,5 раза, готовой одежды — в 3,9 раза [7].

В целях обеспечения увеличения объема производства готовой и текстильной продукции с высокой добавленной стоимостью в 2,1 раза и экспортного показателя в 2,6 раза, а также поднятия на новый этап производства ковровых изделий и продукции домашнего текстиля в последующие пять

лет путем глубокой переработки хлопкового волокна, поставлена задача по доведению экспортного потенциала отрасли до 5 миллиардов долларов США, повышению уровня использования производственных мощностей швейно-трикотажной продукции с 65 процентов до 81 процента, укомплектованию 35 тысяч свободных рабочих мест, в том числе обеспечению занятости граждан, включенных в социальные тетрады, путем широкомасштабной государственной поддержки текстильной и швейно-трикотажной промышленности.

Поставленные задачи требуют активизации всех направлений деятельности отрасли, включая совершенствование форм организации производства и управления. Таким перспективным направлением совершенствования управления текстильными и швейными предприятиями является создание кластеров, позволяющих повысить эффективность всех процессов цикла производства и реализации продукции.

Кластер представляет собой географически ограниченное объединение взаимосвязанных компаний, которые специализируются в одной сфере, а также поддерживающих организаций (университетов, институтов, исследовательских центров, ассоциаций и других). Основные виды кластеров включают промышленные, инновационные, научно-технологические и производственные. В текстильной промышленности кластеры объединяют различные звенья производственного цикла — от поставщиков сырья и производственных предприятий до торговых и логистических компаний.

Текстильные кластеры обычно включают в себя поставщиков хлопка и пряжи, производственные предприятия, специализирующиеся на пошиве одежды и текстиля, логистические компании, а также научные и образовательные учреждения. Такой формат позволяет значительно улучшить координацию и взаимное сотрудничество между участниками, что приводит к повышению эффективности и созданию конкурентных преимуществ.

Промышленные кластеры имеют жизненный цикл, и каждый кластер может столкнуться с возможностью упадка. Рост и падение кластеров не только влияют на экономическое развитие региона, но даже могут определять судьбу национальной экономики. Поэтому явление жизненного цикла промышленных кластеров привлекает внимание ученых, и его исследование имеет важное теоретическое и практическое значение [5].

Преимущества кластерного подхода для текстильных и швейных предприятий заключаются в следующем:

- Повышение эффективности и сокращение издержек. Кластеры позволяют предприятиям разделять ресурсы, такие как сырье, инфраструктуру и кадры, что способствует снижению производственных затрат. Кооперация между участниками кластера позволяет также сократить расходы на логистику и управление цепочками поставок, ускоряя производство и улучшая качество.

- Создание инновационного потенциала. Кластерная форма управления способствует быстрой

передаче знаний и опыта между участниками, что особенно важно для внедрения современных технологий. Совместная работа с научными и исследовательскими учреждениями внутри кластера ускоряет процесс разработки новых материалов и технологий, способствует развитию инноваций в продукции и повышению конкурентоспособности на рынке.

- Укрепление позиций на международных рынках. Благодаря синергии, возникающей внутри кластера, участники получают возможность сотрудничества в рамках экспортной деятельности, объединяя усилия для продвижения продукции на международные рынки. Это позволяет предприятиям снижать издержки на маркетинг и усиливать присутствие брендов на глобальной арене.

- Улучшение кадровой политики и подготовки специалистов. В рамках кластера можно более эффективно организовать подготовку и повышение квалификации кадров, что позволяет предприятиям быстрее адаптироваться к изменениям на рынке и требованиям потребителей. Взаимодействие с образовательными учреждениями способствует подготовке специалистов с учетом актуальных потребностей отрасли.

- Создание устойчивой экосистемы. Кластеры способствуют повышению устойчивости текстильного производства за счет внедрения экологически чистых технологий и реализации совместных проектов в области устойчивого развития. Это позволяет улучшить экологическую репутацию участников кластера и соответствовать требованиям международных стандартов.

Как показывают исследования ЮНИДО, кластеры и бизнес-сети стали ключевыми словами в политических дебатах в промышленно развитых и развивающихся странах. Они рассматриваются как инструменты для содействия сокращению бедности и развитию конкурентоспособных отраслей [3].

На международном уровне успешно действуют текстильные кластеры, такие как Техасский хлопковый кластер в США и Текстильный кластер в Камбии, Великобритания. Итальянский кластер в регионе Пратто является примером успешного взаимодействия малых и средних предприятий для выпуска высококачественных тканей и текстильных изделий. Китайские текстильные кластеры в провинциях Гуандун и Цзянсу позволяют оптимизировать цепочки поставок и использовать инновации для увеличения производительности [4].

Эти кластеры ориентированы на полный цикл производства от выращивания хлопка до создания текстильных изделий, что позволяет сокращать затраты и улучшать взаимодействие участников. В России и странах СНГ также наблюдается формирование текстильных кластеров, таких как Ивановский кластер, который объединяет производителей тканей и одежды, поставщиков сырья и логистические компании.

Узбекистан, как один из ведущих поставщиков хлопка, также предпринимает шаги по развитию

кластерной структуры в текстильной промышленности. Развитие кластеров позволяет создать замкнутый цикл производства, повышая добавленную стоимость продукции за счет использования местного сырья и современных технологий переработки.

Направления развития кластерного подхода в текстильной и швейной промышленности:

1. Автоматизация и цифровизация процессов - Для повышения эффективности производства и управления предприятиям необходимо внедрять цифровые технологии, включая системы управления ресурсами, автоматизацию и роботизацию. Это позволит снизить издержки и повысить гибкость в производстве.

2. Внедрение экологически устойчивых технологий - Современные кластеры ориентированы на внедрение технологий, которые способствуют снижению негативного воздействия на окружающую среду. Использование перерабатываемых материалов, экономия воды и электричества — основные направления для устойчивого развития текстильных кластеров.

3. Поддержка инноваций и повышение квалификации персонала - Создание научно-исследовательских центров в кластере и проведение программ повышения квалификации для сотрудников позволят укрепить инновационный потенциал предприятий и подготовить их к изменяющимся условиям рынка.

4. Международное сотрудничество и привлечение инвестиций - Создание партнерств с зарубежными компаниями и привлечение инвестиций помогут увеличить экспортные возможности и создать основу для разработки новых видов продукции, ориентированной на международные рынки.

Заключение. Кластеры представляют собой эффективную форму управления текстильными и швейными предприятиями, способствующую повышению конкурентоспособности и инновационному развитию. Кластерный подход позволяет использовать преимущества совместного использования ресурсов, обмена знаниями и технологий, а также помогает предприятиям адаптироваться к требованиям глобального рынка и экологическим стандартам. Внедрение кластеров позволяет текстильной и швейной промышленности развиваться устойчиво, что укрепляет позиции компаний на международном рынке и обеспечивает их долговременный рост.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 10.01.2023 г. № УП-2 «О мерах по поддержке деятельности хлопково-текстильных кластеров, коренному реформированию текстильной и швейно-трикотажной промышленности, а также дальнейшему повышению экспортного потенциала сферы»

2. Porter, M. E. «The Competitive Advantage of Nations». Harvard Business Review, 1990.

3. UNIDO. «Cluster Development in Emerging Economies». United Nations Industrial Development Organization, 2022.

4. Бурденко Е.В. МИРОВОЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ КЛАСТЕРОВ В ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ / Е.В. Бурденко // Международный научно-исследовательский журнал. - 2014. - №11 (30) . - URL: <https://research-journal.org/archive/11-30-2014-november/mirovoj-opyt-formirovaniya-regionalnyh-promyshlennyh-klasterov-v-legkoj-promyshlennosti> (дата обращения: 17.11.2024).

5. Дэн Цзюньчжи Анализ жизненного цикла текстильных кластеров: на примере китайских текстильных предприятий провинции Чжэцзян // Научные исследования экономического факультета. Электронный журнал. 2023. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-zhiznennogo-tsikla-tekstilnyh-klasterov-na-primere-kitayskih-tekstilnyh-predpriyatij-provintsii-chzhetszyan> (дата обращения: 17.11.2024).

6. Раджапов К. Э., Эркаева Б. К. Особенности формирования и организационная модель региональных межотраслевых кластеров в текстильной промышленности // Бюллетень науки и практики. 2019. Т. 5. №5. С. 348-352. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/42/46>.

7. Шакирова Юлдуз Сайдалиевна ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА И ВОЗМОЖНОСТИ УВЕЛИЧЕНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА // Бюллетень науки и практики. 2021. №12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-tekstilnoy-promyshlennosti-uzbekistana-i-vozmozhnosti-uvelicheniya-eksportnogo>

8. Yusupov, E., Khakimov, R., & Rozikov, J. (2021). Issues of competitiveness and results of clustering of the cotton sector entities in Uzbekistan: a review. E3S Web of Conferences.

9. www.Stat.uz

LEGAL SCIENCES

УДК 343.73

Салуха Руслан Сергійович

курсант 3 курсу ФПФПКП НПУ

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Поповський Яким Анатолійович

курсант 3 курсу ФПФПКП НПУ

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Копилов Едуард Володимирович

викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності, Дніпровський державний університет

внутрішніх справ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14197069>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ СИТУАЦІЇ

Ruslan Serhiyovych Salukha**Yakym Anatoliyovych Popovsky****Eduard Volodymyrovych Kopylov**

INDIVIDUAL ISSUES OF THE CONCEPT OF THE OPERATIONAL AND SEARCH SITUATION

Анотація.

У даній роботі розглядається поняття оперативно-розшукової ситуації, її складові елементи та вплив на діяльність правоохоронних органів. Аналізуються основні аспекти формування та розвитку оперативно-розшукової ситуації в контексті сучасних викликів, таких як криміналізація суспільства, поява новітніх технологій та зміни у кримінальному законодавстві. Досліджуються ознаки оперативно-розшукової ситуації та її значення для ефективного виконання оперативно-розшукових заходів.

Abstract.

This work examines the concept of an operative-investigative situation, its constituent elements and influence on the activities of law enforcement agencies. The main aspects of the formation and development of the operational and investigative situation are analyzed in the context of modern challenges, such as the criminalization of society, the latest technologies and changes in criminal legislation. The signs of an operational-search situation and its significance for effective implementation of operational-search measures are investigated.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукова ситуація, кримінальна подія, обставини, реальні умови.

Key words: investigative activity, investigative situation, criminal event, circumstances, real conditions.

Сучасна оперативно-розшукова діяльність стикається з численними викликами, які потребують глибокого розуміння поняття оперативно-розшукової ситуації. Недостатня теоретична база, а також відсутність єдиного підходу до оцінки оперативно-розшукових ситуацій ускладнює виконання завдань правоохоронними органами. З метою підвищення ефективності оперативних заходів необхідно систематизувати знання про оперативно-розшукову ситуацію та її ключові елементи. Вивченню питань, пов'язаних із з'ясуванням поняття оперативно-розшукової ситуації, приділяли увагу чимало вчених, зокрема: Образцов В.А., Танасевич В.Г., Шинкаренко І.Р., Г.М. Бірюков, Павленко С.О. та інші правники. Однак, наразі багато теоретичних та практичних аспектів даної категорії ще залишаються не дослідженими, що й зумовлює актуальність роботи.

Оперативно-розшукова діяльність є важливою складовою правоохоронної діяльності, спрямована на виявлення, припинення та розслідування злочинів. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативно-

розшукова діяльність - це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [1].

Оперативно-розшукова ситуація визначається як специфічний стан, що виникає внаслідок дії об'єктивних та суб'єктивних факторів, що впливають на вирішення оперативних завдань правоохоронних органів. У зв'язку з постійним розвитком суспільства та технологій, вивчення поняття оперативно-розшукової ситуації набуває особливої актуальності для забезпечення ефективної діяльності правоохоронних органів. В сучасних умовах злочинність набуває нових форм та методів вчинення, що ускладнює роботу працівників правоохоронних органів. Саме тому вивчення оперативно-розшукової ситуації є актуальним завданням для підвищення ефективності боротьби зі злочинністю та забезпечення безпеки громадян.

Важливо відзначити, що серед вчених немає загального погляду на визначення поняття «ситуація» в теорії оперативно-розшукової діяльності.

Окремі дослідники розглядають такий елемент оперативно-розшукової тактики як «оперативно-тактичну ситуацію», яку визначають як реальний стан певної кримінальної події на даний момент (або пов'язану з нею можливу подію), щодо якої проводяться оперативно-розшукові заходи. Вони також враховують умови, за яких оперативному працівнику потрібно діяти, а також його можливості вжити необхідні заходи, які формулюються у вигляді конкретних завдань [2, с. 670].

Оперативно-розшукова ситуація є складним процесом, що включає різноманітні фактори, які визначають стан та хід проведення оперативно-розшукових заходів. Ці фактори враховують реальні умови та обставини, у яких діє оперативний підрозділ. Тактичні прийоми, засоби та методи, що використовуються в цій діяльності, мають вирішальне значення і визначають сутність оперативно-розшукової ситуації.

Розуміння поняття оперативно-розшукової ситуації допомагає правоохоронним органам ефективно використовувати наявні ресурси та засоби для боротьби зі злочинністю. Аналіз оперативно-розшукової ситуації дозволяє розробляти оптимальні стратегії реагування на злочинні події, вчасно виявляти та запобігати злочинам, а також покращувати взаємодію між правоохоронними органами і цивільним населенням. Таким чином, ця ситуація стає важливим інструментом у забезпеченні громадської безпеки та зменшенні рівня злочинності.

Ефективність виконання оперативно-розшукової діяльності залежить від адекватних оперативно-тактичних рішень, які приймають оперативні працівники. Ці рішення визначаються не лише наявністю необхідних сил, засобів та методів, а й відправними точками, виходячи з об'єктивних обставин конкретної ситуації. Правильне та своєчасне прийняте таке рішення є ключем до успішної боротьби зі злочинністю. Воно дозволяє оптимізувати ресурси та максимально ефективно використовувати наявні можливості для досягнення поставленої мети - протидії злочинності. Тому важливо надавати належну увагу процесу прийняття таких рішень та постійно вдосконалювати методику їхнього аналізу та прийняття.

Оперативно-розшукова ситуація, як тактична категорія включає в себе сукупність факторів, які характеризують хід стану, стан процесу проведення оперативно-розшукових заходів і тих умов у яких вони проходять. Оперативно-розшукові ситуації в багатьох відношеннях подібні до слідчих ситуацій за їхніми інформаційними, психологічними, тактичними та іншими компонентами. Однак, незважаючи на цю подібність, оперативно-розшукові ситуації мають важливі відмінності [3, с. 233].

По-перше, слід відзначити, що оперативно-розшукові ситуації виникають у сфері діяльності суб'єктів, які проводять оперативно-розшукову роботу, і відрізняються від кримінально-процесуальної діяльності. По-друге, у відмінну від органів досудового розслідування, які діють відповідно до кримінально-процесуального законодавства,

підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, керуються також Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчими нормативно-правовими актами, що регулюють організацію негласної роботи. По-третє, на відміну від завдань органів досудового розслідування, визначених у статті 2 Кримінально-процесуального кодексу України та розділом Положення про органи досудового розслідування, основним завданням підрозділів, які проводять оперативно-розшукову діяльність, є пошук і фіксація фактичних даних щодо незаконних дій окремих осіб та груп (згідно зі статтею 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4].

В контексті дослідження теми, вважаємо за потрібне сформулювати основні ознаки оперативно-розшукової ситуації, які допомагають зрозуміти її сутність та особливості. До них, на наш погляд, належать: динамічність – оперативно-розшукова ситуація є змінною та постійно еволюціонує в залежності від різних факторів, таких як злочинність, соціальні умови, діяльність правоохоронних органів тощо. Виходячи з цієї ознаки, така ситуація може змінюватися як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі; комплексність; дана ознака складається з багатьох елементів, включаючи злочинні прояви, суб'єкти злочинної діяльності, соціальне середовище та реакцію правоохоронних органів. Зазначене робить ситуацію складною для аналізу та вимагає інтегрованого підходу до її вивчення; інформаційна насиченість - оперативно-розшукова ситуація характеризується великою кількістю інформації, яка необхідна для прийняття рішень; взаємозв'язок елементів – елементи оперативно-розшукової ситуації взаємодіють між собою. До прикладу, зміна в злочинності може вплинути на тактику дій правоохоронців, що, у свою чергу, може змінити криміногенні обставини в суспільстві; соціально-економічний контекст: оперативно-розшукова ситуація завжди має свій контекст, що включає соціально-економічні фактори. Зміни в економіці, безробіття, соціальна напруга можуть істотно вплинути на рівень злочинності та характер злочинних проявів [5]. Завдяки високій мірі відповідальності та професіоналізму, оперативні підрозділи ефективно реагують на порушення законодавства та забезпечують захист прав громадян, навіть у найскладніших умовах воєнного конфлікту. Вищенаведене підкреслює необхідність постійної підтримки та вдосконалення механізмів володіння навичками оперативної ситуації, а також розвитку системи контролю за діяльністю правоохоронних органів у воєнний період [8]. Залучення громадськості до процесу протидії кримінальним правопорушенням надає можливість отримати постійно діюче безоплатне джерело інформації про вчинені кримінальні правопорушення [10].

Слід звернути увагу на те, що розвиток оперативно-розшукової ситуації в умовах сучасних викликів є важливим аспектом діяльності правоохоронних органів. Однією з основних проблем, що постають перед системою забезпечення правопорядку, є криміналізація суспільства. Зростаючий

рівень злочинності, нові види кримінальних правопорушень і методи їх вчинення вимагають адаптації оперативно-розшукової діяльності до нових умов. Кримінальні угруповання стають більш організованими та витонченими, що ускладнює завдання правоохоронців у виявленні та запобіганні злочинам.

У цьому контексті новітні технології відіграють неоднозначну роль. З одного боку, вони надають правоохоронним органам потужні інструменти для збору і аналізу інформації (використання систем відеоспостереження, аналітичних платформ, а також біометричних технологій значно підвищує ефективність оперативно-розшукової діяльності). З іншого боку, новітні технології також використовуються злочинцями, що дозволяє їм реалізовувати свої злочинні наміри більш результативно. Контроль за діяльністю оперативних підрозділів є складовою управління, яка має на меті забезпечення ефективного виконання підрозділами оперативної служби покладених на них функцій. Його завдання полягає у визначенні відповідності функціонування й результатів діяльності оперативних підрозділів законам і підзаконним нормативно-правовим актам, прийнятим управлінським рішенням, принципу раціональної організації роботи, вимогам виконавської дисципліни [7].

Оперативно-розшукова ситуація має критичне значення для виконання оперативно-розшукових заходів, оскільки вона визначає контекст, в якому відбуваються дії правоохоронців [6]. Правильне розуміння ситуації дозволяє оперативникам ідентифікувати основні злочинні загрози та зосередити ресурси на найбільш актуальних проблемах. Оперативно-розшукова ситуація надає важливу інформацію про структуру злочинності, її динаміку та тенденції, що допомагає у плануванні ефективних заходів. Аналіз цієї ситуації сприяє прийняттю обґрунтованих рішень, що підвищує ймовірність успішного виконання завдань. Крім того, розуміння оперативно-розшукової ситуації дозволяє оперативникам адаптувати свої дії в реальному часі, реагуючи на зміни в кримінальному середовищі. Вона також допомагає оцінити ризики та потенційні наслідки оперативних дій, що є важливим для забезпечення законності та захисту прав громадян. Отже, оперативно-розшукова ситуація є основою для ефективного і злагодженого виконання оперативно-розшукових заходів.

Узагальнюючи, розвиток оперативно-розшукової ситуації в контексті сучасних викликів потребує комплексного підходу. Наразі необхідно активно використовувати новітні технології для покращення правоохоронної роботи, проте водночас бути готовими до адаптації до нових умов та законодавчих змін. Лише в умовах інтеграції технологій, знань і гнучкості в управлінні оперативно-розшуковою діяльністю можна досягти значних успіхів у боротьбі зі злочинністю та забезпеченні правопорядку в суспільстві. Разом з тим, аналіз Конституції України свідчить, що вищезазначені питання та їх забезпечення потребують вдосконалення та уточнення [9].

Поняття оперативно-розшукової ситуації визначається як важливий елемент правоохоронного процесу, спрямований на розкриття та припинення злочинів. Слід зауважити, що оперативно-розшукова ситуація вказує на конкретні обставини, що стосуються оперативно-розшукового працівника або особи, що співпрацює на конфіденційних засадах. Вивчення сутності та значення цієї ситуації дозволить ефективно впливати на оперативну діяльність правоохоронних органів та забезпечити безпеку суспільства. Розуміння оперативно-розшукової ситуації є ключовим для подальшого вдосконалення правоохоронної системи. **Начало форми**

1. Перспективу подальших досліджень поняття оперативно-розшукової ситуації становлять наступні напрямки: вплив новітніх технологій на оперативно-розшукову ситуацію; дослідження змін кримінального та кримінально-процесуального законодавства, що включає вивчення норм, які регулюють проведення оперативно-розшукових заходів; аналіз міжнародного досвіду для впровадження ефективних практик та вдосконалення національної правової системи; оцінка ефективності оперативно-розшукових заходів.

Зміни у кримінальному законодавстві створюють нові виклики для оперативно-розшукової ситуації. Реформи, які стосуються різних сфер законодавства, впливають на ефективність оперативно-розшукових заходів. Правоохоронні органи повинні оперативно адаптуватися до нових норм, що потребує постійного навчання та вдосконалення навичок працівників. Важливою складовою є також забезпечення прав і свобод громадян під час проведення оперативно-розшукових дій, що вимагає балансування між безпекою та дотриманням прав громадян.

Список використаної літератури:

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2136-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 07.11.2024).
2. Копилов Е.В. Щодо питання значення прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами національної поліції України в умовах воєнного стану. «Colloquium-journal» № 10 (169) 2023. С. 43-46.
3. Образцов В.А., Танасевич В. Г. Поняття та криміналістичне значення слідчої ситуації. Держава і право. 2019. № 8. С. 113-114.
4. Шинкаренко І.Р. Моніторинг оперативної обстановки як чинник ефективності протидії злочинності. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2019. Вип. 3. С. 224-225.
5. Павленко С.О. Сутність та зміст оперативно-розшукової ситуації // Форум права. - 2018. - № 4. С. 42-63.
6. Бірюков Г.М. Сутність та поняття оперативно-розшукової ситуації як елемента оперативно-розшукової тактики. URL: http://www.rusnauka.com/PNR_2006/Pravo/11_biryukov.doc.htm (дата звернення: 07.11.2024).

7. Копилов Е.В. Деякі аспекти здійснення прокурорського нагляду за проведенням оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції України в умовах воєнного стану. Colloquium-journal № 17 (176) 20.06.2023.С. 33-37.

8. Копилов Е.В. Прокурорський нагляд за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами Національної поліції України в умовах воєнного стану: тактичні прийоми. Colloquium-journal № 6 (199) 2024.С.37-41.

9. Копилов Е. В. Формування безпекового середовища суспільства й держави в умовах сьогодення. Юридичний науковий електронний журнал № 5-450 2022. С. 34-36.

10. Darahan V.V., Kyselov A.O., Kopylov E.V. Interaction of criminal police units with othersubjectsof control over public procurement as an element of ensuring economic security. Scientific monograph. Activities of law enforcement agencies to ensure public safetyand order during the legal regime of martial law: Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024.С.58.

Зиков Богдан Олександрович

здобувач вищої освіти ФПФПКП

Дніпровський державний

університет внутрішніх справ

Ярцев Роман Юрійович

здобувач вищої освіти ФПФПКП

Дніпровський державний

університет внутрішніх справ

Копилов Едуард Володимирович

викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності

Дніпровський державний

університет внутрішніх справ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14197077>

ПРАВОВА ОСНОВА ЗАСТОСУВАННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ТЕХНІКИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Roman Yuriyovych Yartsev

Bohdan Oleksandrovich Zykov

Eduard Volodymyrovych Kopylov

LEGAL BASIS FOR THE APPLICATION OF OPERATIONAL TECHNIQUES IN THE CONDUCT OF OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITIES

Анотація

Стаття розглядає актуальні аспекти використання оперативної техніки у правоохоронній діяльності. Автор аналізує законодавчі норми та правові акти, що регулюють процедуру застосування оперативної техніки, зокрема з точки зору законності, пропорційності та захисту прав і свобод громадян. В статті розглядаються також важливі проблеми, пов'язані з конфіденційністю даних, контролем за використанням технічних засобів, а також механізмами захисту особистої інформації. Дослідження висвітлює перспективи подальшого розвитку законодавства у цій сфері та рекомендації щодо покращення процесу застосування оперативної техніки у правоохоронній діяльності. В цілому, стаття спрямована на уточнення та систематизацію правових норм, які регулюють питання використання оперативної техніки, з метою забезпечення ефективності та законності правоохоронних заходів.

Abstract.

The article considers the actual aspects of the use of operative equipment in law enforcement activities. The author analyzes the legislative norms and legal acts regulating the procedure for the use of operational technology, in particular from the point of view of legality, proportionality and protection of the rights and freedoms of citizens. The article also considers important issues related to data confidentiality, control over the use of technical means, as well as mechanisms for protecting personal information. The study highlights the prospects for the further development of legislation in this area and recommendations for improving the process of using operational technology in law enforcement activities. In general, the article is aimed at clarifying and systematizing the legal norms that regulate the use of operational equipment in order to ensure the effectiveness and legality of law enforcement measures.

Ключові слова: оперативна техніка, право, інформація, конфіденційність, законодавство

Keywords: operational technology, law, information, confidentiality, legislation

В умовах сьогодення сучасна теорія оперативно-розшукової діяльності (Далі - ОРД) визначається комплексом взаємопов'язаних розділів, що відображають різноманітні аспекти цієї сфери. Серед них чотири основних: загальна теорія, тактика, методика та техніка. Необхідно врахувати, що в контексті наукового дослідження недостатньо визначено та уточнено поняття та завдання оперативної техніки, що є ключовим елементом цієї системи [1, с. 3].

Поняття «оперативна техніка» може розглядатися у декількох аспектах. По-перше, це розділ науки, що вивчає технічні та технологічні аспекти оперативно-розшукової діяльності. По-друге, це

вид діяльності, що передбачає використання технічних засобів для досягнення цілей ОРД та кримінального процесу. По-третє, це розділ спеціальної техніки правоохоронних органів, що має на меті забезпечення їхніх функцій та завдань у сфері забезпечення безпеки суспільства та боротьби зі злочинністю [2, с. 40].

Оперативна техніка є частиною ширшого поняття «спеціальна техніка», яка включає в себе різноманітні аспекти технічної підтримки правоохоронної діяльності. Наші попередні дослідження вказують на те, що систему спеціальної техніки правоохоронних органів можна розділити на кри-

міналістичну, оперативну, організаційну та охоронну техніку. Отже, оперативна техніка є складовою цієї системи та відображає специфічні аспекти її застосування в оперативно-розшуковій діяльності.

Оперативна техніка є важливою складовою теорії ОРД та спеціальної техніки правоохоронних органів. Вона включає в себе наукові положення та рекомендації щодо застосування технічних, програмно-технічних, програмних засобів, речовин, інформаційних систем та методів їх використання під час проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих дій [3, с. 50]. Цей розділ також визначає основні поняття, завдання, характеристики засобів, способи їх застосування та правові аспекти використання оперативної техніки.

Оперативна техніка складається з різноманітних елементів, які утворюють її систему. Ці елементи включають загальні положення та галузі оперативної техніки. Загальні положення визначають основні аспекти її використання, включаючи поняття, завдання, характеристики та правові аспекти. Галузі оперативної техніки включають різноманітні технічні та технологічні аспекти, що використовуються для досягнення цілей ОРД та кримінального процесу [6, с. 42].

Оперативна техніка, як сукупність оперативно-технічних засобів та тактичних прийомів їх застосування, є важливим інструментом в реалізації оперативно-розшукових завдань. Ця техніка використовується уповноваженими суб'єктами оперативно-розшукової діяльності в рамках встановлених нормативно-правовими актами правил з метою ефективного вирішення завдань безпеки та правопорядку [10].

Згідно з оперативно-розшуковим законодавством, використання спеціальних технічних засобів для негласного отримання інформації дозволяється тільки уповноваженим фізичним та юридичним особам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Незаконне виробництво, збут або придбання таких засобів може призвести до кримінальної відповідальності згідно з чинним кримінальним законодавством. Більше того, виробництво, реалізація та ввезення в країну технічних засобів для негласного отримання інформації підлягає ліцензуванню згідно з встановленими урядом процедурами. Це спрямовано на контроль якості та кількості таких засобів на ринку та запобігання їх незаконному використанню. Отже, правова основа для застосування оперативної техніки включає ряд обмежень та процедур, спрямованих на забезпечення законності та захисту прав громадян. Регулярний контроль та відповідальність за порушення цих норм дозволяють забезпечити ефективне та відповідальне використання таких технічних засобів у правоохоронній діяльності [7, с. 14].

Оперативна техніка в сучасному контексті знаходиться на перетині технологічних досягнень та потреб оперативно-розшукової діяльності. Правильне розуміння її галузей та завдань має велике значення для ефективного використання в рамках

правоохоронної діяльності. Галузі оперативної техніки включають теоретичні положення та конкретні оперативно-технічні засоби, прийоми і методи їх застосування. Згідно з підтримкою висловленою деяким колом вчених та фахівців, ми поділяємо ці галузі на три категорії: технічні засоби гласного отримання інформації, технічні засоби негласного отримання інформації та засоби забезпечення оперативно-розшукових заходів [8, с. 37].

Технічні засоби негласного отримання інформації можуть бути узагальнені на три типи: загального застосування (приспосовані), загального застосування з незначною доробкою (модифіковані) і спеціально розроблені (унікальні). Це включає в себе не лише фізичні пристрої, але й програмне забезпечення та автоматизовані системи.

Завдання оперативної техніки впливають із завдань оперативно-розшукової діяльності. Ці завдання можна розділити на загальні та спеціальні. Загальні завдання стосуються науково-технічного забезпечення практики та розвитку технологій для підтримки діяльності правоохоронних органів, в той час як спеціальні завдання включають дослідження закономірностей ОРД, розробку нових технічних засобів та методів, узагальнення досвіду та практики використання технічних засобів [1, с. 4].

Використання оперативно-технічних засобів у сфері оперативно-розшукової діяльності (ОРД) є одним із важливих інструментів, що дозволяє забезпечити ефективність цієї діяльності. Проте, враховуючи їх негласний характер, необхідне правове регулювання процесу їх застосування, яке включає різні аспекти.

Використання оперативно-технічних засобів в ОРД підлягає правовому регулюванню, яке охоплює кілька напрямків. Це включає в себе визначення видів спеціальних технічних засобів, суб'єктів, які мають право їх обороту, порядок їх застосування для досягнення цілей ОРД, використання отриманих результатів та засекречування інформації про тактику та застосовану техніку. Цільове призначення оперативної техніки при здійсненні ОРД передбачає декілька важливих аспектів [3, с.18]. Серед них - документування протиправних дій, ефективне проведення ОРЗ для виявлення осіб, що вчинили злочин, а також забезпечення належного рівня обміну інформацією між оперативними співробітниками.

Застосування оперативної техніки є ключовим аспектом сучасної правоохоронної діяльності, спрямованої на запобігання злочинності та забезпечення громадської безпеки. Правова основа для використання цієї техніки відіграє важливу роль у забезпеченні законності, обмеженні можливостей зловживання та забезпеченні прав та свобод громадян. У більшості країн правова основа для застосування оперативної техніки складається з різноманітних нормативно-правових актів, які регулюють цей процес на різних рівнях. Зазвичай ці акти включають Конституцію країни, спеціальні закони про правоохоронну діяльність, а також підзаконні

акти, що деталізують процедури та вимоги до використання оперативної техніки [4, с. 6].

Більшість конституцій забезпечують права та свободи громадян, включаючи право на приватність та особисту недоторканність. Водночас, вони також надають право на захист від злочинності та гарантують правоохоронним органам вживати заходи для забезпечення громадської безпеки. Згідно з цими принципами, застосування оперативної техніки має бути обмежене лише тоді, коли це є необхідним та обґрунтованим для досягнення визначених цілей правоохоронної діяльності [7, с. 68].

Багато країн приймають спеціальні закони, які регулюють застосування оперативної техніки. Ці закони визначають види техніки, що можуть бути використані, процедури їхнього використання, вимоги до зберігання та обробки отриманих даних, а також механізми контролю за застосуванням цієї техніки. У сучасному світі, де багато злочинних дій та загроз є транскордонними, існує ростища потреба в міжнародній співпраці та стандартизації застосування оперативної техніки. Різні міжнародні організації, такі як Інтерпол та Європол, розробляють стандарти та рекомендації щодо застосування технічних засобів у правоохоронній діяльності [2].

Ефективне застосування оперативної техніки в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу та використання різноманітних інструментів для подолання труднощів та забезпечення відповідності законності та правопорядку. Разом з тим, аналіз Конституції України свідчить, що вищезазначені питання та їх забезпечення потребують вдосконалення та уточнення [11]. Це має важливе значення для впорядкування й удосконалення організації й діяльності оперативних підрозділів поліції та безпосередньо впливає на якість попередження та розкриття злочинів, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності [12, с.60]. Завдяки високій мірі відповідальності та професіоналізму у ході застосування оперативної техніки, оперативні підрозділи ефективно реагують на порушення законодавства та забезпечують захист прав громадян, навіть у найскладніших умовах воєнного конфлікту. Вищенаведене підкреслює необхідність постійної підтримки та вдосконалення механізмів володіння навичками у використанні оперативною технікою, а також розвитку системи контролю за діяльністю правоохоронних органів у воєнний період [13]. Залучення громадськості до процесу протидії кримінальним правопорушенням надає можливість отримати постійно діюче безоплатне джерело інформації про вчинені кримінальні правопорушення [14].

Правова основа для застосування оперативної техніки є важливим аспектом забезпечення законності, прав та свобод громадян у сфері правоохоронної діяльності. Вона має бути чіткою, обумовленою законодавством, і забезпечувати баланс між необхідністю захисту від злочинності та захистом особистих прав і свобод. Вивчення та розвиток оперативної техніки відіграє ключову роль у сучасній правоохоронній діяльності. Розуміння її галузей та

завдань дозволяє оптимізувати використання технічних засобів для ефективного ведення оперативно-розшукової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова компаративістика: монографія. О.М. Бандурка, М.М. Перепелиця, О.В. Манжай, В.В. Шендрик. Х.: Золота миля, 2013. 352 с.

2. Білічак О.А., Писарчук Р.В. Правове регулювання негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми й перспективи удосконалення. Національний юридичний журнал: теорія і практика. ІULIE 2017. С. 171-175.

3. Галстян Г. Г. Зарубіжний досвід використання оперативно-технічних засобів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. С. 78-81.

4. Грібов М. Л. Організація діяльності оперативних підрозділів: питання юридичного унормування. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 3. 2020. С. 26.

5. Кислий А.М., Чайка Р.А., Денисенко М.М. Зарубіжний досвід нормативного регулювання негласних слідчих (розшукових) дій. Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 65–73.

6. Мирошніченко Ю. Негласні слідчі (розшукові) дії: підстави проведення. Правова позиція. 2019. №2(23). С. 117-121.

7. Поляк, Ю.П. Застосування технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та використання його результатів під час досудового розслідування. Дис.. д-ра філософії: 12.00. 09. Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів 2022. С. 89.

8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 із змінами і доповненнями на 02.07.2015 / Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22 (02.06.1992).

9. Скрябін О.М. Проведення негласних слідчих дій: особливості правового регулювання. Південноукраїнський правничий часопис. 2020. № 3. С. 169-173.

10. Яровий А.Р. Правове регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 1. С. 257-261.

11. Копилов Е.В. Формування безпекового середовища суспільства й держави в умовах сьогодення. Юридичний науковий електронний журнал № 5-450 2022. С. 34-36.

12. Копилов Е.В. Формування етапів прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану: деякі особливості історико-правового аналізу. Colloquium-journal № 28 (187) 2023. С. 57-60.

13. Копилов Е.В. Прокурорський нагляд за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами Національної поліції України в умовах воєнного стану: тактичні прийоми. Colloquium-journal № 6 (199) 2024. С. 37-41.

14. Darahan V.V., Kyselov A.O., Kopylov E.V. Interaction of criminal police units with othersubjectsof

control over public procurement as an element of ensuring economic security. Scientific monograph. Activities of law enforcement agencies to ensure public safety and

order during the legal regime of martial law: Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024.C.58.

PEDAGOGICAL SCIENCES

UOT: 811.111

Джалилова Туркан Музадил,
преподаватель

Диссертант по филологии
Азербайджан, Гянджинский Государственный Университет
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14197096>

НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ НА АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Jalilova Turkan Muzadil,
lecturer

Ph.,D student on philology
Azerbaijan, Ganja State University

AREAS OF BUSINESS COMMUNICATION IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

Аннотация:

Формально-деловой стиль – язык официально-деловых документов. В стиле идеи излагаются в определенных шаблонных (стандартных) формах и достаточно лаконично. Это основная характеристика стиля. Формально-деловой стиль у всех одинаков, то есть стандартен. Образные выражения и отдельные речевые особенности здесь не встречаются. Национальный официально-деловой стиль сформировался позже других функциональных стилей. Словарь этого стиля компактен, а синтаксис ограничен. В официально-деловом стиле долгое время сохранялся ряд архаичных слов и устаревших синтаксических закономерностей. Официально-деловой стиль делится на 2 части: а) язык официальных документов, б) язык деловых документов. Официальными документами считаются документы, подготовленные государственными и правительственными организациями и официально утвержденные (например, указы Президента, постановления правительства, приказы министров, Конституция и т.п.).

Abstract:

Formal-business style is the language of official business documents. In style, ideas are presented in certain stereotyped (standard) forms and in a rather concise manner. This is the main characteristic of the style. Formal - business style is the same for everyone, that is, it is standard. Figurative expressions and individual speech features are not found here. The national official-business style was formed later than other functional styles. The vocabulary of this style is compact and the syntax is limited. In the official-business style, a number of archaic words and obsolete syntactic patterns have been preserved for a long time. The official-business style is divided into 2 parts: a) the language of official documents, b) the language of business documents. Documents prepared by the state and government organizations and officially approved (for example, presidential decrees, government orders, orders of ministers, the Constitution, etc.) are considered official documents.

Ключевые слова: *Азербайджанский язык, деловое общение, официально-деловой стиль, официальные документы, деловые отношения*

Key words: *Azerbaijan language, business communication, official-business style, official documents, business relations*

During work, we constantly engage in business communication: when we organize a meeting or negotiations, schedule meetings, and even when we ask business partners to send documents. Business communication has its own characteristics that need to be taken into account. In this article, we will analyze the characteristics of business communication. We will also tell you how to effectively establish contact and conduct correspondence, how not to cross personal boundaries, how to communicate with foreigners, and where you can learn professional interaction.

Business communication and communication is any communication on work issues. Business communication differs from ordinary conversation according to three criteria:

The interlocutors are not close people, there is a distance between them. You can't call the client and say: "Nadir, are you going to buy or not, how long

should I wait for an answer?" The sale in this case may not take place.

The participants in communication have a specific goal: to sell at a higher price, to buy at a lower price, to find a new sales market. Communication does not occur for the sake of the communication process itself. Communication is only a means to an end.

The interlocutors have high risks. A person who has failed business communication may ultimately lose money, reputation or a partner.

These features influence the nature of communication and how it changes over time.

Business communication can be both formal and informal, depending on the situation and the relationship between the interlocutors. The rules of effective communication for business communication are universal, so they will suit any format of conversation.

What kind of business communication are we talking about: forms of business communication

There are different types of business communication:

- negotiations;
- interview with a candidate;
- correspondence with a subordinate;
- phone conversation.

The tips from the article will be relevant for each type of communication.

What you need to know about business communication;

There are several basic principles of business communication:

- respect;
- confidentiality;
- impartiality and goodwill;
- punctuality.

Following these principles will help you avoid awkward situations during communication and earn a good reputation. Let's look at each of the principles separately.

Respect. You need to treat your interlocutor with care: do not disturb him outside of working hours and on weekends, unless you have agreed on this in advance, and do not ask personal questions.

Confidentiality. Everything that happens during professional interaction should be known only to you and the other person. Unless you have agreed otherwise in advance, you should not share the results of negotiations with others.

This applies to all forms of communication: do not forward messages and screenshots of correspondence, retell the content of the conversation, or even share a snapshot of a video chat during online negotiations and meetings. In some cases, you should not even talk about the fact of the conversation: the other person may perceive this as a violation of confidentiality and an attempt to exert pressure during negotiations. If you intend to use any materials involving third parties, it is better to inquire in advance whether they grant you the right to do so.

Impartiality and goodwill. It is important for a communicator to have a "presumption of a positive attitude" towards the interlocutor, that is, a basic confidence that he is not plotting anything bad against him, does not want to ruin the business, squeeze it dry and harm the company. Until proven otherwise, communication should be approached with the understanding that its participants want the best result for each other. This will help to win over the interlocutor and achieve goals faster.

Punctuality. Everyone knows that meetings must be on time, deadlines must be met, and agreements must be fulfilled. But in life, you often have to put off some tasks for later. Punctuality means that you notify your partners about all important changes in advance so that they can restructure their work taking into account the new deadlines. In most cases, it is much better to receive information about a delay a day before the deadline than to receive a project a little later, but without warning.

With the arrival of many Western values in Azerbaijani culture after the opening of borders, some Western business concepts become understandable in their modern, positive meaning, such as the word "aggressive" conveying not only the meaning of "aggressive", but also denoting a necessary quality in achieving success (active, tirelessly acting). And the most popular English word today "challenge" (literally "challenge") does not have a clear Azerbaijani equivalent in many contexts, where it denotes "a difficult task to be solved". The English word "ambition", although similar in sound to "ambition" (exorbitant arrogance, unhealthy ambition), is used in English much more often in the positive meaning of "a healthy desire to achieve promotion and success".

The development of business and commerce in the last decade of the 20th century in our country has significantly changed not only the form but also the content of business communication, including written communication, and has required the creation of new types of business correspondence (advertising business letters, resumes, letters of introduction, etc.), speech models appropriate in new communication situations. Today, the number of reasons for composing and sending business letters and the genre diversity of business correspondence are increasing. However, all this does not imply a rejection of the rich experience of written business speech accumulated by previous generations.

Reference

1. Lomovitskaya V.M. From the history of the study of scientific communications. *Sociology of science and technology*. 2017. Volume 8. No. 4. 37.
2. M. Ismayilova functional characteristics of official-business and academic communication in the Azerbaijani language. Monograph. Baku, ASPU, 2021.
3. N. Mammadli business and academic communication in Azerbaijani language. Textbook. Baku, Science and Education, 2021.
4. N. Mammadli Azerbaijani language and speech culture. Baku, Science and Education, 2020.
5. Yusifov M. Basics of speech culture, B., 1998.

Mammadova S. N.,

PhD., Assoc. Prof.

Department of Teaching Technology of Literature

Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

<https://orcid.org/0009-0006-6553-6385><https://doi.org/10.5281/zenodo.14197101>

FOLKLORE ELEMENTS IN ZAHID KHALIL'S FAIRY TALE-NOVELLAS

Abstract

Folk literature has served as a means of aesthetic education throughout all stages of its development, becoming a moral tool and a true school of upbringing. Its creators were the wise elders of the people—white-haired fathers and mothers—and its preservers and transmitters were the younger generations—children and youth. From its inception, Azerbaijani children's literature has drawn heavily from folklore as a primary creative source. Consequently, the use of folklore in Azerbaijani children's literature began to mature significantly from the late 19th century and continues to thrive today. Even in the works of Zahid Khalil, who creates fascinating stories in an original style, the influence of folklore has become one of the leading themes in his children's works. The richness of folklore motifs, the realistic depiction of the era, and the artistic representation of scenes from children's lives are key characteristics of the author's contributions to children's literature. This article examines the fairy tale-stories by the writer, which are enriched with folklore and notable for their meaningful essence. The study highlights the richness of folklore motifs and the artistic portrayal of children's life scenes in these works.

Keywords: Children's author, fairy tale, fairy tale-novella, folklore, original style, source, story.

The Russian critic V.G. Belinsky, discussing the essence of literature, wrote:

"The source of a nation's literature does not lie in external influences or external stimuli, but in the worldview of that nation, in the germ of its soul, its essence, and its internal perspective of the world. This perspective is something the nation is born with, through which it discovers truth, and in which its strength, life, and the meaning of its existence are rooted. This is the prism through which the nation observes the mysteries of the universe, colored with one or many hues of a rainbow" (4).

Qualities inherent to folklore have consistently remained at the forefront of written literature, with the most successful works reflecting the folk spirit emanating from oral traditions. Prominent figures like M. Gorky, V. Belinsky, and K.D. Ushinsky consistently valued the immense power of folk creativity, urging artists to draw upon this inexhaustible treasure. K. Chukovsky once remarked:

"After many failures and hesitations, I came to the conclusion that the sole compass for all writers (whether strong or weak) is folk poetry" (5).

In Azerbaijani children's literature, the use of folklore has been versatile and consistent. From the 1980s to the present day, Zahid Khalil, who has created a variety of literary works for children, aligns with contemporary demands in his new aesthetic narratives. Through clear expressions and convincing depictions, he brings readers and characters so close that readers can find their beloved heroes within the lines of these stories. They internalize the positive qualities portrayed and enter the world of adventure that inspires wonder and admiration. Immersed in this mysterious atmosphere, they absorb the positive values it creates, shaping their upbringing and forming as individuals capable of contributing to the future (8).

Imagination plays a particularly strong role in all of Zahid Khalil's children's works. Hikmat Ziya, a renowned master of allegory, highly appreciated this skill, writing:

"As a children's writer, I have thought deeply about this fact. How is it possible for children to believe such grand tales? The writer personifies inanimate objects, showing them anger, hatred, and joy as if they were humans, and the child believes it. This aspect seems to stem from the poet within the writer. After all, why do we believe that a meadow is the handkerchief of a beautiful maiden who has descended into a garden, but not that a girl made of cookies walks through the streets?" (3).

To further convince children of these strange scenarios, Zahid Khalil concludes his tales with endings like:

"If you ask ninety-year-old elders about this story, they might still remember something. How could anyone forget such an event?!" (6).

Zahid Khalil's fairy tale "Little Red Riding Hood and the Wolf" is entirely different in content, form, and plot from the classic "Little Red Riding Hood" written by the French children's author Charles Perrault (1628–1703), which was based on folk motifs. At the outset, Khalil warns his readers:

"I will not tell you the same Little Red Riding Hood story" (7).

Indeed, upon reading the tale, it becomes evident that the author's intent is entirely different. He modernizes the character of Little Red Riding Hood, transforming her into a contemporary figure. Little Red Riding Hood is now a grown woman working at a zoo, capturing wild animals, transporting them, and attempting to domesticate them.

When she encounters the wolf on her way, this time, she outsmarts him, saying:

"My grandmother is sick; I'm taking her to this metal house to see a doctor (7)."

The wolf fails to grasp her cunning, thinking he will simply capture and eat her on her way back after returning her grandmother. However, the predatory wolf cannot outmatch her. Under the pretense of taking him to the city, Little Red Riding Hood lures the wolf into her vehicle and takes him directly to the zoo to domesticate him.

The writer crafted *“The Itchy-Horned Goat”* with an engaging and creative plot. This story has attracted the interest not only of Azerbaijani readers but also of Russian audiences. Translated into Russian by the poet Yuri Kushak, it was included in the book *“Hello, Djirtan”*. The story stands out for its unique appeal, and Russian literary critics received it with great enthusiasm.

In *“The Glasses Worn in the Geography Lesson”*, the writer employs his imagination to take readers on a journey to a “new world,” inventing extraordinary scenarios. He writes:

“One day, Master Kerem saw strange glasses on Latif’s face. They looked like ordinary glasses. However, where the glasses rested on the nose, there was a long wire resembling an antenna. In fact, the wire looked more like a cat’s whiskers than an antenna.”

The fantastical stories in the writer's works are tailored to children’s imaginations, leaving young readers no choice but to believe in the tales they read. This resonance with the hearts and minds of children is evident, for instance, in *“Kerem’s Magic Pen”*.

The author has consistently made his mark in children’s works. Stories like *“The Bears Who Wanted to Capture the Sun”*, *“The World’s Most Just Watchman”*, *“The Two Magpies”*, *“The Shoes’ Conversation”*, *“The Stubborn Man”*, and *“The Dignified Man and His Stomach”* stand out with their thought-provoking moments.

The collection *“Azman’s Tales”* includes a broad range of themes, consisting of large fairy tale-novellas. Stories included in the book, such as *“Ballica”*, *“Cumbulu”*, *“Hazelnose”*, *“The World’s Smallest Man”*, and *“The Adventures of Kalbinur”*, are written in the spirit of folk tales and captivate children with their intriguing plots. Through these works, the writer has created new, remarkable, and unique characters in Azerbaijani children’s literature.

Notable characters include Hunar, endowed with mythical powers; Gayrat, known for his loyalty to friendship and camaraderie; Ballica, who appears braver and bolder than anyone around him; Cumbulu, distinguished by his deep intellect and cleverness; Kalbinur, with a proud and courageous nature; the tiny but fearless Aygaz; and the cunning Ahmad, among others.

All of the author’s large-scale literary works hold a captivating appeal for readers. In *“Cumbulu”*, characters include both humans with diverse personalities and other beings. The talented writer, with his rich artistic imagination, transports Cumbulu—a boy who listens to his mother’s enchanting tales with his eyes closed—into the magical world of fairy tales. In his imagination, Cumbulu encounters a golden fish, chats sweetly with a seagull he saved from disaster, and even takes flight on the seagull’s wings to reach a fairy tale world located on an island in the middle of the sea.

While Zahid Khalil draws inspiration from motifs in oral folk literature for his charming fairy tales, the vivid imagery flowing from his extraordinary imagination is even more prominent. The protagonist Cumbulu actively participates in these tales, and each ends with an unexpected twist. Furthermore, the sweet dreams experienced by the protagonist are depicted so vividly that readers feel as if they, too, are part of the unfolding events.

In the tale *“Rescuing the Girl Hanging by Her Hair”*, the motifs echo elements found in many Azerbaijani folk tales. Heroes often battle monstrous ogres who abduct the most beautiful girls and imprison them in dark lairs, hanging them by their hair (e.g., *Malik Mammadh’s Tale*).

Although the author takes inspiration from folk tales, he narrates events and gives his characters such original voices that the result is a true work of art (2). The mythical ogre in this story differs significantly from those in folk tales. This ogre fears solitude, and its life is not tied to a dove hidden in a glass. To defeat it, one only needs to mount its back and tickle it. Cumbulu uses this method to overpower the cruel ogre and imprisons it within castle walls.

Although the writer borrows some negative characters from folk tales, he reimagines them uniquely for his works, portraying their traits and actions in entirely new ways. For example, unlike in traditional tales, where a tiny man with a beard seven spans long is usually a minor character, Khalil transforms him into a leader of ogres, commanding them with absolute authority.

Cumbulu’s transformation into a brave fairy-tale hero and his battle against evil instill positive values in young readers, inspiring them to emulate him. The writer's artistry lies in his ability to skillfully and uniquely incorporate magical fairy-tale motifs, creating 'magic' that feels entirely natural. The characters connected to these unfolding events are new and utterly unique.

In the novella *“Hazelnose”*, Khalil introduces intriguing plots and diverse characters. Greedy Bashir, who tries to take control of White Lake and deprive villagers of water, contrasts sharply with others like Demirdaban, known for his empathy and kindness; Hunar, with his Herculean strength; and Gayrat, who knows no fear. Meanwhile, Ix and Zet tirelessly battle jackals to save their beloved homeland. Each character is vividly depicted, contributing to the creation of a true masterpiece.

The novella *“The Adventures of Kalbinur”* is written with an original and fascinating plot. The author presents the Comical Man as the instigator of the events that unfold around Kalbinur, with descriptions that are both whimsical and humorous:

“Kalbinur slightly parted the lace curtain of the window and looked outside. He froze. Standing in front of the window was a peculiar man, laughing. If you saw him, you’d laugh yourself to tears. His head looked like a watermelon, his nose was a bright red, long carrot, and his eyes sparkled like strawberries. And that beard—could such a beard exist? It was entirely made

of corn silk! And this man was wearing a pair of eggplants as shoes. Don't be surprised. This man was comically peculiar in every way" (6).

In 1983, Zahid Khalil published "*Chirag Grandma's Tales*", drawing inspiration from rich folkloric motifs. Renowned children's writer Hikmat Ziya praised the book, stating: "*The success of Ballija inspired Zahid Khalil. The Chirag Grandma's Tales, published two years later, became a major achievement in children's literature. Although it serves as a continuation of Ballija, this book showcases significant developments. First, the author matured as a writer, becoming wiser and bolder. Subtle meanings, high imagination, and gentle humor are the book's most notable features. Chirag Grandma, as a symbol of wisdom and light, watches over everyone. This collection is filled with wise and thought-provoking stories*" (3).

Remaining true to his original style, Khalil employs folkloric elements in stories such as "*Leaf Wreath*," "*Duckling*," "*The Adventures of Ali and Veli*," "*The War for Laughter*," "*Chirag Grandma's Tales*," "*Silver*," "*The Magic Saz*," "*Speckled One*," "*The Aquarium Fish*," "*The Flying Samovar*," and "*Qadir*." Through these works, he encourages children to think deeply and enriches their aesthetic and artistic tastes. His approach avoids lengthy moralizing or dry didacticism. Instead, Khalil seeks to touch the tender emotions of young readers, prompting them to reflect within the bounds of understanding and comprehension. He aims to help children grasp the themes and ideas of artistic children's writings and draw logical conclusions.

The writer's stories are characterized by a cheerful tone and a delicate, sweet humor that aligns with the nature of children. In many of his stories, the negative traits observed in children's behavior and character are presented with humor, and by the story's end, these traits are corrected through the power of humor (1).

In conclusion, Khalil's works—whether rooted in the spirit of folk creativity or depicting modern real-life

scenes—stand out for their figurative language, poetic thought, and vivid imagery. His rich use of stylistic devices enhances the value of his stories. A natural tone pervades his artistic language, descriptions, and characters' dialogues, creating a believable fantastical reality. The artistic and aesthetic reflections of life's real or fairy-tale-like events, dynamic plot diversity, and varied character portrayals captivate readers.

Drawing inspiration from the works of notable writers like Hans Christian Andersen, Khalil skillfully caters to the moral needs of today's readers. He introduces original situations and well-rounded characters unseen in national children's works, significantly contributing to the formation of children's artistic taste, moral values, and aesthetic education through his folkloric-inspired yet highly original works.

References

1. Akhmedov, S. (1971). Formation and development of Kazakh children's literature (ADD). Alma-Ata.
2. Asgarli, F. (2009). The staged development of children's literature. Baku: ADPU.
3. Asgarli, F. (2012). Architect of the magical world. Baku: ADPU.
4. Belinsky, V. G. (1971). Selected articles. Baku.
5. Chukovsky, K. (1981). Poems and tales: From two to five. Moscow: Children's Literature.
6. Hasanli, B. (2015). Azerbaijani children's literature. Baku: Muellim.
7. Khalil, Z. (2008). Selected works (Vol. VI). Baku: ADPU.
8. Mammadova, S. (2016). The artistic features of Zahid Khalil's works for children. Baku: ADPU.
9. Mammadova, S. (Ed.). (2019). Anthology of Azerbaijani children's literature (Vol. III). Baku: ADPU.
10. Qafarli, R. (2013). The genre system and poetics of children's folklore. Baku: Elm və Təhsil.

Aliyeva T. S.,
PhD., Assoc. Prof.

Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14197117>

THE FABLE GENRE IN M. A. SABIR'S WORKS

Abstract:

Children's literature holds a special place within the literary works of M. A. Sabir. His writings for children include moralistic verse narratives, poems promoting scientific and educational themes, as well as fables. In these works, Sabir endeavors to artistically convey pedagogical and ethical ideas, a reflection of his close connection with the world of children and his background as an educator. Through his educational poetry and şərqlər (traditional poems), the poet emphasizes moral guidance and the development of young minds, instilling a love for learning and knowledge. This theme is prominently displayed in poems such as "School Ode," "Encouragement for School," "Encouragement for Science," "A Gift to Schoolchildren," and "The Child and the Ice," where his dedication to the moral and educational upbringing of the younger generation shines.

Sabir also composed fables that impart moral and ethical lessons to young readers. Grounded in real-life experiences, these fables resonate with children, nurturing a love for hard work, honesty, and kindness. Through these stories, Sabir encourages youth to speak truthfully and cultivate disdain for injustice, arrogance, and unwarranted pride. The present article analyzes the themes and content of M. A. Sabir's fables from a literary and moral perspective.

Keywords: *Artistry, children's literature, ideas, M. A. Sabir, themes, fables*

Throughout the development of 20th-century Azerbaijani literature, M. A. Sabir emerged as a beloved poet whose works captivated audiences of all ages. Both adults and young readers alike found enjoyment and inspiration in his poetry. Commenting on this, the national poet A. Shaig once remarked, "There was no door left unknocked, no home left unvisited by Hophopname. Those who read it loved it, and those who shared it loved it even more. No poet of his time managed to endear himself to the public as much as the great Sabir did."

One of Sabir's core concerns was the proper upbringing of children, which he believed to be essential for the future of the nation. He focused on how to inspire children to value knowledge, engage in learning, and appreciate labor. Living in a period dominated by widespread illiteracy, Sabir viewed children as the promising future of his homeland and people. During his teaching career in Shamakhi and Baku schools, he became acutely aware of the scarcity of children's literature, leading him to dedicate much of his literary efforts toward addressing this need. In his words, "Children's literature is the first window through which children view life and the world. Aside from their parents, there are few means as effective as children's literature to acquaint young readers with the world around them and to introduce them to life itself" (2).

Thus, Sabir composed numerous works for children across various genres, including moralistic verse stories, poems promoting science and education, traditional şərqlər, and fables.

As is well-known, fables are one of the oldest forms in the epic genre. Although brief, a fable conveys profound meaning. The distinctive feature of a fable is its satirical and critical content. Through personification, a fable depicts human flaws and faults by attributing them to objects, plants, or animals. As a genre, fables carry a strong moral and educational tone, often ending with a brief, insightful message from the author.

In this regard, fables serve as effective tools for moral guidance and ethical instruction. Although most fables are written in verse, there are some prose examples as well.

Sabir's fables, which instill moral and ethical values in young readers, are particularly compelling. These fables, grounded in real-life themes, prove effective in fostering among children a love for hard work, kindness, and honesty. Sabir's fables also encourage young readers to despise qualities such as arrogance, undue pride, and a sense of superiority over others (1).

Distinguished literary scholar Q. Namazov notes that "In his fables, M. A. Sabir continues the moral lessons expressed in his verse stories and admonitions. With his unique literary style, Sabir skillfully presents contrasting characters in his fables, using one character's dialogue to expose and criticize the flaws of another" (4).

Consider Sabir's fable, "The Spider and the Silkworm." In this story, the arrogant Spider boasts of its own achievements and criticizes the Silkworm's work. The Spider scorns the Silkworm for being slow, proudly presenting its own rapid productivity as an example:

A spider stood up with pride,
'Hey, web-weaver! Why do you abide?
Why do you toil with such strain?
Why do you weave with so much pain (5)?'

The Silkworm, in response, highlights the true purpose of its work, pointing out the Spider's harmful nature. The Silkworm explains that the real value of work lies not in speed but in its benefit to society:

'Though I may lack your haste and fleet,
My work brings others value and sweet.
The world finds benefit in what I make,
And all seek to partake (5).'

In this fable, Sabir encourages young readers to pursue meaningful, socially beneficial endeavors rather than focusing on superficial achievements.

In Sabir's perspective on ethics and moral education, labor occupies a central role. He held both mental and physical labor in high esteem, praising it with a deep sense of reverence and affection. According to Sabir, "labor is life"; he believed that a person could only establish a respectable place in society through honest work. For Sabir, labor purifies character, fostering compassion and kindness. This conviction led him to create concise, accessible works for children, aimed at encouraging parents to instill a respect for labor in their children from an early age (3).

One of Sabir's notable fables on this theme is "The Ant," which exemplifies his dedication to conveying the value of hard work. In this fable, the smallest creature, the ant, is shown carrying a locust far larger than itself back to its nest. Observers, amazed at this feat, ask the ant how it manages to carry such a heavy load, to which it responds that strength does not come from physical power but rather from its determination and reliance on hard work:

They saw an ant with purpose strong and sure,
Carrying a locust great and secure.
They asked in awe, 'How do you, so frail and small,
Bear such weight and carry it at all?' (5).'

Through this fable, Sabir calls upon children and youth to draw lessons from the ant's perseverance. He emphasizes that true strength lies not in accomplishing small, easy tasks, but in undertaking meaningful, challenging work:

O son, take heed from the ant's great might,
And pursue hard tasks with courage and insight.
Great deeds are not in trivial feats,
But in labor where diligence meets (5).

In this work, Sabir encourages children and youth to follow the example of the ant and to aspire toward an honorable life through honest and meaningful labor.

The fable's themes echo those of Sabir's other works, such as "The Farmer" and "The Old Gardener." Labor and dedication hold a unique place within Sabir's poetry. In "The Old Gardener," he skillfully depicts the harmonious relationship between labor and humane virtues. In this poem, an elderly gardener of a hundred years plants a fruit tree. When children question the usefulness of his efforts—saying, "Today you are here, but tomorrow you may not be"—the gardener replies, reminding them of the selfless contributions of those who came before:

They planted trees, from which we've feasted,
Blessed them with gratitude as we're nourished.
We plant anew for those yet to savor,
And pray that they, too, will find favor (5).

Through this simple yet profound depiction, Sabir communicates a noble purpose, lauding the hardworking gardener and cultivating a love of labor in children. The gardener's desire to leave a lasting legacy, to benefit future generations, highlights a selflessness that Sabir values highly. The younger generation, however, fails to comprehend the moral contentment that comes from honest labor and charitable deeds, and they unwisely attempt to advise the old gardener:

They said, 'What use is there to strain,
Today you're here, but soon you'll wane.

How long till these grow and yield?
You'll be gone before this field's healed (5).'

The gardener's response reveals his belief that individuals should think not only of themselves but of others as well. Previous generations labored to create material wealth from which we benefit, and it is our duty to think of those who will follow.

Sabir's poem "The Farmer" similarly calls upon children to respect labor, reinforcing the idea that comfort and prosperity are earned through effort. Rooted in the proverb, "If you want abundant bread, take up the shovel and spade," the poem narrates the farmer's toil as he plows the field and plants seeds, sweat and effort marking his dedication. Yet this hardship does not deter him, for he understands that true comfort lies in the rest earned after hard work. Today, the farmer labors; tomorrow, he will enjoy the fruits of his effort, ensuring his family's well-being:

He knows comfort is found in toil,
True joy arises from strength and will.
Though work may bring strain today,
He and his kin will rest come winter's stay (5).

Through his portrayal of the diligent farmer, Sabir celebrates labor and instills a respect for it in young readers. He emphasizes that the most meaningful rewards in life come through earnest effort, and by sharing these values, he seeks to cultivate a generation that appreciates and embraces hard work.

One of Sabir's remarkable fables, "The Trees' Debate", explores themes of humility, pride, and the unique value of each element in nature. This fable, while echoing the spirit of Fuzuli's "Sohbet-ül Esmar", presents a distinct approach, focusing on three trees: the oak, the apple, and the pine. In Sabir's version, each tree proudly describes its own virtues in a playful debate, each emphasizing a unique strength:

The Oak boasted first, proudly praising its size and strength:

'Let winds blow and storms rage, still I stand;
No force can bend me, no power withstand.
My branches are mighty, my trunk is stout;
Even lightning can't strike me out (5).'

Confident in its own superiority, the Oak is soon countered by the Apple Tree, which emphasizes its delicious fruit as a contribution:

The Apple Tree responded with gentle pride,
'I bear sweet, lovely fruit for all to abide.
My colors are rich, a delight to see;
Each apple brings joy, taste, and beauty (5).'

Lastly, the Pine Tree joins in, proudly noting its evergreen nature and its utility in construction:

The Pine Tree said, 'In winter's harsh embrace,
I stand green and sturdy, with dignity and grace.
For homes and shelter, humans seek me;
I am door, frame, and roof support they see (5).'

Through this fable, Sabir imparts the moral that nothing in nature is without purpose, and each tree—like each person—has its own value and place. By depicting the trees' dispute, Sabir critiques the negative

qualities of undue pride and self-importance, encouraging readers to value each other's unique contributions rather than attempting to elevate themselves above others.

Sabir's message resonates with similar themes in Abbasgulu Bakikhanov's fables "Useless Pride" and "The Wolf and the Snail", which also criticize baseless arrogance and self-satisfaction. In Useless Pride, the climbing vine Kudzu boasts to the Plane Tree that it has surpassed it in height and will soon reach the skies. The Plane Tree responds with a gentle reminder:

The Plane Tree smiled and said: 'Don't boast in vain,

Your strength will be clear when autumn gales reign (5).'

A strong wind soon blows, knocking the Kudzu down to the ground, illustrating the folly of excessive pride.

Similarly, in "The Wolf and the Snail", a worm within a fallen apple boasts to a snail that survived the storm, claiming itself as a hero. However, when the wind blows again, the apple falls and crushes the worm. The Snail, observing the scene, offers a wry remark:

The Snail said softly, 'Behold the end of fame, Foolish pride has led to your shame (5).'

Both of Bakikhanov's fables, like Sabir's work, portray the perils of pride and the wisdom of humility. By critiquing these negative traits, Sabir and Bakikhanov encourage readers to learn from the natural world and to value humility over empty boasts. In "The Trees' Debate", Sabir calls on us to appreciate the inherent worth of each individual's contributions, recognizing that everyone and everything has a unique role in the greater tapestry of life.

Sabir's fable "The Trees' Debate" was written in the *sari* meter of the *aruz* (classical Persian-Arabic prosody), specifically in the "mufte'ilun – mufte'ilun – fa'ilun" meter. The word *sari* itself means swift, quick, or frequent, suggesting the rhythm's rapid, easy flow. Works written in this meter are so smooth that they can be hard to distinguish from syllabic verse, as seen in the fable excerpt below:

mufte'ilun	mufte'ilun	fa'ilun
Məndə vəli,	yaxşı, gözəl	alma var.
Rəngimi hər	kim görə hey-	ran qalar!
Dadlı, ləta-	fətli, məla-	hətlidir,
Saplağı in-	cə özü ləz-	zətlidir.

I, indeed, have good and beautiful apples.

Whoever sees my color will be amazed!

They're delicious, delicate, and charming,

With slender stems, they bring delight (5).

This lively and rhythmic tone has made "The Trees' Debate" particularly popular among young readers, as its playful rhythm makes it easy for children to remember and recite.

Sabir was greatly influenced by the renowned fable writer I.A. Krylov, whose works he read attentively, considering their translation a valuable cultural contribution. Sabir viewed careless translations, especially in

literature and poetry, as a serious offense against public interest. One of Sabir's most celebrated translations is Krylov's "The Crow and the Fox", translated in collaboration with his friends A. Sahhat and A. Shaig, with Sabir's version considered the best. The fable's main characters, a crow and a fox, represent the cunning and swift fox and the naive, gullible crow.

The fable's plot unfolds when the crow finds a piece of cheese and settles on a branch to eat. At that moment, a fox passing by notices the cheese and decides to steal it. The fox begins flattering the crow, praising its supposed beauty:

How lovely you are, how graceful!
Truly, I should call you a phoenix.
Your feathers gleam like silk,
May you be safe from the evil eye (5)!

The fox then asks to hear the crow's "exquisite" singing voice. Overjoyed by the praise, the foolish crow opens its beak to sing, causing the cheese to fall right into the fox's paws:

Just one 'caw' from its beak
And down went the cheese to the ground (5).

The fable teaches children the dangers of flattery and deceit. They are warned to avoid dishonest people's traps by thinking before they act. Sabir's skillful translation resonates as if it were an original piece, with a unique Sabir-style ending:

If it weren't for fools in the world,
Then flatterers, surely, would starve (5).

Sabir's fables demonstrate his creativity in using engaging, instructive themes that guide children's moral and intellectual development. He avoided themes unsuitable for children, focusing instead on topics relevant to his era that fostered education, moral growth, and aesthetic appreciation in the young. His fables are rich in theme, expressive language, and artistry and are distinguished by compositional clarity, liveliness, and charm suitable for children.

Written in a straightforward, colloquial style that aligns with the critical realist movement, these fables use simple syntax and common, easily understood vocabulary. Sabir's emphasis on education, knowledge, hard work, and progress is as relevant today as ever, and his works remain part of the golden legacy of Azerbaijani children's literature. These works, embodying both national and universal values, will continue to inspire generations, securing Sabir's enduring place in literary history.

References

1. Akimova, E. M. Ə. *Sabir and Children's Literature*. Baku: "Ədəbiyyat" Newspaper, 2022.
2. Həbibbəyli, İ. *The World of Children in Literature and the World of Children's Literature*. Baku: Azerbaijan National Academy of Sciences (AMEA), 2020.
3. Həsənli, B. *Azerbaijani Children's Literature*. Baku: Müəllim Publishing, 2015. 522 pages.
4. Namazov, Q. *Azerbaijani Children's Literature*. Baku: Baku State University Press, 2007. 348 pages.
5. Sabir, M. Ə. *The Book of Hophop (Hophopnamə)*. Baku: Şərq-Qərb Publishing, 2004. 480 pages.

Заскалета С.Г.

*доктор педагогічних наук, професор кафедри германської філології
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5384-5806>

Буглай Н.М.

*доктор історичних наук, професор кафедри історії
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-4313>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14197129>

ІНОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Zaskaleta S.G.

*Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Germanic philology Department,
Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5384-5806>

Buhlai N.M.

*Doctor of Historical Sciences, Professor of History Department,
Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-4313>

INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING HUMANITIES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Анотація

В статті окреслено іноваційні підходи до викладання гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти. Зазначено їх важливість у сучасній педагогічній теорії і практиці. Підкреслюється, що педагогічний потенціал викладачів дозволяє створювати новітні інформаційно-педагогічні ресурси, оптимізуючи тим самим навчальний процес. Визначено ключові елементи модернізації сучасної освіти, що дозволяє розвивати у студентів навички та компетенції, які необхідні для успішної професійної та особистої реалізації, які сприяють як навчальним, так і виховним аспектам викладання.

Abstract

It is described innovative approaches to teaching humanitarian disciplines in institutions of higher education in the article. Their importance in modern pedagogical theory and practice is indicated. It is emphasized that the pedagogical potential of teachers allows to create the latest informational and pedagogical resources, thus optimizing the educational process. The key elements of the modernization of modern education have been determined, which allows students to develop skills and competencies that are necessary for successful professional and personal realization, which contribute to both educational and educational aspects of teaching.

Ключові слова: *іновації, компетенції, іноваційні засоби навчання, іноваційна діяльність, компетентність, сучасні методики навчання.*

Key words: *innovations, competences, innovative teaching aids, innovative activity, competence, modern teaching methods.*

Значення іноваційних підходів до викладання гуманітарних дисциплін в закладах вищої освіти є важливим елементом у сучасній педагогічній теорії практики, оскільки вони відіграють важливу роль у модернізації вищої освіти в Україні. Впровадження іноваційних підходів у викладанні гуманітарних дисциплін є важливою складовою професійної діяльності педагога, оскільки педагогічний потенціал викладачів дозволяє створювати новітні інформаційно-педагогічні ресурси, оптимізувати тим самим навчальний процес.

Однією із загальних тенденцій розвитку вищої освіти як в Україні, так і країнах Європейського освітнього простору є модернізація цієї системи. Сьогодні питання впровадження іноваційних технологій є досить актуальним, оскільки у

реалізації державної освітньої політики провідна роль належить викладачу, професійна діяльність якого значно ускладнюється в сучасних умовах, оскільки задаються нові цільові, змістові та методичні орієнтири. Перед викладачем постає завдання використовувати в роботі інтерактивні технології, володіти навичками роботи з комп'ютерною технікою, використовувати інтернет ресурси.

Проблему іноваційних підходів в закладах вищої освіти досліджувала низка відомих науковців, впроваджуючи нові педагогічні підходи та технології для підвищення якості освіти у вищих навчальних закладах: **Віктор Андрущенко** (реформування освіти, розвитку педагогічної науки та впровадження іноваційних освітніх

технологій); **Ольга Савченко** (впровадження інновацій у професійну підготовку вчителів, акцентуючи увагу на використанні сучасних педагогічних технологій і методик навчання); **Іван Зяюн** (інноваційних підходів до професійного розвитку викладачів); **Ірина Єрмакович** (інноваційні педагогічні технології та дистанційна освіта); **Людмила Пуховська** (інноваційні процеси в освіті та педагогіці, інтеграція сучасних освітніх технологій у вищу освіту); **Світлана Сисоєва** (нові підходи до організації навчально-виховного процесу та впровадження сучасних методик навчання, вплив новітніх технологій на якість освіти та їх інтеграцію в освітній процес, особливо в університетській освіті).

Ці та інші науковці зосереджуються на різних аспектах інновацій в університетській освіті: від використання нових технологій до вдосконалення педагогічних методів та реформування освітніх програм.

Актуальна проблема інноваційних підходів до викладання гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти досить багатогранна і включає **низку невирішених аспектів, які потребують подальшого вивчення та практичної реалізації**, а саме: адаптація інноваційних методів до змісту гуманітарних дисциплін; технологічна інтеграція, персоналізація навчання, мотивація та залучення студентів, оцінювання в інноваційному середовищі, професійний розвиток викладачів, розвиток міждисциплінарних підходів.

До проблеми іноваційного розвитку університетської освіти звертаються вітчизняні вчені. Різні аспекти цієї проблеми стали предметом наукових дослідження І. І. Бондаренко, М. Васильєвої, О. Вознюк, Л. Голованчук, І. М. Головань [1], І. Дроздової, О. Дубасенюк [2], А. Журавльової, С. Козак, М. Левківського, В. Т. Лозовецької, А. Маркової, Г. Мельниченко, О. Палій, Л. Петровської, О. Пометун, О. Савченко[4], Н. Саєнко, В.І. Саюк [5].

Аналіз літературних джерел, предметом якого є впровадження інноваційних технологій в освітнє середовище сучасного навчального закладу з урахуванням позитивного європейського досвіду в сучасній Україні, свідчить про значний інтерес науковців до цих питань.

Стаття має **за мету** проаналізувати та обґрунтувати новітні методи і підходи у навчанні гуманітарних дисциплін, що сприяє розвитку самостійної пізнавальної діяльності студентів.

Завдання дослідження. Відповідно до мети дослідження, визначено такі цілі:

- дати чітке визначення понять “інновації”, “інноваційні засоби навчання”, “інноваційна діяльність”;
- визначити та конкретизувати складові компоненти іноваційної діяльності педагога при викладанні гуманітарних дисциплін;
- виокремити іноваційні методи навчання;
- охарактеризувати сутність та ознаки іноваційної діяльності викладача.

Зазвичай, термін "інновації" використовується

для позначення процесу створення, впровадження та поширення нововведень в організаціях та суспільстві в цілому з метою досягнення розвитку і покращення [9].

Досліджуючи механізми державного регулювання системи сучасної вищої освіти, О.С. Кузьмін, М. Яструбський [3] зазначають, що в сучасній вищій освіті домінує роль держави в регулюванні освітньої діяльності закладів вищої освіти.

Аналіз зарубіжних джерел щодо поняття "інновації" в педагогічних дослідженнях вказує на різні підходи до визначення цього терміна, залежно від контексту освіти, філософії навчання та соціально-економічних умов. Загалом, інновації в педагогіці розглядаються як будь-які нові підходи, ідеї, технології чи методи, які впроваджуються для підвищення якості освіти та покращення результатів навчання.

Основні концепції інновацій у педагогічних дослідженнях за кордоном:

1. Інновації як трансформаційні процеси:

- У дослідженнях, наприклад, Michael Fullan (Канада), інновації в освіті визначаються як комплексні зміни на всіх рівнях навчального процесу, що включають впровадження нових технологій, трансформацію навчальних планів і перепідготовку педагогічних кадрів. Fullan наголошує, що справжні інновації мають бути системними, глибоко інтегрованими та зосередженими на розвитку компетенцій для 21-го століття. (Fullan, M. & Donnelly, K. (2013) *Alive in the swamp: Assessing digital*), (Fullan, M. *The elusive nature of whole system improvement in education. J Educ Change* 17, 539–544 (2016). <https://doi.org/10.1007/s10833-016-9289-1>)

- innovations. London: Nesta; Oakland, CA.: New schools venture funds.

2. Інновації як адаптація до сучасних технологій:

- У роботах Larry Cuban і Seymour Papert (США) інновації в педагогіці часто пов'язують з інтеграцією технологій. Cuban досліджував вплив нових технологій (комп'ютери, інтерактивні дошки) на освітній процес і доводить, що технології самі по собі не гарантують інноваційності, якщо вони не супроводжуються змінами в методах викладання. Papert підкреслював роль конструктивістського підходу в освіті, де учні активно використовують технології для творення нових знань (Larry Cuban on School Reform and Classroom Practice).

3. Інновації як соціальні зміни та активне навчання:

- John Dewey (США) та Jean Piaget (Швейцарія) представляли філософію навчання, що підтримувала ідею активної участі учнів у навчальному процесі. У їхніх дослідженнях інновації полягали в тому, щоб навчання було орієнтоване на досвід, а учні ставали активними суб'єктами освітнього процесу. Dewey наголошував, що школа має готувати учнів до життя через практичну діяльність та демократичну участь (New Classification of Higher-Order Thinking Skills

(HOTS),

4. Інновації як гнучкі освітні системи:

- У країнах Північної Європи, таких як Фінляндія, інноваційні підходи в педагогіці пов'язані з гнучкістю та адаптивністю освітніх систем. Наприклад, дослідження Pasi Sahlberg фокусуються на тому, як фіни створили систему, що ставить учня в центр уваги, надає йому більшу автономію в навчанні та підтримує індивідуалізацію навчального процесу (In Teachers We Trust: The Finnish Way to World-Class Schools).

5. Інновації як перетворення освітнього середовища:

- Зарубіжні дослідники, такі як Ken Robinson (Великобританія), наголошують на важливості креативності та індивідуальності в освітньому процесі. Інновації, на його думку, полягають у створенні таких навчальних середовищ, де розвиваються не лише академічні знання, але й творчі здібності учнів, які допомагають їм адаптуватися до швидкозмінних умов сучасного світу (Robinson, Ken (2015). *Creative schools: the grassroots revolution that's transforming education*. New York: Viking).

6. Інновації в оцінюванні:

- Зарубіжні педагогічні інновації також стосуються зміни підходів до оцінювання знань учнів. Наприклад, дослідження Dylan Wiliam (Великобританія) фокусуються на формульному оцінюванні як інноваційній практиці, що дає можливість учням краще розуміти свої помилки і покращувати результати навчання через зворотний зв'язок (Black, P., & Wiliam, D. (2009). *Developing the theory of formative assessment*. Educational Assessment, Evaluation and Accountability, 21(1), 5-31.).

Ключові аспекти інновацій у педагогічних дослідженнях за кордоном:

1. Технологічні інновації: впровадження ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) у навчання.

2. Педагогічні методи: акцент на активному навчанні, проєктній діяльності, проблемно-орієнтованому навчанні.

3. Інклюзивна освіта: створення умов для рівного доступу до освіти для всіх груп населення.

4. Глобальні компетенції: підготовка учнів до життя у глобалізованому світі, розуміння різних культур і викликів сучасності.

5. Соціально-емоційне навчання: інтеграція емоційного інтелекту та соціальних навичок у навчальний процес.

Зарубіжні дослідження підтверджують, що інновації в педагогіці не обмежуються лише новими технологіями, але включають широкі трансформаційні зміни в навчальних стратегіях, підходах до викладання та організації навчального середовища.

Значний вклад у розуміння та розвиток інновацій в освіті внесли американські та британські дослідники. Їх роботи часто є джерелом інсайтів та рекомендацій для вчителів та освітніх діячів у США, Великій Британії та інших країнах.

Ними є: американські дослідники: **Dr. Richard Mayer** [10] (відомий когнітивний психолог, який зосереджується на дослідженнях з використанням мультимедіа та технологій в навчанні), **Dr. John Hattie** [8; 9] (австралійський вчений, але його роботи і дослідження про вплив різних методів навчання мають широкий резонанс у США. Він досліджує ефективність різних педагогічних підходів та інновацій), Доктор Джон Гетті (John Hattie) є видатним австралійським вченим у галузі освіти. Його роботи та дослідження щодо впливу різних методів навчання отримали всесвітнє визнання, включаючи і в Сполучених Штатах. Він відомий своєю роботою з синтезування наукових даних та мета-дослідженнями, які допомагають визначити, які педагогічні підходи є найбільш ефективними для досягнення навчальних цілей. Один із найважливіших результатів його досліджень - це "Синтез видимого навчання" (Visible Learning), в якому він аналізує величезний обсяг даних про вплив різних чинників на навчальний процес. Цей синтез включає багато важливих аспектів освіти, таких як здібності вчителя, зворотний зв'язок, вплив сім'ї, класні розміри, педагогічні методи та багато інших. Результати цих досліджень допомагають вчителям, школам і політикам приймати більш обґрунтовані рішення щодо поліпшення якості навчання і досягнення кращих результатів учнів. Доктор Гетті активно співпрацює з освітянами та вчителями в США і інших країнах, надаючи консультації та підтримку для впровадження його досліджень у практику. Його роботи і ідеї мають значний вплив на освітню практику та політику в багатьох країнах світу, включаючи Сполучені Штати Америки.

Щодо визначення понять «інноваційна діяльність» С.О. Сисоева [7, С.11] визначає інноваційну діяльність як процес впровадження нових ідей, методів, форм і технологій у освітній процес, що сприяють покращенню якості освіти. Вона вказує, що інновації можуть бути як радикальними (новаторськими, які кардинально змінюють процес навчання), так і адаптаційними (покращують існуючі методики). На думку С.О.Сисоевої, інновації є необхідною відповіддю на глобальні зміни у суспільстві та потреби сучасної економіки. Вона наголошує, що традиційні педагогічні методи більше не можуть повною мірою відповідати вимогам сучасних студентів, тому необхідні нові підходи, які орієнтуються на розвиток критичного мислення, творчих здібностей, креативності та комунікативних навичок. Вчений підкреслює, що важливим фактором успіху інновацій в освіті є педагогічна майстерність. Вона наголошує на необхідності підготовки викладачів, які здатні ефективно використовувати інноваційні методи навчання та активно застосовувати нові технології у навчальному процесі. Інновації на думку С.О.Сисоевої є ключовим елементом модернізації сучасної освіти, що дозволяє підготувати студентів до вимог глобалізованого світу, розвивати їхні навички та компетенції, які необхідні для успішної професійної та особистої реалізації.

О. А. Дубасенюк [2] зазначає, що інновації в

педагогіці пов'язані із загальними процесами в суспільстві, глобалізаційними та інтеграційними процесами. Як системне утворення інновація характеризується інтегральними якостями: інноваційний процес, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, інноваційне середовище.

Дослідниця також окремо виділяє такі види компетентностей викладача: психологічна, предметна, дидактична, методична, комунікативна, управлінська, проєктивна тощо і приходить до висновку щодо пріоритетності проблеми розробки діагностичного інструментарію для визначення рівня професійної компетентності викладачів та виокремленні організаційно-педагогічних умов їх розвитку.

Термін "інновації" охоплює новаторських підходи, методи, технології або практики, які вводяться у систему освіти з метою покращення якості навчання та розвитку учнів та студентів. Це можуть бути нові освітні методики, застосування технологій, змінені форми навчання та оцінювання, або підходи до управління освітнім процесом.

До інноваційної діяльності викладача входять такі її різновиди:

Сучасні методики навчання: Інноваційні підходи до викладання, як то: змішане навчання (blended learning), зворотний клас (flipped classroom), проєктне навчання та інші, спрямовані на покращення засвоєння матеріалу і розвиток критичного мислення учнів.

Інтерактивні технічні засоби навчання: комп'ютери, планшети, інтерактивні дошки, спеціальне програмне забезпечення та інші електронні ресурси.

Мультимедійні матеріали. Відео, аудіо, малюнки, ілюстрації і графіки для наочного пояснення матеріалу та оптимального подання інформації.

Відкриті онлайн-ресурси. Інтернет надає доступ до навчальних матеріалів, а саме: відеоуроки, веб-сайти, інтерактивні курси, які можна використовувати для самостійної роботи.

Віртуальна реальність (VR) та доповнена реальність (AR): Використання VR- та AR-технологій, які дозволяють створювати навчальні середовища, де учні можуть вивчати різні предмети у віртуальному або розширеному просторі.

Аналітика даних і штучний інтелект. Можливість використання аналітичних інструментів і штучного інтелекту для збору та аналізу даних про навчальний процес та індивідуальний успіх учнів.

Глобальне навчання: Використання засобів для здійснення спільного навчання з учнями та вчителями з інших країн, щоб розширити світогляд та культурний досвід.

Використання інноваційних засобів навчання може покращити доступ до якісної освіти та зробити навчання більш цікавим і ефективним.

1. Симуляційні ігри та тренінги: Використання сучасних інтерактивних ігор та тренінгів для вдосконалення навичок міжособистої комунікації, ведення переговорів, роботи в команді тощо. Це допомагає студентам навчитися ефективно спілкуватися в різних професійних ситуаціях.

2. Використання відео та аудіоматеріалів: Створення та аналіз відео- або аудіозаписів інтерв'ю, презентацій або інших комунікаційних ситуацій, щоб студенти могли оцінювати та покращувати свої навички.

3. Використання соціальних мереж та віртуальних спільнот: Створення віртуальних професійних спільнот або обговорення професійних тем в соціальних мережах, що сприяє вдосконаленню навичок письмової комунікації та взаємодії з колегами.

4. Використання онлайн-платформ для навчання: Використання спеціалізованих онлайн-платформ, які пропонують курси з міжособистої комунікації, ведення ділової переписки, публічних виступів тощо.

5. Рольові ігри та імпровізація: Використання рольових ігор та імпровізації на заняттях для покращення навичок вербальної та невербальної комунікації.

6. Спеціалізовані курси з міжкультурної комунікації: Створення курсів, спрямованих на розуміння та покращення міжкультурної комунікації, яка є важливою для гуманітарних спеціальностей.

7. Використання онлайн-сервісів для покращення письмових навичок: Використання сервісів для перевірки правопису та граматики, а також інструментів для написання та редагування текстів.

8. Використання штучного інтелекту та аналітики даних: Використання інструментів на основі штучного інтелекту для аналізу ефективності комунікаційних навичок студентів і рекомендацій щодо покращення.

Ці інноваційні засоби можуть допомогти студентам гуманітарних спеціальностей розвивати важливі навички професійної комунікації та готуватися до майбутньої кар'єри в своїй обраній галузі.

Гуманітарні дисципліни, такі як філософія, історія, зарубіжна література, вимагають не лише передачі знань, але й розвитку критичного мислення. Важливо знайти баланс між традиційними і новаторськими підходами, для збереження цінних фундаментальних знань.

Використання цифрових технологій у викладанні гуманітарних дисциплін (онлайн-курси, цифрові симуляції, інтерактивні платформи) викликає запитання про вплив таких підходів на якість засвоєння змісту. Виникає проблема вибору оптимальних цифрових форм, які оптимізують викладання без спрощення дисципліни.

Враховання індивідуальних потреб і темпу навчання кожного студента стає важливим аспектом в інноваційних підходах, але важливо забезпечити студентів методичними матеріалами та досліджень, які б допомагали викладачам ефективно впроваджувати персоналізацію.

Сучасні підходи вимагають активного залучення студентів до навчального процесу. Потребуються нові методи, які підвищують зацікавленість студентів і підтримують мотивацію.

Традиційні методи оцінювання не завжди ефективні в контексті інноваційного навчання. Важливо розробити нові критерії та інструменти

оцінювання, які враховують креативність, критичне мислення, командну роботу, міждисциплінарні навички тощо.

Багато викладачів стикаються з проблемою недостатньою обізнаністю у використанні інноваційних технологій у навчальному процесі. Для уникнення цього фактору потрібно створювати більш ефективні програми підвищення кваліфікації для викладачів гуманітарних дисциплін, з акцентом на практичні навички використання нових підходів.

Інноваційні підходи у викладанні передбачають також використання міждисциплінарного підходу. Інтеграція різних дисциплін має зберігати цілісність гуманітарних знань.

Інновація в освіті – це процес створення, впровадження та поширення нових ідей, педагогічних та управлінських засобів у технологіях освітньої практики, у результаті якого підвищуються показники (рівні) досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід систему в якісно інший стан.

Інноваційні засоби навчання - це технологічні або методичні засоби та ресурси, які використовуються для поліпшення процесу навчання та збільшення ефективності освіти. Ці засоби можуть включати в себе різноманітні технології, програми, пристрої, методики та підходи до навчання, які сприяють активному залученню учнів, підвищенню їхнього інтересу до навчання та покращенню результатів.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у освітній процес дають можливість створити більш інтерактивне і персоналізоване навчальне середовище, яке дозволяє студентам вчитися самостійно та розвивати власні здібності у зручному для них темпі.

Інновації в педагогіці мають охоплювати такі компоненти:

1. Інноваційні методи навчання: активні методи (проектне навчання, проблемне навчання), які спрямовані на розвиток критичного мислення, самостійності та творчості учнів.

2. Використання нових технологій: інтеграція інформаційних технологій (онлайн-платформ, освітніх застосунків, відеоуроків) для розширення доступу до знань та підвищення мотивації учнів.

3. Оновлені форми оцінювання: заміна традиційних оцінок на альтернативні методи (портфоліо, самооцінка, інтерактивні тести).

4. Індивідуалізація навчання: адаптація навчальних планів під потреби кожного учня, що дозволяє враховувати різні стилі навчання та рівень підготовки.

Освітні програми для підготовки вчителів гуманітарних спеціальностей мають включити нові методики навчання, підходи до викладання, технологічні інструменти і форми організації навчального процесу. Отже, питання професійного розвитку викладачів і підвищення їхньої кваліфікації в умовах сучасної освітньої реформи є

актуальним.

Педагогічні технології, що базуються на активних методах навчання (проблемно-орієнтоване навчання, навчання на основі досвіду, проектне навчання) допомагають студентам глибше зрозуміти навчальний матеріал та розвивати навички критичного мислення.

Отже, педагогічних інновацій полягає в тому, щоб підвищити ефективність освітнього процесу, зробити його більш цікавим, інтерактивним та спрямованим на розвиток ключових компетенцій для життя у сучасному світі. Інновації є ключовим елементом модернізації сучасної освіти, що дозволяє підготувати студентів до вимог глобалізованого світу, розвивати їхні навички та компетенції, які необхідні для успішної професійної та особистої реалізації.

Список літератури

1. Головань М. С. Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія. Збірник статей. Ялта: РВВ КГУ, 2014. Вип. 44. Ч. 3, 2014. С. 79-88.

2. Дубасенюк О. А. Упровадження освітніх інновацій в системі вищої освіти // Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи: монографія / за ред. П. Ю. Сауха. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. 444 с.

3. Кузьмін О.Є., Яструбський М.Я. Державне регулювання діяльності ВНЗ, його значення у забезпеченні поступального розвитку вищої освіти // Економічний журнал Одеського політехнічного університету №1(1), 2017.

4. Савченко О. Я. Уміння вчитися — ключова компетентність молодшого школяра посібник. К.: Педагогічна думка, 2014. 176 с.

5. Саюк В.І. Професійна компетентність як основа розвитку сучасного викладача в системі післядипломної педагогічної освіти // Нова педагогічна думка. 2012. №3 (71). С. 57-61.

6. Семиченко В.А. Формування дослідницької культури молодих науковців. Колективна монографія / За ред. В.А.Семиченко. К.: Педагогічна думка, 2007. 133 с.

7. Сисоєва С.О. Інноваційна спрямованість змісту і технологій освіти / Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. К: Інформ. системи, 2010. 342 с. Бібліогр.: С. 335.

8. Hattie, John A. Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning // First edition. | Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2023.

9. Oxford English Dictionary Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entry&q=innovation>.

10. Richard E. Mayer. The Cambridge Handbook of Multimedia Learning Second Edition. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2009.

Шапочка К.А.,
кандидат педагогічних наук, доцент Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

ORCID: [0000-0002-4827-599X](https://orcid.org/0000-0002-4827-599X)

Михальченко Н.В.,
кандидат психологічних наук, доцент
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
0000-0003-0327-5491

Шапочка В.А.
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

СУПЕРВІЗІЯ – ПРОФЕСІЙНА ПІДТРИМКА В ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ

Shapochka K.A.,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv
ORCID: [0000-0002-4827-599X](https://orcid.org/0000-0002-4827-599X)

Mykhalchenko N.V.,
Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

Shapochka V.A.,
the second (Master's) level of higher education
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

SUPERVISION – PROFESSIONAL SUPPORT IN INCLUSIVE EDUCATION

Анотація

Реалізація Концепції «Нова українська школа» до 2029 року вимагає впровадження освітніх тренерів і нових форм професійної компетентності, зокрема супервізорства. Супервізорство – це метод навчання та підтримки педагогів, що забезпечує розвиток рефлексивної компетентності та підвищує якість роботи. Воно включає різноманітні функції, такі як нагляд, контроль, управління та допомога в адаптації навчального процесу для дітей з особливими освітніми потребами. Супервізія вважається необхідною для підготовки кваліфікованих спеціалістів, оскільки допомагає уникнути професійного вигорання, підвищує майстерність, надає емоційну підтримку та забезпечує зворотний зв'язок. Основною метою супервізії є підтримка в узагальненні знань, розвитку професійної ідентичності та підвищенні ефективності педагогічної діяльності. Супервізор здійснює практико-орієнтований супровід, дозволяючи педагогам підвищувати якість освіти та справлятися з викликами професії.

Abstract

The implementation of the Concept "New Ukrainian School" by 2029 requires the introduction of educational trainers and new forms of professional competence, in particular supervision. Supervision is a method of training and supporting teachers that ensures the development of reflective competence and improves the quality of work. It includes various functions, such as supervision, control, management and assistance in adapting the educational process for children with special educational needs. Supervision is considered necessary for the preparation of qualified specialists, as it helps to avoid professional burnout, increases skills, provides emotional support and provides feedback. The main goal of supervision is to support the generalization of knowledge, the development of professional identity and increasing the effectiveness of pedagogical activity. The supervisor provides practice-oriented support, allowing teachers to improve the quality of education and cope with the challenges of the profession.

Ключові слова: інклюзивна освіта, педагогічна діяльність, професійна підтримка, професійна майстерність, надання допомоги, спеціаліст, супербачення

Keywords: inclusive education, pedagogical activity, professional support, professional skills, assistance, specialist, supervision

Реалізація Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року поставила систему загальної середньої освіти перед новими викликами, а саме щодо необхідності

впровадження інституту освітніх тренерів та інноваційних форм розвитку професійної компетентності працівників, серед яких достатньо новою у межах проблематики педагогічного наставництва є супервізорство.

На основі узагальнення поглядів зарубіжних фахівців, дослідниця М. Пономаренко зазначає, що супервізорство («supervision») у перекладі з англійської мови означає «нагляд», «спостереження», «контроль», «управління», «керівництво», «адміністрування»; супервізор («supervisor») – «спостерігач», «керівник», «адміністратор».

Професійна підтримка в інклюзивній освіті є критично важливою, оскільки вона допомагає педагогам адаптувати навчальний процес до потреб дітей з особливими освітніми потребами (ООП) і забезпечує належні умови для всебічного розвитку кожної дитини. Інклюзивна освіта ставить перед учителями та іншими фахівцями складні завдання, тому професійна підтримка є основою для успішної реалізації інклюзивного навчання.

У світовій практиці супервізія – необхідний елемент підготовки кваліфікованих фахівців-психологів. У наукових джерелах *супервізія визначається як специфічний метод навчання психологів-початківців* (І. Булюбаш, Р. Грінсон, П. Девід, Д. Джейкобс, Б. Карвасарський, М. Кокс, Д. Мейер, Х. Спотніц, П. Ховкінс, Р. Шохет та ін.); *альтерна-тива особистісному аналізу* (С. Зонненберг, С. Лазар, Р. Урсано й ін.); *засіб підвищення фахової майстерності та кваліфікації досвідчених фахівців* (С. Гледдінг, А. Домбровський, Р. Кочюнас, К. Краутер, А. Менегетті); *засіб упередження професійного вигорання* (С. Кулаков, Р. Шохет, П. Ховкінс). Дослідники С. Гледдінг, С. Зонненберг, К. Краутер, С. Лазар, А. Менегетті, Р. Урсано стверджують, що *супер-візорство є методом, який сприяє підвищенню якості роботи і є необхідною складовою частиною професійного розвитку як початківців, так і досвідчених психологів-практиків*.

Супервізія розглядається як специфічна форма професійно-психологічного супроводу входження в професію, що виконує практико-орієнтовану функцію, оскільки вона виступає засобом розвитку рефлексивної компетентності майбутніх практичних психологів.

Зміст поняття «супервізія», як зазначають J. Bernard, R. Goodyear, варіюється залежно від спеціалізації, але загалом під супервізією розуміємо надання допомоги в отриманні необхідних більшою мірою практичних знань і досвіду в галузі роботи з клієнтами у вигляді розвитку здатності самоаналізу та рефлексії, розуміння теорії й практики надання психологічної допомоги.

Важлива *мета супервізії*, за С. Falender, E. Shafranske, – це надання допомоги в узагальненні знань, здобутих у різних галузях психологічної науки, завдяки оволодінню котрими досягається професійна ідентичність.

Попри відсутність єдиного підходу й існування різних концепцій та моделей супервізій, більшість науковців (Г. Залевський, Н. Кравцова, С. Смирнова, Ю. Щукіна й ін.) *розглядають супервізію:*

– як специфічну форму професійно-психологічного супроводу входження в професію, що виконує практико-орієнтовану функцію;

– як виконання професійної практичної діяльності в певній галузі під керівництвом уповноваженого кваліфікованого фахівця, котрий має досвід самостійної роботи у сфері практичної психології не менш ніж 10 років;

– як взаємодію, побудовану відповідно до правил, необхідних для підготовки спеціаліста.

Супервізія забезпечує спеціалістів необхідними знаннями й досвідом у цій професійній галузі, установлює стандарти поведінки, етичні принципи, забезпечуючи захист клієнта від непрофесійних дій терапевта (P. Hawkins, R. Shohet).

Супервізія — це професійний процес підтримки й керівництва, де один фахівець (супервізор) надає консультаційну допомогу іншому, щоб допомогти в розв'язанні професійних труднощів, підвищенні кваліфікації та розвитку. В основі супервізії лежить рефлексія — аналіз власної діяльності та її результатів, що сприяє вдосконаленню професійної компетентності.

У сфері освіти супервізія набула особливого значення, адже її завданням є допомогти педагогам, вихователям, методистам та іншим працівникам освіти підвищувати якість своєї роботи, розвивати професійні навички, покращувати педагогічні практики та справлятися з емоційними та професійними викликами. Зазвичай супервізія в освіті передбачає:

- *Розгляд і вирішення складних ситуацій у роботі з учнями* — аналіз конкретних випадків для знаходження найефективніших підходів у навчанні.

- *Підвищення професійної майстерності* — сприяння безперервному професійному зростанню через обговорення нових методик і підходів.

- *Емоційну підтримку* — допомогу у подоланні емоційного виснаження, стресу, що часто виникає у зв'язку з педагогічною діяльністю.

- *Забезпечення зворотного зв'язку* — обговорення результатів педагогічної діяльності, розбір сильних сторін і сфер для розвитку.

Супервізія в освіті також має форму індивідуальних консультацій, групових зустрічей або тематичних семінарів, що дозволяє педагогам працювати над особистими і колективними викликами, покращувати свою професійну ефективність та підтримувати мотивацію.

Оскільки ми розглядаємо супервізію як професійну підтримку в інклюзивній освіті, варто окреслити основні напрями цієї роботи:

- *Супервізія для педагогів інклюзивної освіти:* супервізія забезпечує педагогам простір для обговорення складних ситуацій і підтримки в роботі з дітьми з особливими потребами. Супервізори допомагають аналізувати ситуації, обговорювати емоційні виклики й забезпечувати якісну рефлексію педагогічної практики.

○ Особливо важливою є супервізія для молодих учителів і фахівців, які тільки починають працювати з дітьми з ООП, а також для запобігання професійному вигоранню.

○ *Методична підтримка та обмін досвідом:* освітяни можуть брати участь у методичних об'єднаннях, професійних семінарах і тренінгах, де обговорюються нові підходи, методики та стратегії роботи з дітьми з різними особливими потребами.

○ Важливо також створювати простір для обміну досвідом між педагогами, які вже працюють в інклюзивних класах, і тими, хто тільки починає цю практику.

○ *Співпраця з фахівцями супроводу (психологи, логопеди, дефектологи).* В інклюзивному середовищі ефективною є командна робота педагогів з іншими фахівцями — психологами, логопедами, дефектологами, реабілітологами. Спільна діяльність допомагає краще розуміти потреби дітей, розробляти індивідуальні плани навчання та забезпечувати комплексний підхід.

○ Регулярні консультації з фахівцями дозволяють педагогам краще адаптувати навчальні матеріали та методи до конкретних потреб дитини.

○ *Навчання інклюзивним методикам та підходам:* проведення спеціальних тренінгів і курсів з інклюзивної педагогіки, де вчителі навчаються методам адаптації навчального матеріалу, розвитку соціальних навичок у дітей з ООП, методам комунікації та підтримки позитивної поведінки.

○ Професійна підтримка включає навчання вчителів підходам, що сприяють створенню безпечного й сприятливого для навчання середовища для всіх дітей.

○ *Емоційна підтримка та профілактика вигорання:* робота в інклюзивних класах вимагає від педагогів високого рівня емоційної стійкості та

адаптивності. Психологічна підтримка, регулярні супервізії та програми для запобігання вигоранню допомагають педагогам залишатися мотивованими та емоційно стабільними.

○ Створення груп підтримки, де педагоги можуть обговорити свої труднощі, отримати допомогу в емоційно складних ситуаціях і знайти розраду у колег, що стикаються з подібними викликами.

○ *Інформаційно-ресурсна підтримка:* освітяни потребують доступу до сучасних ресурсів, матеріалів та літератури, що допоможуть їм краще зрозуміти особливості роботи з дітьми з різними видами ООП.

○ Ресурсні центри інклюзивної освіти можуть надавати навчальні матеріали, інструменти для оцінювання, приклади адаптованих навчальних планів, методичні рекомендації.

Професійна підтримка в інклюзивній освіті забезпечує педагогів необхідними знаннями, інструментами та емоційною підтримкою, необхідними для роботи в інклюзивних умовах. Вона сприяє підвищенню якості навчання, формуванню інклюзивного середовища та допомагає кожній дитині, незалежно від її особливих потреб, досягти свого повного потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Мушкевич М. І. Супервізія [Текст] : навч. посіб. (до курсу «Супервізія») Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 188 с.

2. Про затвердження Порядку надання професійної підтримки та допомоги педагогічним працівникам (здійснення супервізії) Наказ МОН від 14.06.2024 № 855 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1201-24#Text>

Colloquium-journal №32 (225), 2024

Część 1

(Warszawa, Polska)

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Czasopismo jest zarejestrowany i wydany w Polsce. Czasopismo publikuje artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Magazyn jest wydawany w języku angielskim, polskim i rosyjskim.

Częstotliwość: co tydzień

Wszystkie artykuły są recenzowane.

Bezpłatny dostęp do elektronicznej wersji magazynu.

Przesyłając artykuł do redakcji, autor potwierdza jego wyjątkowość i jest w pełni odpowiedzialny za wszelkie konsekwencje naruszenia praw autorskich.

Opinia redakcyjna może nie pokrywać się z opinią autorów materiałów.

Przed ponownym wydrukowaniem wymagany jest link do czasopisma.

Materiały są publikowane w oryginalnym wydaniu.

Czasopismo jest publikowane i indeksowane na portalu eLIBRARY.RU,

Umowa z RSCI nr 118-03 / 2017 z dnia 14.03.2017.

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak, Ewa Kowalczyk**

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa

Annopol 4, 03-236

Format 60 × 90/8. Nakład 500 egzemplarzy.

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>